

Känn doften av en gammaldags ros, smaken av en kålrot som odlats i generationer eller vandra i trädgårdsmästarens fotspår i en historisk trädgård! Den här boken handlar om hur växter, trädgårdar och trädgårdshantverk i vår tid görs till kulturarv och tar plats på marknader av olika slag. Här pågår ett ständigt prövande av vad som i olika avseenden betraktas som vitalt nog, appellerar till aktuella trender, har tillräckligt intresseväckande namn eller på annat sätt är gångbart.

Utifrån en rad exempel på kulturarvsträdgårdar och kulturarvsväxter diskuterar författarna Katarina Saltzman, Carina Sjöholm och Tina Westerlund relationen mellan marknad och kulturarv, och i vad mån marknaden rentav kan vara del av en bevarandestrategi.

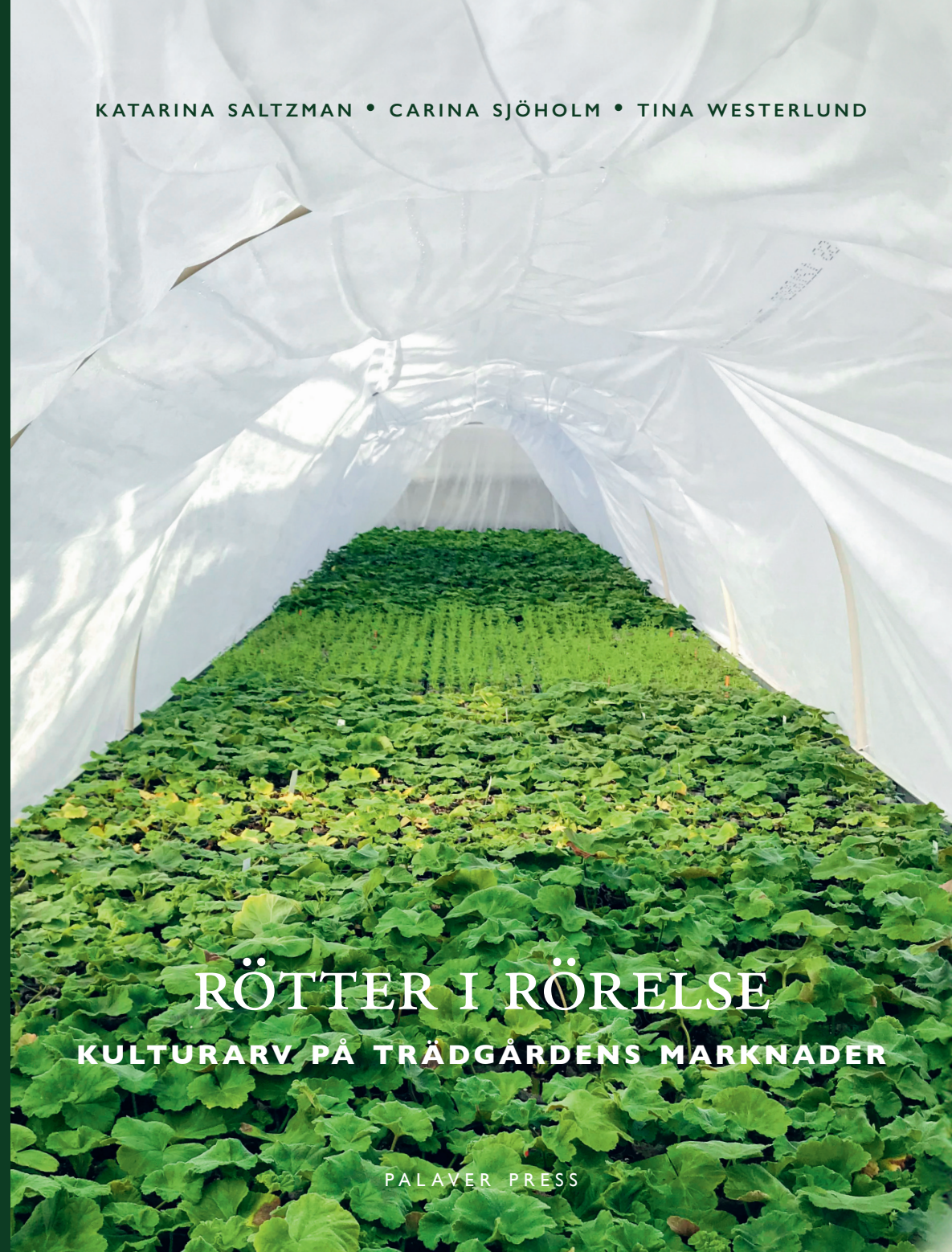

PALAVR PRESS

RÖTTER I RÖREELSE – KULTURARV PÅ TRÄDGÅRDENS MARKNADER

KATARINA SALTZMAN • CARINA SJÖHOLM • TINA WESTERLUND

RÖTTER I RÖREELSE

KULTURARV PÅ TRÄDGÅRDENS MARKNADER

PALAVR PRESS

RÖTTER I RÖRELSE

KULTURARV PÅ TRÄDGÅRDENS MARKNADER

www.palaverpress.se

©Katarina Saltzman, Carina Sjöholm
och Tina Westerlund, 2024

Fotografi: Sidorna 70 och 100 Pom, SLU,
övriga bilder författarna

Omslag och grafisk form: Ida Magntorn

Tryckt i Estland genom Italgraf Media 2024

ISBN: 978-91-988941-8-9

Katarina Saltzman • Carina Sjöholm • Tina Westerlund

PALAVÉR PRESS

INNEHÅLL

KULTURARV I DET GRÖNA – EN INLEDNING 9

VÄXTER OCH MÄNNISKOR I SAMSPEL 19

Vita blåklockor från Selma Lagerlöfs tid? 24

Vad är en kulturväxt? 26

En trädgårdsväxt i rörelse 33

Levande kulturarv 40

KULTURARVSVÄXTER BLIR TILL 45

Efterfrågan i förändring 49

Ett program för odlad mångfald 54

Gamla vanliga växter 58

Att göra Grönt kulturarv® 66

Värdet av ett namn 72

Växtförökning som kulturarv 78

Stationer för plantproduktion 79

Förökning i laboratoriemiljö 85

Trädgårdsmästarförökning 92

Gamla tulpaner på ny marknad 94

Vitala växter – kulturarv på gränsen till invasivitet 101

Balansgång mellan olika slags värden 104

På kulturarvsmarknaden 109

KULTURARV I BESÖKSTRÄDGÅRDAR 115

En prins och hans blommor 117

Att förmedla ett hantverk 123

Familjens trädgård som besöksmål 126

Vikten av legitimering 132

Att välja och följa historiska spår 135

Frågan om trovärdighet 141

Många viljor i en publik trädgård 145

Förnya det gamla 150

Trädgårdsmästarnas många roller 155

Besökssträdgårdar och kulturarvsturism 161

Samla, hitta och skapa berättelser 165

LEVANDE KULTURARV TILL SALU – AVSLUTANDE REFLEKTIONER 169

Bevara med hjälp av marknaden 170

Vitalitet och kunskap 173

Kulturarv i rörelse 175

NOTER 179

REFERENSER 197

TACK 217

PRESENTATION AV FÖRFATTARNA 218

KULTURARV I DET GRÖNA – EN INLEDNING

Den här boken handlar om hur växter och trädgårdar tar plats på marknader där kulturarv, historia och ursprung används som säljande argument. Med utgångspunkt i konkreta exempel diskuterar vi hur kulturarvsväxter skapas och säljs, hur historiska trädgårdar marknadsförs som besöksmål och hur kunskaper om traditionellt trädgårdshantverk förmedlas och cirkuleras i olika sammanhang. Exemplet speglar nutida kulturarvshantering och trädgårdsodling i Sverige.

Växter och trädgårdar är en del av vårt samhälle och av vår historia. Över tid har människan ackumulerat kunskap om vilka växter som kan ätas och vilka som kan användas för andra ändamål. Vi människor har nyfiket smakat, doftat och provat oss fram till vilka arter som fungerar att odla – och hur. Kunskap har samlats och förts vidare, och växtmaterial har delats och spridits när trädgårdar tagit form. Genom urval har sorter med olika egenskaper utvecklats. I trädgårdar har växter av helt skilda ursprung samlats och odlats sida vid sida. I generationer har odlare och entusiaster verkat för att få växterna att frodas under nya förhållanden, och olika former av planteringar, trädgårdar och parker har växt fram.

Trädgårdsväxter och deras rötter kan på så vis sägas vara i ständig rörelse. Alla växter har visserligen som bekant någon form av rötter – de är oftast förankrade i marken och uppfattas därmed som orörliga. Samtidigt är det uppenbart att växter kan sprida sig genom frö, med rötter och sidokott och ibland med extra hjälp av människor och andra djur. Vissa trädgårdsväxter har visat sig vara särskilt livskraftiga, har en lång odlingshistoria och uppfattas idag som kulturarvsväxter. Några av dessa betraktas nu som mer eller mindre ”naturliga” inslag i de landskap där de odlas. I vissa fall har de odlade växterna brett ut sig för mycket; en del är idag kategoriserade som invasiva och betraktas som ett potentiellt hot mot den biologiska mångfalden.

Genom att följa trädgårdsväxter och trädgårdsmänniskor i sammanhang som på ett eller annat sätt förknippas med kulturarv kommer vi i den här boken att närma oss frågor om hur kulturarv och trädgård förhåller sig till varandra och hur de tillsammans tar plats på marknader av olika slag. Det övergripande syftet är att uppmärksamma hur kulturarv skapas och kommer till uttryck i olika trädgårdssammanhang. Hur blir en växt en kulturarvsväxt? Vad händer när en växt, en trädgård eller en skötselåtgärd pekas ut som kulturarv? I vilka syften lyfts kulturarv som ett värde när trädgårdar, trädgårdsväxter och trädgårdsmästarkunskap förvaltas och förmedlas på olika marknader? Under flera år av forskning har vi närmat oss sådana frågor genom att följa växter och människor i olika trädgårdar. Vi har genom att kombinera vetenskapliga metoder och perspektiv kunnat sätta olika aspekter i relation till varandra och därigenom belysa hur kulturarv görs, förvaltas och förmedlas i trädgårdssammanhang.¹

Utifrån dagens utbud av böcker och medier med trädgårdsanknytning är det lätt att få intrycket att trädgårdsintresset är större idag än någonsin förr. På många sätt är trädgård definitivt något som ligger i tiden. Annonser och artiklar om pooler, utekök och växthus vittnar om några populära sätt att använda sin trädgård på. De gröna rummen ses ofta som en plats för avkoppling och aktiviteter i kontrast till övriga delar av livet. Även intresset för växter och odling tycks ha fått en renässans. Värdet av att själv kunna odla sin mat, liksom exempelvis snittblommor, lyfts gärna fram. Allt oftare uppmärksammas också trädgården som en plats där vi kan värna om mångfalden även i det lilla, exempelvis genom att omvandla en bit av gräsmattan till äng eller bygga ett insektshotell. Men precis som med många andra samhällsfenomen går det att skönja parallella, och ibland motstridiga, trender och tendenser. Ett par som vi talat med och som drivit plantskola under flera decennier nyanserar bilden. Utifrån mångårig erfarenhet konstaterar de att kunderna blivit mer trendkänsliga och mer otåliga. ”Folk har så bråttom, man ska ha färdiga exemplar. Man vill inte se det växa, allting ska vara klart på en gång”, säger plantskoleparet. Ur deras perspektiv tycks intresset för trädgårdsskötsel snarast ha minskat, vilket också lett till att nya marknader för trädgårdstjänster har tagit form.

Den här boken ansluter till aktuella perspektiv på kulturarvsskapande, där kulturarv betraktas som någonting som *görs*, och därmed ständigt kan omtolkas, förhandlas och förändras. Vad vi betraktar som vårt kulturarv, som våra rötter, är således också i ständig rörelse. Sådana processer beskrivs ibland som *kulturarviseringsprocesser*. Kulturarvisering förekommer i olika sammanhang och kan ske på olika sätt. I den här boken strävar vi efter

att närgånget granska ett antal exempel som visar hur det kan gå till när en växt, en trädgård, eller en metod för trädgårdsskötsel identifieras som intressant och värd att bevara på grund av att den har en viss historia.

Kulturarv är samlingsnamn för många fenomen och ting, materiella såväl som immateriella. Inom kulturarvsområdet finns lagstiftning och myndighetsutövning som bidrar till att definiera vilka företeelser som ges officiell kulturarvsstatus. Ofta tänker vi kanske i första hand på kulturarv som något som har en officiell status som signalerar att det är erkänt bevarandevärt. Men även mer vardagsnära och inofficiella kulturarvsskapande processer förekommer, inte minst i trädgårdssammanhang. Trädgårdar och växter bär ofta på minnen och historier som gör dem till värdefulla historiebärare för enskilda personer, familjer eller platser. Vi intresserar oss för både officiella och inofficiella kulturarvsprocesser och vänder oss emot ett statiskt och objektorienterat sätt att se på kulturarv. Sådana synsätt, att kulturarv är något statiskt som inte får förändras, är fortfarande relativt vanliga, även i trädgårdsvärlden.

Som en röd tråd genom boken löper ett antal exempel på hur en växt eller en hel trädgård kan väljas ut och identifieras som kulturarv, för att sedan på basis av sitt kulturarv paketeras som en produkt som förs ut på en marknad. En vanlig definition av en marknad är att det är en handels- och mötesplats där produkter eller tjänster köps och säljs, och där prissättning, efterfråga och utbud är centrala. Det finns olika slags marknader och även olika slags värden – inte bara ekonomiska – som produceras och förhandlas fram. Vi utgår från att värde är ett socialt och kulturellt konstruerat fenomen, det vill säga att värdet beror på

situationen och bestäms i sociala relationer. Värde, vare sig det gäller ekonomiskt värde eller kulturarvsvärde, är därmed inget som ”bara” finns där, utan något som skapas.

Tidigare forskning om inofficiellt kulturarvsskapande har bland annat uppmärksammat de växande och mångsidiga marknaderna för second-hand-, retro- och vintage-prylar, men har inte specifikt intresserat sig för trädgård.² Genom att uppmärksamma trädgårdsrelaterat kulturarv och hur detta artikuleras och produceras i en marknadskontext, vill vi med den här boken bidra till att bredda perspektiven på aktuella kulturarviseringsprocesser.

Trädgård är en företeelse i ständig förändring, där natur och kultur ofrånkomligen är sammanblandade, och boken öppnar för att diskutera hur sådana gränsdragningar kan överbryggas. Trädgård är samtidigt ett hantverk där odlare på olika sätt samarbetar med det levande materialet, ett hantverk som bland annat handlar om att kunna läsa av, vänta in och påverka biologiska processer. Som utgångspunkt för diskussionen tar boken upp ett antal exempel på vad som definieras som kulturarvsväxter, kulturarvsträdgårdar och immateriellt kulturarv i form av praktiskt trädgårdskunnande. Att så närgånget som möjligt följa några växter, trädgårdar och trädgårdsmästare genom kedjor av händelser blir på så sätt både ett perspektiv och en metod.

Idag finns en stark medvetenhet om att miljön på ett genomgripande sätt är präglad av människors aktiviteter. Mänsklig verksamhet har påverkat naturen i en sådan utsträckning att det förändrat förutsättningarna för vårt och andra arters liv på jorden. Som ett sätt att beskriva hur omfattande dessa förändringar är, framhålls numera ofta att vi har inträtt i en ny geologisk tids-

ålder som brukar benämnas *antropocen*. Utmärkande för denna epok är just att människans påverkan nått en sådan omfattning att den har en fundamental betydelse för jordens ekosystem och klimat. Antropocen associeras ofta med de problem som människan orsakat, men begreppet antropocen innefattar hela den mångfald av natur- och kulturyttringar som människan bidragit till. Trädgårdar och trädgårdsväxter är i sig ett tydligt uttryck för hur vi människor genom samverkan med andra levande organismer har förändrat livet på jorden.³

Vi tar avstamp i aktuella kultur- och samhällsvetenskapliga forskningsperspektiv och riktar fokus mot hur växter och människor samarbetar för att skapa landskap. Med sådana perspektiv blir gränsen mellan biologiska och sociala processer flytande. En utgångspunkt är att växter, i likhet med människor och djur, inte enbart är objekt utan även subjekt; de har särskilda förmågor och en egen agens. Människors och växters liv är sammankopplade på många olika sätt; faktum är ju att växterna bokstavligen *gör* luften som vi andas och maten vi äter.⁴

Den forskning som boken bygger på har genomförts med en kombination av kvalitativa forskningsmetoder. Vi har intervjuat växtproducenter, personal i olika typer av besökssträdgårdar och växtförsäljning, samt aktörer inom offentlig förvaltning av odlad biologisk mångfald.⁵ Vi har besökt trädgårdar och plantskolor i olika delar av Sverige, såväl små företag som stora offentliga aktörer.⁶ Genom observation och deltagande varvat med samtal har vi tagit del av trädgårdsmästares och andra odlares arbete med växter och trädgårdsmiljöer, och då särskilt intresserat oss för hur de talar om, använder och skapar kulturarv. De vi intervjuat har bland annat berättat om olika växters vägar ut på

skiftande marknader, men också om sina egna motiv till varför vissa växter, trädgårdar och hantverkskunskaper betraktas som angelägna att bevara, föröka och förmedla. Deras berättelser blir också en spegling av pågående samhällsförändringar som kulturarvsgörandet svarar mot, med en trädgårdsnäring i förändring, osäkra ekonomiska villkor, nya tekniska lösningar men också trender, ideal och politiska mål i förändring. Analys av dokument, hemsidor, marknadsföringsmaterial och inlägg på sociala medier visar hur varor, tjänster och verksamheter framställs och presenteras. En annan kompletterande materialkategori utgörs av den mångfald av böcker som skrivits om historiska parker, trädgårdar och trädgårdsväxter.⁷

Vi har intresserat oss för hur berättande används som en artikulering av kulturarv inom trädgårdsområdet, med särskilt fokus på hur ”gamla” växter och trädgårdar med hjälp av historieberättande förvandlas till kulturarvsprodukter. Med utgångspunkt i presentationen av olika besökssträdgårdar och marknadsföringen av officiellt erkända kulturarvsväxter som produkter kommer vi att visa hur sådana berättelser används som verktyg för att stärka värdet av såväl växter som trädgårdar och hantverk.

Utöver detta inledningsavsnitt omfattar boken tre kapitel och en avslutande reflektion.⁸ Referenser och kommentarer som innefattar förslag på vidare läsning återfinns i noter, samlade i slutet av boken.

I det första kapitlet, *Växter och människor i samspel*, ger vi oss in i samspelet i trädgården, där biologi, historia och kultur ständigt vävs samman. Växter, människor och många andra organismer lever sida vid sida och påverkar varandra på en mängd olika sätt. Här utgår vi från en välkänd besökssträdgård och två av de

växter som odlas där, en blåklocka och en daglilja som på olika sätt ger inblick i hur trädgårdsväxternas liv är sammantvinnade med historiska trender och globala samhällsförändringar men också med enskilda människors kunskap om och engagemang för att odla och värna om det växande.

I kapitlet *Kulturarvsväxter blir till* fortsätter vi att följa växter, nu med särskilt fokus på det stora arbete med inventering, insamling och bevarande av gamla svenska trädgårdsväxter som genomförts inom ramen för Programmet för odlad mångfald (Pom). Här tittar vi närmare på utvecklingen och användningen av varumärket Grönt kulturarv® som är en del i Poms arbete med att bevara gamla växtsorter. Vi följer också några växter på deras väg från att vara mer eller mindre bortglömda till att uppmärksammas som kulturhistoriskt intressanta. Här undersöks även plantproduktionen, det vill säga hur det går till när ett större antal plantor av samma växt tas fram till försäljning. I detta sammanhang reflekterar vi över växters vitalitet som både en tillgång och ett potentiellt problem vilket fått uppmärksamhet i och med diskussionen om invasiva arter.

I kapitlet *Kulturarv i besöksträdgårdar* lyfter vi blicken och går från enskilda växter till hela trädgårdar. Här presenteras ett antal trädgårdar där kulturarv framhålls som en del av platsens identitet och attraktivitet. Vi visar hur berättande har blivit en viktig del i sättet att förankra upplevelser genom att på olika sätt betona historiska spår. I kapitlet diskuterar vi hur kulturarv produceras, tolkas och skapas på samtida marknader för trädgårdsrelaterade varor och tjänster och avrundar med generell diskussion om trädgårdsmästarens många, och delvis nya, roller. I bokens sista kapitel, *Levande kulturarv till salu*, tar vi upp några

avslutande reflektioner kring hur trädgårdens kulturarv kan bidra till nya perspektiv på kulturarv i rörelse.

VÄXTER OCH MÄNNISKOR I SAMSPEL

Varje trädgård speglar på sitt sätt en historia som sträcker sig långt utanför den enskilda trädgårdens gränser. Genom att följa platsens och växternas historiska rötter öppnar sig möjligheter att se samband och relationer mellan kontinenter och över århundraden, där kulturarv och biologisk mångfald är samman-tvinnade.

Många kulturarvsplatser som lockar turister och andra besökare innefattar trädgårdar som bidrar till platsens attraktionskraft. Ett sådant exempel är herrgården Mårbacka i Värmland som är känd som författaren Selma Lagerlöfs historiska hem. Idag fungerar gårdsmiljön och dess trädgård som ett besöksmål. Den marknadsförs som ”Selma Lagerlöfs Mårbacka” och lockar årligen cirka 40 000 besökare. I det här kapitlet tar vi vår utgångspunkt i trädgården på Mårbacka och riktar fokus mot de processer och rörelser varigenom människor och växter samsas och samspekar med varandra.

Selma Lagerlöf föddes på Mårbacka år 1858 och växte upp i miljön som kom att präglade hennes liv och författarskap. Familjen tvingades visserligen sälja gården efter faderns bortgång, men år 1907 kunde Selma Lagerlöf köpa tillbaka sitt barndomshem. Efter att hon 1909 tilldelats Nobelpriset i litteratur köpte hon också tillbaka de marker som tidigare tillhört gården, och under återstoden av sitt liv skapade hon det Mårbacka som finns idag. Selma Lagerlöf lät bland annat bygga om huvudbyggnaden till en representativ herrgård efter ritningar av den kände arkitekten Isak Gustaf Clason. Hon ägnade också stort intresse åt trädgården och anlade nyttoodlingar med frukt, bär och grönsaker, men även odlingar för prydnad. Efter hennes bortgång 1940 övergick ägandet av Mårbacka till en privat stiftelse med uppgift att förvalta och visa upp gården för allmänheten. Herrgården har blivit en ”minnesgård” där besökare kan se hur den såg ut när Selma Lagerlöf bodde där, och även trädgården bevaras och visas som en del av platsens kulturarv.

Mårbacka utgör ett tydligt exempel på hur trädgårdar ofta kommit att bevaras i skuggan av kulturhistoriskt intressanta byggnader.⁹ Idag däremot betonas trädgårdar inte sällan som ett viktigt lockbete i sig, i marknadsföringen av kulturhistoriska miljöer. Mårbacka är ett av många författarhem som numera aktivt framhåller sina trädgårdar i sin marknadsföring för att locka fler besökare.¹⁰ Längre fram i boken kommer vi att stifta bekantskap med fler besöksträdgårdar och mer i detalj diskutera hur kulturarv skapas och förmedlas i sådana sammanhang. Utifrån exemplet Mårbacka fördjupar vi oss här i de möten mellan människor och växter som utgör en förutsättning för alla former av trädgårdar.

Alla trädgårdar rymmer förändring och rörelse över tid. Vissa av dessa rörelser är snabba, och leder till en plötslig förvandling, medan andra är långsamma och obemärkta. Ibland rör sig växter av sig själva och dyker upp i nya miljöer som välkomna tillskott eller oönskade ogräs. Förändringsprocesserna i trädgården är komplexa och inkluderar många olika, ömsesidigt sammanvävda rörelser över tid: trädgården förändras med dygnets och årets cykler i flödet av materiella och biologiska processer, tillväxt och nedbrytning – allt kopplat till människors och andra levande varelsers aktiviteter. I det här kapitlet berör vi också frågan: Vad är egentligen en ”kulturväxt”?

Vi har inspirerats av andra forskare som har studerat relationer mellan växter, djur – inklusive människor – och andra levande organismer. En av dessa är socialantropologen Tim Ingold som menar att alla organismer, mänskliga och icke-mänskliga, kan förstås som ”biosociala” – Ingold använder på engelska uttrycket ”biosocial becomings” för att understryka det levandes relationella och ständigt föränderliga natur. Med dessa perspektiv riktar vi blicken mot hur växter och trädgårdar hela tiden på olika sätt är i rörelse, och hur vi människor inte är ensamma som agerande subjekt i trädgården. I boken *Biosocial Becomings. Integrating Social and Biological Anthropology* påminner Ingold om att två saker förenar allt som lever: allt liv är både socialt och biologiskt. Med inspiration från Ingold intresserar vi oss för hur växter, människor och alla andra levande organismer ingår i sociala sammanhang och ständigt påverkas av varandra. Utifrån sådana perspektiv har vedertagna föreställningar kommit att utmanas, inte minst inom det fält som kommit att benämnas posthumanistiska studier.¹¹ I dessa sammanhang talar forskare

allt oftare i termer av meränmänskliga relationer.¹² Posthumanistisk och annan forskning med intresse för meränmänskliga relationer har även i allt högre grad uppmärksammat växter och deras specifika egenskaper och förmågor.

Kulturgeografen Anna Lawrence är en av de forskare som bidragit till att sätta växter som aktiva subjekt i fokus. I en artikel med rubriken ”Listening to plants” gör hon en sammanställning av aktuella humanistiska och samhällsvetenskapliga infallsvinklar på vad växter *gör*, vad de *säger* och vad de *vet*. Att ”tänka med” växter hjälper oss, menar hon, att se alternativ till att utgå från individen, och snarare uppmärksamma levandets mångfaldiga och föränderliga natur.¹³ En viktig inspirationskälla för Lawrence är antropologen Natasha Myers som utforskat olika aspekter av samspel mellan människor och växter. Hon beskriver samspelet mellan människa och växt som en process av långsam, prövande och improviserad involvering i varandras liv. Myers påminner också om att samspelet inte sker på lika villkor.¹⁴ Parallellt har även naturvetenskaplig forskning under senare år alltmer intresserat sig för växters beteenden och förmågor och ställt tidigare vedertagna uppfattningar om florans natur på ända, exempelvis genom studier av växters språk och intelligens.¹⁵

I trädgårdssammanhang betraktas växter ofta som objekt snarare än subjekt, och deras liv förutsätts vara mer eller mindre styrda av människor. Men i arbetet med att sköta en trädgård blir det uppenbart att trädgårdar bildas genom processer som involverar icke-mänskliga såväl som mänskliga handlingar, och överskrider gränserna mellan vad som vanligtvis förstås som natur och kultur.

VITA BLÅKLOCKOR FRÅN SELMA LAGERLÖFS TID?

Under sin tid på Mårbacka skötte Selma Lagerlöf den trädgård som hennes far en gång anlagt. Hon vidareutvecklade också trädgården, bland annat med en rabatt, ritad och anlagd år 1933, som ännu finns kvar. Den långsträckta rabatten ligger längs med en av trädgårdens raka grusgångar. Den är fylld med en mängd olika perenner och lökväxter som turas om att blomma från vår till höst i färgerna blått, vitt, rosa, cerise, gult och orange. Där finns perenner som ofta förekommer i trädgårdar idag, som pioner och bolltistlar, men också några mindre vanligt förekommande växter såsom präriesolros med sina utlöpande underjordiska stammar och den högresta, storbladiga ålandsroten. Om några av de växter som idag finns i rabatten har överlevt sedan Selma Lagerlöfs dagar är osäkert. Det finns inga för oss kända historiska källor som visar vad som växte där under författarens livstid, men rabatten i sig har otvetydigt en historia att berätta, med tydlig koppling till Selma Lagerlöf. Kanske gäller det även flera av växterna? Frågan har som vi ska se engagerat bland andra anläggningens nuvarande trädgårdsmästare.

En återkommande växt på Mårbacka är en vitblommande stor blåklocka som kan ha funnits där alltsedan Selma Lagerlöfs dagar. En inventering av äldre kulturväxter visar att just sådana vita blåklockor även ska ha funnits i en trädgård i Falun som tidigare tillhört Selma Lagerlöf. Kanske kan hon ha flyttat med sig plantor mellan sina olika trädgårdar? Genom historien har det varit mycket vanligt att trädgårdsinnehavare flyttat växter från en trädgård till en annan. Om så är fallet skulle den vita blåklockan alltså vara en växt som odlats på Mårbacka i minst

åttio år. Att fortsätta vårda denna växt på Mårbacka har för dagens trädgårdsmästare blivit ett sätt att knyta an till Selma Lagerlöf, men också att visa respekt för tidigare generationers smak och val.

Men hur kommer det sig att blåklockan är vit? Bland blommande örter uppstår ibland en för arten avvikande färg i blomman. Små färgförändringar kan ske på grund av olika förutsättningar i växtmiljön medan större avvikelser beror på genetiska förändringar. Sådana avvikelser är vanliga hos örter med blå blommor, vilket kan resultera i violetta, rosa eller vita blommor. Det förekommer bland annat hos blåsippa, lupin, jungfrulin, förgätmigej och lungört. Avvikande blomfärg är något som länge har uppskattats av trädgårdsodlare och varit en inspiration för förädling av nya sorter. Vita blommor har blivit särskilt uppmärksammade och trädgårdsmarknaden har visat ett stort utbud av sorter med namn som anspelar på den vita färgen, till exempel Alba, White star, Schneekissen, Nivea eller det svenska namnet Snövit.¹⁶ Ett släkte som vanligtvis är blåblommande, men som då och då syns med vita blommor är just de som med ett gemensamt namn kallas blåklockor, *Campanula*.¹⁷

Den vita blåklockan på Mårbacka tillhör arten stor blåklocka (*Campanula persicifolia*) som är relativt vanlig i det vilda men som också är populär som trädgårdsväxt. Den vita formen hittas då och då också bland vilda blåklockor. Även liten blåklocka, som år 2021 utsågs till Sveriges nationalblomma, kan förekomma i vit form. I trädgårdsodling har det dock visat sig att bevarande av vitblommande varianter inte nödvändigtvis sköter sig själv; det kan kräva vissa insatser från den som odlar. När blåblommande och vitblommande blåklockor korsas är den blå

färgen dominant vilket innebär att upprepad korsning ofta resulterar i att de vita formerna successivt försvinner. För att Mårbacka även i fortsättningen ska kunna visa och berätta historien om växterna i Selma Lagerlöfs trädgård behövs således inte bara kunskaper om vilka växter hon kan ha odlat. Det krävs också kunskap om vilka skötselinsatser som behövs, exempelvis för att blåkllockorna även i fortsättningen ska vara vita.

VAD ÄR EN KULTURVÄXT?

Ända sedan människan började bruka jorden har vi sökt efter växter med kvaliteter som gör dem möjliga och intressanta att odla. Ordet *kultur* har sitt etymologiska ursprung i latinets *cultura* med betydelsen odling och bearbetning, vilket successivt vidgats till att även omfatta hur människor och samhällen genom ”odling” och bildning utvecklas och förädlas. I ett första steg har människans *kultivering* av växter handlat om att välja ut lämpliga växtarter att odla, och i nästa steg om att identifiera och försöka förstärka önskade egenskaper inom respektive art. Önskvärda egenskaper kan vara exempelvis att en växt är lättodlad, har god hårdighet, ger hög avkastning, uppfattas som välsmakande eller har en speciell färg. Den genetiska variationen inom arter har genom historien bildat utgångspunkten för arbetet med att välja ut och korsas fram sorter med, ur människans perspektiv, förbättrade egenskaper. Som ett exempel kan nämnas arten kål (*Brassica oleracea*) som genom odlares urval successivt under århundraden har utvecklats från spenslig vildkål till ett stort antal kålsorter med olika egenskaper, exempelvis vitkål, rödkål, kålrabbi, blomkål och broccoli. Detta långvariga arbete

har resulterat i en enorm mångfald av sorter av trädgårdsväxter och jordbruksgrödor. Den odlade mångfalden är ett uttryck för hur människan på olika sätt genom historien aktivt inverkat på naturen.¹⁸ Spåren av sådana processer kan benämnas biologiskt kulturarv, eller grönt kulturarv.

Själv ordet ”växtförädling” utgör i sig en intressant spegling av traditionella synsätt på natur och kultur. I den västerländska tanketradition som präglat vårt samhälle ingår föreställningar om naturen som rå och kulturen som ädel.¹⁹ Odling ses inte sällan som en sinnebild för kultur, för människans möte med, inverkan på och förfining av naturen. Att se natur och kultur som motsatta sfärer är samtidigt problematiskt, eftersom det leder oss att uppfatta ting, växter, människor, idéer med mera som tillhöriga den ena eller andra av dessa kategorier. Kulturvetenskaplig forskning betonar ofta att begreppspar naturen och kultur riskerar att skymma sikten för de komplexa relationerna och sambanden mellan människor och andra aktörer såsom djur och växter i en gemensam och ständigt föränderlig värld. Exempelvis har vetenskapsteoretikern Donna Haraway uppmärksammat relationer över artgränser genom att använda begreppet sällskapsarter (co-species) och därmed inspirerat ett helt fält av forskning om artöverskridande relationer. Många av de studier där sådana perspektiv tillämpas handlar framför allt om relationer mellan människor och djur.²⁰

Växtförädlingsprocesser sker onekligen i relationer som sträcker sig över artgränser. Intresset för att förädla visar att natur och kultur samspelar och gynnar varandra. Samtidigt kan odling och förädling också beskrivas som en kamp *mot* det som definieras som natur genom att vissa oönskade egenskaper

förädlas bort. Att människor genom noggrant och systematiskt urvalsarbete under lång tid har lyckats omvandla vilda gräs och örter till allt mer produktiva och attraktiva grödor och prydnadsväxter speglar idén om kulturens förmåga att kontrollera och styra naturen. Sådant arbete behöver genomföras med lyhördhet för växternas egna drivkrafter och preferenser.

Växtförädling har utvecklats till ett hantverk där trädgårdsmästaren genomför en kontrollerad befruktning, en så kallad korspollinering, mellan utvalda växter inom samma art. Rent praktiskt innebär korspollinering att pollen överförs från ståndarna på den ena växten till pistillens märke på den andra växten, varefter denna blomma förseglas, till exempel med hjälp av en liten papperspåse. De frön som blir resultatet av en sådan kontrollerad pollinering kan utvecklas till plantor som potentiellt kan ha bättre egenskaper än sina ”föräldrar”. De nya plantorna utvärderas sedan och genom systematiskt urval kan växtförädlingen resultera i nya, i något avseende förbättrade sorter.

För att bibehålla de speciella karaktärsdragen hos en sådan ny sort måste odlare se till att växtens specifika genuppsättning bevaras. Detta kan göras antingen genom att sorten planteras på tillräckligt avstånd från andra växter av samma art, så att ingen ny hybridisering kan ske när blommorna pollineras, eller genom att plantorna förökas med så kallade vegetativa metoder. Vid vegetativ förökning är det i princip samma växtindivid som delas och delas igen. Den nya delen blir en klon. Nästan alla växter kan förökas med vegetativa metoder, vilket har varit av stor betydelse för trädgårdsodlingen. Hos många växter sker även vegetativ förökning naturligt, exempelvis hos vissa liljor och lökväxter där så kallade bulbiller eller groddknoppar utgör genetiska ko-

pior av moderplantan. Odlare har lärt sig att använda vegetativ förökning inom växtodling, och dessa förökningsmetoder har möjliggjort spridning av växtsorter med särskilda egenskaper.

Vid vegetativ förökning av trädgårdsväxter använder sig trädgårdsmästare av olika växtdelars förökningsförmåga. Rotbitar, toppskott, blad och skott som löper längs marken är alla exempel på växtdelar som kan manipuleras så att nya rötter och skott utvecklas, och därmed bilda nya växter. Vilka delar som kan användas för sådan förökning, vilka metoder som fungerar för varje art, hur och när det görs bäst, alla dessa aspekter av hantverkskunskap har utvecklats och förts vidare av odlare i generationer.²¹ Vegetativa förökningsmetoder används inte bara av erfarna trädgårdsmästare utan även av fritidsodlare, exempelvis när man tar skott av en krukväxt eller delar en rabarberplanta. Det finns således en stor variation i hur detta förökningshantverk utförs, allt från professionella plantskolor där tusentals sticklingar utvecklas till säljbara växter, till den privata odlaren som gräver upp en planta i en rabatt och frigör en bit med rötter och skott för att dela med en granne.

Att utveckla en ny sort är ofta mycket tidskrävande och involverar inte sällan många människor, ibland över generationer. Detsamma gäller insatserna för att genom skötsel och förökning se till att en sort bevaras, och kan leva vidare utan att blandas med andra sorter. Kulturväxterna är på så vis en integrerad del av vår kulturhistoria; detta är något som framhålls allt oftare och den insikten har bidragit till de ansträngningar som gjorts under de senaste decennierna för att studera och bevara sådana växter.²² Utifrån ett perspektiv som lägger fokus på samspel över artgränser kan vi tillägga att växterna själva givetvis också har

medverkat i processen. Mot denna bakgrund kan kulturväxter betraktas som resultatet av samverkan mellan människa och växt.²³

Om vi återvänder till de vitblommande stora blåklockorna kan vi konstatera att det nu finns ett antal namngivna sorter som används i trädgårdssammanhang. Svensk kulturväxtdatabas (SKUD) listar drygt 40 sortnamn inom arten *Campanula persicifolia*, varav flera vita, exempelvis Grandiflora Alba, Snövit och Weisse Glocke. De sorter av vita stora blåklockor som säljs på marknaden förökas antingen med vegetativa metoder, exempelvis sticklingar, för att bibehålla den genetiska uppsättningen, eller med frösädd där befruktning har skett under kontrollerade

former. När det gäller blåklockorna på Mårbacka är det oklart om den vitblommande varianten tillhör en specifik namnsort eller är spontant uppkommen, men oavsett vilket krävs trädgårdsmästarens uppmärksamhet om man vill att den vita blomningen ska bevaras. Det här är ett tydligt exempel på komplexa processer som inkluderar samverkan mellan växter och människor över tid. För att försäkra sig om att någon planta alltid lever vidare måste trädgårdsmästaren med några års mellanrum dela plantorna, och för att undvika en spridning av blåblommande klockor i rabatten behöver självsådda fröplantor identifieras och rensas bort.

EN TRÄDGÅRDSVÄXT I RÖRELSE

En annan växt i perennrabatten på Mårbacka som har lång historia som trädgårdsväxt är en daglilja med vitstrimmiga blad och halvfyllda, brunröda blommor. Med stor sannolikhet är det fråga om dagliljan Kwanso Variegata, en sort som var populär i Sverige på 1930-talet. Det finns visserligen inga källor på Mårbacka som bekräftar att just denna odlades i trädgården under Selma Lagerlöfs tid, men det finns annat som talar för att den kan ha funnits där redan då. I brev från trädgårdsarkitekten Ruth Brandberg till Selma Lagerlöf, som finns bevarade på Kungliga biblioteket, skriver hon om planerna för den nya rabatten. De enda två växter hon nämner är löjtnantshjärta och stormhatt, som hon förordar ska köpas från en närliggande plantskola. Hon rekommenderar en plantskola i Karlstad och vid denna tid finns där en plantskola med namnet Stensborgs trädskolor. Priskuranter, det vill säga prislistor, därifrån visar att de 1933 hade sex oli-

ka dagliljor till försäljning, varav en med vitrandiga blad, under namnet *Hemerocallis fulva*, 'Kwanso Variegata'.

Historien, eller snarare en av de skrivna västerländska historierna, om denna daglilja börjar med koloniala strävanden i vetenskapens och upplysningens namn. I mitten av 1700-talet beskrev Carl von Linné en orangefärgad daglilja med ursprung i Asien, och han gav växten namnet *Hemerocallis fulva*. År 1776 fann en av Linnés lärjungar, Carl Peter Thunberg, under resa i Japan en dubbelblommig orange daglilja med vitrandigt bladverk. Denna uppmärksammades som något speciellt och listades i Thunbergs *Flora Japonica* 1784. I själva verket var detta inte första gången brokbladiga dagliljor i Japan beskrevs av en västerländsk botaniker; första gången var redan 1712. Sedan Thunbergs dagar har dagliljor med randiga blad med människors hjälp spridit sig från Asien till Europa och Amerika. En sådan daglilja kom ut på den internationella växtmarknaden år 1864 under namnet Kwanso Variegata och det är än idag möjligt att köpa dagliljor med det namnet.²⁴

Dagliljans rötter och blommor är ätliga och tidigare har de, särskilt i Asien, ofta odlats som livsmedel och även för medicinska ändamål. Idag styrs marknaden för dagliljor av estetiska ideal eftersom de numera huvudsakligen används som prydnadsväxter. En mångfald av sorter i olika färger och former har skapats genom förädling och förökning. Under mer än ett sekel har intresset för dagliljor gått i vågor på många håll i världen, och idag finns många samlare av just dagliljor. I USA var dagliljor under 1970-talet bland de mest sålda perennerna och intresset är fortfarande stort, något som bland andra American Daylily Society vittnar om. Trender vad gäller stil, färg och form

har avlöst varandra och påverkat odlarnas prioriteringar. Hittills har uppemot 90 000 olika dagliljesorter registrerats.

Till skillnad från de många ”nya” sorterna har emellertid Kwanso Variegata inte medvetet modifierats av människor genom växtförädling. Som vi snart kommer att se kräver dock odlingen särskilda färdigheter. Även om dagliljan Kwanso Variegata inte för tillfället är allmänt tillgänglig på större garden centers eller plantskolor fortsätter den att spridas, nu inte minst via försäljningskanaler på internet. Sorten väcker ofta uppmärksamhet, och framför allt är det då dess bladverk som ses som ett intressant inslag i planteringar. Växter med vitbrokiga blad har överlag blivit en trend under 2000-talets första decennier, vilket bland annat märkts genom ett starkt intresse för digital handel med sådana sticklingar, exempelvis av krukväxten monstera. Som många andra växter delas och flyttas Kwanso Variegata då och då från trädgård till trädgård. Det är än idag vanligt bland trädgårdsintresserade att inte bara flytta växter från ett ställe till ett annat, utan också att dela och dela med sig av växter till andra odlare.²⁵

I trädgårdar blir vi ständigt påmind om att växter i själva verket kan röra sig, med eller utan assistans av andra. Med hjälp av människor har dagliljan Kwanso Variegata rest över haven från Japan till Europa, Amerika och andra världsdelar där den odlats och flyttats från trädgård till trädgård. Genom marknadens olika kanaler har nya plantor av samma randiga daglilja hittat växtplatser i planteringar världen över. Väl etablerade i en rabatt är dagliljor vanligtvis mycket långlivade i svenska trädgårdar. Precis som pioner är de perenner som klarar sig själva i många år, utan mycket vård, och de kan till och med hittas i övergivna

trädgårdar. Om dagliljor behöver särskild skötsel är det alltså i allmänhet inte för att hålla dem vid liv. Tvärtom, när dagliljor trivs kan det vara nödvändigt att begränsa deras utbredning. Så är fallet i skötseln av rabatten på Mårbacka, där trädgårdsmästaren måste se upp för en oönskad spridning, så att plantorna varken tar för mycket plats från andra perenner eller sprider sig utanför rabatten. Detta görs genom att gräva upp delar av växten. Växterns rörelser stämmer inte alltid överens med människors idéer om att en viss planta ska växa på en viss plats, se ut på ett särskilt sätt eller på annat sätt vara odlingsvärd.

Utseendet på dagliljan Kwanso Variegata, med halvdubbla blommor och randiga blad, har biologiska orsaker. I naturen uppstår fyllda blommor på grund av en mutation, där ståndare

och pistiller omvandlas till kronblad.²⁶ Resultatet är en blomma med fler kronblad än vanligt. Bland exempelvis rosor och dahlior finns sorter med tätt bollformade blommor. Odlare har ofta uppskattat dessa fyllda blommor och har utvecklat dem vidare genom förädling. En omvandling av ståndare och pistiller till kronblad resulterar dock ofta i sterila växter, som inte kan föröka sig med frön. I dessa fall kan förökning endast ske med vegetativa metoder, till exempel genom att ta vara på sticklingar, sidoskott eller genom delning. Just dagliljan Kwanso Variegata har bara några extra kronblad, och formen på de orangebruna blommorna är inte särskilt spektakulär. I *Perennboken med växtbeskrivningar* (1989) skriver växtexperten Kenneth Lorentzon till och med att blommorna är ”ganska trista”, vilket säger en del om trädgårdsbranschens skiftande normer för växters utseende. Vad som anses trist, vackert eller intressant har alltid ett sammanhang. Vad gäller dagliljan Kwanso Variegata förefaller det framförallt vara det vitrandiga bladverket som väckt odlarnas intresse, och som gjort att denna sort fortsatt att odlas genom flera århundraden, och åtminstone av fackfolk beskrivits som hortikulturellt värdefull.

Historien om den vitbrokiga dagliljan Kwanso Variegata visar hur en växt kan få människor att anstränga sig för att flytta den runt i världen. Utan människors estetiska uppskattning av dess vitrandiga blad skulle denna växt knappast ha rört sig från Japan till de trädgårdar runt om i världen där den lever idag. Även de vita ränderna i det gröna bladverket är ett resultat av en mutation, i detta fall i växtens cellager. Detta fenomen kallas variegering. Variegerade blad kan uppstå i olika mönster och färger; det brokiga mönstret är ofta vitt, men andra färger

förekommer också, som gult, rosa och olika gröna nyanser. De varierade delarna av bladen försörjer i allmänhet inte växten med energi i samma utsträckning som de gröna delarna.²⁷

En inventering av rabatten på Mårbacka en försommar- dag 2015 visade att endast några av bladen på de nyuppkom- na skotten hade vita ränder.²⁸ De flesta sidoskotten var gröna. Trädgårdsmästarna insåg att om de bara lät växterna växa av sig själva fanns det en risk att alla skotten snart skulle bli helt grö- na. För att stoppa denna oönskade förvandling behövde något göras. Den huvudansvariga trädgårdsmästaren bestämde sig för att gräva upp några av de vitrandiga skotten och odla dem en och en i krukor. Krukorna placerades i en del av trädgården där de gick att ta hand om under mer kontrollerade förhållanden. Genom att göra detta gav hon växterna ett eget utrymme att ut- vecklas utan konkurrens. Hon valde de skott som hade det mest vitbrokiga bladverket. Några månader senare hade dessa skott utvecklats till plantor som var stora nog att plantera ut i rabatten, utan risk att bli övervuxna av andra växter. Alla bladen på de nya plantorna var vitstrimmiga.

Trädgårdsmästaren tolkade den gradvisa förändringen av fär- gen på bladverket som ett budskap om att en viss åtgärd behöv- des för att växten skulle kunna behålla sitt speciella utseende. I någon mening skulle detta kunna beskrivas som att växten ”ta- lade om” för trädgårdsmästaren vad som behövde göras.²⁹ För att en sådan kommunikation mellan växt och människa ska vara möjlig krävs emellertid att trädgårdsmästaren vet vilken insats som krävs för att förhindra en oönskad förändring. Förändring- ar över tid kan vara svåra att upptäcka och det som framförallt krävs är trädgårdsmästarens förmåga att vara uppmärksam un-

der en lång tid för att även kunna uppfatta långsamma föränd- ringar. Den till synes enkla handlingen att gräva upp växten och separera den från sina grönbladiga grannar kan i själva verket betraktas som ett exempel på avancerad hantverkskunskap, ba- serad på trädgårdsmästarens uppmärksamma närvaro och nära samspel med växterna.³⁰

Med trädgårdsmästarens arbete och interaktion med växter i fokus blir också växternas egna drivkrafter synliga. Exemplet med dagliljan Kwanso Variegata visar att den som odlar måste förhålla sig till växternas inneboende processer och drivkrafter. I det här fallet är hantverket en förutsättning för bevarandet av en specifik genuppsättning. Människa och växt ingår således i en gemensam skapande process. För att bevara de egenskaper som genereras av en naturlig mutation behöver trädgårdsmästare hantera det faktum att växten långsamt strävar efter att återgå till sitt ursprungliga utseende, nämligen helt gröna blad. Det hantverk som trädgårdsmästaren på Mårbacka utför, när hon väljer ut och odlar vidare vissa skott av dagliljan, handlar om att gynna de vitrandiga bladen som är så typiska för Kwanso Variegata i samarbete med växten själv. Dessa aktiviteter står dock samtidigt i konflikt med växtens drivkrafter, eftersom dag- liljan i sig strävar efter att komma bort från just de egenskaper som trädgårdsmästare, på Mårbacka och på andra håll, har sett som särskilt intressanta. Ansträngningen att behålla de vitran- diga bladen är bara ett av många exempel på antropocentris- ka tillvägagångssätt i samskapandet av och i trädgårdar.³¹ Även när trädgårdsskötsel görs på ett respektfullt sätt inkluderar den oundvikligen handlingar som innebär konflikt med andra le- vande organismers behov och strävanden.

LEVANDE KULTURARV

Genom att föröka, beskära och rensa kan människor hjälpa växter att producera blommor, frukter eller former och färger som vi ser som önskvärda – men också hålla växter under kontroll och begränsa och till och med utrota växter. I alla trädgårdar finns såväl önskade som oönskade växter, och bland trädgårdsodlare finns delvis gemensamma, delvis skiftande uppfattningar om vilka som är välkomna och vilka som inte är det. Människors attityder till de växter, djur och andra levande organismer som vi delar trädgården med kommer till uttryck i vardagliga gränsdragningar och kategoriseringar. Ibland betraktas ”vilda” växter som inkräktare i trädgården. Samtidigt kan odlade växter bli invasiva och sprida sig över staketet in i det omgivande landskapet – något vi återkommer till längre fram i boken. Relationen mellan människa och växt kan också påverkas av förändrade förutsättningar – till exempel om en älskad trädgårdsväxt visar sig vara alltför spridningsbenägen.

Kulturarvisering av gamla trädgårdsväxter och historiska trädgårdar uppvisar många likheter med andra typer av kulturarvsprocesser. Utmärkande för trädgårdens kulturarv är att det utgörs av ett levande material som hela tiden förändras i ett ständigt pågående samspel mellan växter, människor och många andra. Arkeologen Rodney Harrison diskuterar i sin forskning inom området kritiska kulturarvsstudier de begränsningar som blir effekten av att skilja på kategorierna naturarv och kulturarv.³² I dialogen mellan de många olika mänskliga och icke-mänskliga aktörer som är engagerade i att på olika sätt vidmakthålla och förmedla värden från det förflutna in i framtiden blir gränsdrag-

ningar mellan natur och kultur överflödiga, menar Harrison. Att arbeta med grönt kulturarv, biologiskt kulturarv och bevarande av trädgårdar är alltid en fråga om att – i ordets egentliga bemärkelse – hålla kulturarvet levande.³³

Historiska trädgårdar och trädgårdsväxter är ett levande kulturarv som inbegriper samspel över artgränser. Att betrakta trädgård som ett levande kulturarv är vi inte ensamma om. Landskapsarkitekterna Lei Gao och Annegreth Dietze-Schirdewahn har exempelvis föreslagit att en ”Living Heritage Approach” ger stöd för att uppmärksamma trädgårdsinnehavarnas betydelse för de kulturarvsvärden som historiska trädgårdar förknippas med.³⁴

Viljan att ta hand om växter, sätt att odla och föröka samt att förmedla dem har också etiska dimensioner, särskilt när det kommer till levande material som växter. Denna etiska dimension har fått ny aktualitet sedan diskussionen om invasiva arter tagit fart. Att skydda den biologiska mångfalden är ofta inriktat på att skydda växter och djur som har sitt ursprung inom nationens gränser, men mycket av vår samtida biologiska mångfald är i själva verket ett resultat av rörelser, export och import under århundraden.

Med fokus på hur växter och människor följs åt i en kulturhistorisk trädgård som Mårbacka har vi i detta kapitel närmast oss det intrikata samspel som utgör en förutsättning för varje trädgård. Hur kan kunskap om en trädgårds historia stärkas genom att historiska källor kombineras med praktiska skötselinsatser? Hur samarbetar trädgårdsmästare med blåklackor och dagliljor för att bevara de karaktärsdrag som efterfrågas och kommit att bli en del av trädgårdens historia? Båda dessa väx-

ter har uppmärksammats som kulturhistoriskt intressanta. Trots detta har de ännu så länge inte pekats ut som officiella kulturarv. Exempelen från Mårbacka påminner om att trädgårdar lever och formas i biologiska och sociala processer där människor, växter och andra aktörer ständigt samspekar.

KULTURARVSVÄXTER BLIR TILL

En traditionell mormorsträdgård karaktäriseras av ett urval av gammaldags växter med naturlig frodighet som ger njutning för alla sinnen. Frukträd och bärbuskar i kombination med rosor och perenner utgör stommen. Ett trädgårdsland med rabarber och noga valda grönsaker ger primörer. Här odlas för både öga och gom. Trädgårdens skafferi blir till pajer, saft och sylt. Allt som kan ätas tas tillvara.

Det stora trädgårdsföretaget Weibulls ger på sin hemsida råd om hur man kan planera en ”Trädgård på mormors vis”. Beskrivningen anspelar på värden förknippade med begrepp som naturlighet, sinnlighet och nostalgi, men också hållbarhet. Weibulls skriver att tvååriga blommor som stockros, fingerborgsblomma, akleja, riddarsporre och borstnejlika ”passar mycket bra i en mormorsträdgård”. De nämner också att ”blåklint, vallmo, rese-da, lejongap, lupin och blomsterlin är exempel på ettåriga fröer

som adderar den nostalgiska känslan till trädgården”. Pastellfärger i kombination med vinrött och lila anges som en passande färgskala, men de skriver också att sommarblommor i klarare färger ”kan ge din plantering en extra dimension”. En personlig inredning med dekorationer i klassisk stil, gärna med patina i form av rost eller mossa kompletterar bilden. Personliga detaljer kan införskaffas på loppis, som kaffekoppar att plantera i eller en gammal bricka som blir ett fågelbad. ”Trädgårdsredskap, stegar och andra detaljer från svunna tider har sin självklara plats i mormorsträdgården som klätterstöd”, står det vidare på hemsidan.

Intresset för det gamla kan ta sig många olika uttryck. Beskrivningen av vad som karaktäriserar en ”mormorsträdgård” är ett av många exempel på hur anspelningar på kulturarv och historia idag lyfts fram i trädgårdssammanhang. Att loppisar och återbruk nämns är typiskt för hur intresset för det gamla idag ofta förknippas med hållbarhetsideal. Av beskrivningen framgår att återanvända gamla saker, inklusive trädgårdsredskap, här främst ses som dekorativa element för att skapa den ”rätta” stilen.

”Renässansrosor”, ”cottage garden”, ”mormorsväxter” och ”torpväxter” är andra exempel på benämningar av växter och trädgårdstyper som på olika sätt anspelar på historia. Sådana ord och uttryck används ofta i samband med marknadsföring av trädgårdar och trädgårdsväxter för att locka potentiella kunder. Marknaden för trädgårdsrelaterade varor och tjänster är mångfacetterad, den rymmer allt från fröer och redskap till upplevelser och färdigheter, och den spänner från officiella och storskaliga handelsplatser till mer inofficiella kanaler för utbyte av växtmaterial, kunskap och inspiration.

I det här kapitlet kommer vi att titta närmare på hur det går till

när gamla, ibland nästan bortglömda, trädgårdsväxter får status som kulturarv och tar plats på en marknad för växter med historia. Marknadens inverkan på äldre trädgårdsväxter kan yttra sig på många olika sätt. Trender kanske rent av räddar vissa sorter, samtidigt som andra försvinner för att de tappat marknadsvärde. Vi kommer också att se hur marknaden i dessa sammanhang kan användas strategiskt, som del i en bevarandestrategi. Att en gammal växt blir definierad som en kulturarvsväxt kan i sig bli ett argument för att den ska ses som särskilt värd att marknadsföra, förmedla och förvalta.

Det finns ett flertal aktörer som på olika sätt arbetar med spridning av kulturarvsväxter, men också med att förmedla kunskap och information om dessa. Myndigheter och institutioner som Nordiskt Genresurscenter, (NordGen), Jordbruksverket och Sveriges lantbruksuniversitet, med verksamheter som Programmet för odlad mångfald (Pom) och Svensk kulturdatabas (SKUD)³⁵ är viktiga, liksom marknadens aktörer – från stora koncerner till små enskilda företag. Även föreningen Sesam, föreningen Allkorn och andra ideella organisationer gör betydande insatser för förmedling av fröer, växter och kunskaper, liksom – inte att förglömma – privatpersoner som utbyter växtmaterial med varandra. Olika strategier används för att väcka intresse för dessa växter. Ett sådant är att använda en särskild benämning för sorter som uppfyller kriterier som kulturarv, exempelvis ”kulturarvssort”, ”bevarandesort” och ”lantsort”. Även benämningen ”kultursort” används ibland i dessa sammanhang.

Företaget Impecta som säljer fröer av trädgårds- och krukväxter har tagit fram egen märkning av fröer som de klassificerar och etiketterar som ”Kulturarv”: ”Genom att odla gamla fina

kulturarvssorter förs ett värdefullt odlararv vidare. I kulturarvet finns unika, spännande arter som utgör ett mycket värdefullt komplement till de lite vanligare frösorterna”, står det på företagets hemsida. Där går också att läsa att de har satt en tydlig tidsgräns för vilka växter som kan platsa i kategorin kulturarv: ”För att märkas med Kulturarv måste sorten funnits i minst ett halvt sekel och fortfarande ha goda egenskaper vad gäller odling, avkastning, smak och hållbarhet.” Andra på samma marknad ställer än mer detaljerade krav på vilka växter som kan räknas som kulturarv. Fröfirman Runåbergs Fröer kommenterar på sin hemsida vilka kriterier som gäller för att en växtsort ska kunna kvala in i deras kulturarvssortiment:

Vi har [...] beslutat att inte medverka till urvattningen av beteckningen ”kulturarvssort”, utan bara använda den på sorter som vi vet är att betrakta som ett äkta kulturarv. Vi kommer enbart att använda begreppet ”kulturarvssort” om de av våra fröer som vi med säkerhet vet har funnits i handeln, i Sverige eller globalt, sedan före år 1950.

Trots kriterier för specifika kategorier kan uppenbarligen diskussioner uppstå om såväl benämningar som vilka sorter dessa bör omfatta. Olika företag och organisationer använder sig av olika tidsgränser när de definierar en växt som ”gammal” eller ”kulturarvssort”. Ofta har dessa olika tidsgränser praktisk betydelse: det blir helt enkelt överblickbart om man inte sätter en gräns.

EFTERFRÅGAN I FÖRÄNDRING

Trädgård som marknad har en lång historia. Handelsträdgårdar har exempelvis varit viktiga på marknaden för trädgårdsväxter; de drevs ofta av lokala entreprenörer men kom successivt under 1900-talet att påverkas i allt högre grad av nationell och interna-

tionell konkurrens vilket ledde till specialisering, omlokalisering och ökad storskalighet.³⁶ Under senare decennier har många handelsträdgårdar fått lämna plats för garden centers drivna av kedjor som till exempel Plantagen och Blomsterlandet. Trädgårdsväxter säljs även på större varuhus, byggmarknader och på internet. Ett led i förändringen är att övervägande delen av det omfattande arbetet med att föröka och driva upp plantor gradvis har flyttats från lokala handelsträdgårdar och plantskolor till centrala plantproducenter – inte sällan baserade utomlands. Garden centers och andra nutida växtförsäljningsställen, inklusive exempelvis byggmarknader och livsmedelsbutiker, är i första hand just försäljningsställen. Utvecklingen har inneburit att avståndet mellan producent och konsument successivt har ökat, och detta förefaller bli än större i och med att delar av växtproduktionen idag sker allt längre bort från Sverige. Här och var finns dock ännu lokala plantskolor som månar om att förvalta traditionella arbetssätt. Många av de mindre aktörerna betonar att det just är möten mellan producent och konsument som är deras styrka och konkurrenskraft gentemot de större kedjorna.

Cedergrens, en lokal plantskola med långa anor, belägen i Råå, söder om Helsingborg, är exempel på hur privata aktörer under lång tid har fungerat som både förvaltare och förmedlare av kulturarvsväxter. Denna plantskola har varit särskilt känd för sin odling av äldre sorters rosor och hade under ett drygt sekel ett stort sortiment av både rosor, klematis och andra penner och buskar. ”Min far återinförde många av de här gamla, bortglömda sorterna, så kallade gammeldags rosor, väldoftande.” Krister Cedergren, som var tredje generationens innehavare, gjorde vid vårt besök en tillbakablick för att visa hur intressen

och trender kommit och gått. Han jämförde dagens e-handel med den postorderhandel som Cedergrens haft. 1954 hade de 30 000 kunder i sin kundförteckning och distribuerade 70 000 försändelser över hela landet, men också internationellt. Sedan början av 1900-talet tryckte de kataloger två gånger om året och som mest var upplagan 36 000. Under 1980- och 90-talen var det stor efterfrågan på gammeldags rosor: ”Vi sålde det mesta vi fick fram. Sedan så ... allting går ju upp och ner. De tillhör inte alls ... det är inte en efterfrågan på gammeldags rosor idag.” I många av dagens trädgårdar ryms kanske på sin höjd ett familjeträd, med flera olika fruktsorter på samma träd. ”Det ska stensättas på framsidan och trädäck på baksidan sen var det fullt. Så branschen är tuff.”

Fram till kring millennieskiftet bedrev företaget egen förökning av rosor och klematis, men vid tiden för vårt besök hade det arbetet nästan upphört. Det fanns inte längre samma intresse hos kunderna eller utrymme för det på plantskolan. Försäljningen av de gammaldags rosorna hade helt enkelt minskat, slog Krister och hans hustru Marie Cedergren fast. I takt med att de stora kedjorna tagit över har många i branschen kommit att bli allt mindre hantverksskunniga, och idag är det inte givet att den som arbetar på ett växtförsäljningsställe också är en kunnig odlare, menade Krister och Marie Cedergren: ”Det är en försörjning. Så är det. Det bara råkar bli växter.”

Plantskolan har varit parets arbete och försörjning under hela deras vuxna liv, och i vårt samtal framgick att båda drivits av engagemang. ”Det är ju ett kulturarv det vi håller på med.” Genom åren har de i många avseenden fortsatt att arbeta, som de formulerade det, ”som man gjorde förr”. Som mindre plantsko-

lister har de, liksom så många andra, upplevt att det är deras kunskap och bemötande som varit deras stora konkurrensfördel: ”Att vi ger oss tid till de nya unga trädgårdsägarna som inte har erfarenheter som känner sig osäkra och man kan hjälpa dem. Att se när de kommer tillbaka, det är ju en lottovinst för oss, då har vi lyckats.”

När kunderna blir nöjda vågar de också ställa fler frågor och handla mer och då lönar det sig att ge god service, konstaterade de. Men det tar tid att svara på frågor och ge goda råd: ”På öppettiderna är det social service, då får vi serva och hjälpa till så gott det går. Sedan när vi har stängt, det är då vi får arbeta.” Deras kunskaper kom, liksom för många andra lokala odlare och mindre plantskolor, att bli deras främsta produkt.

Året efter vårt besök lades plantskolan ner. Ett skäl var att både Krister och Marie Cedergren närmade sig pensionsåldern och att det inte fanns några givna efterträdare. Ett annat var att det skulle krävs stora investeringar för att fortsätta. Efter nedläggningen har paret dock fortsatt sin förmedlargärning. Krister Cedergren har åkt land och rike runt för att föreläsa framför allt om rosor och klematis. Häromåret gjorde Fredriksdals museer och trädgårdar i Helsingborg utställningen *Rosornas mästare* som ett sätt att betona den betydelse Cedergrens plantskola haft, både genom att de under decennier levererat äldre sorter av rosor till Fredriksdals besökssträdgårdar och för deras förmedling av kunskap om rosor.

Exemplet med Cedergrens plantskola visar att trender och marknadstendenser sällan är entydiga, utan snarare parallella, ibland till och med motstridiga. Det illustrerar också hur komplext begreppet kulturarv är, liksom värderande beskrivningar av egenskaper som ”gammal”, ”fin” och ”äkta”, i synnerhet när de i olika sammanhang används som ett försäljningsargument.

I följande delar av det här kapitlet ges en inblick i hur svenska myndigheter under 2000-talet har arbetat med att inventera, bevara och sprida trädgårdsväxter med historia. Vi kommer inte minst att titta närmare på hur varumärket Grönt kulturarv[®] har blivit ett redskap i detta bevarandearbete, som även innefattar produktion av plantor för försäljning.

ETT PROGRAM FÖR ODLAD MÅNGFALD

En global rapport om tillståndet för den biologiska mångfalden i världen konstaterade 2019 att en miljon djur- och växtarter, eller ungefär var åttonde art, nu riskerar att utrotas.³⁷ Konventionen om biologisk mångfald³⁸ som trädde i kraft 1993 slår fast att den genetiska variationen är en värdefull resurs, för samhället och för ekosystemen. Konventionen utgör ett viktigt ramverk för Sveriges arbete med att bevara och använda den biologiska mångfalden på ett hållbart sätt. Diskussionen uppehåller sig ofta vid mångfald på artnivå, och riktar fokus främst mot den vilda naturen. Men arbetet med att värna om den biologiska mångfalden omfattar inte bara vilda arter utan även genetisk variation inom arter, inklusive växtsorter och djurraser som utvecklats i samspel med människan, genom medvetet urval, avel och växtförädling.³⁹

Programmet för odlad mångfald, förkortat Pom, är Sveriges offentliga organ för att främja bevarandet och nyttjandet av växter som under längre tid odlats i vårt land.⁴⁰ Programmet initierades år 2000 som en del av Sveriges svar på konventionen om biologisk mångfald, för att slå vakt om den odlade mångfalden genom att dokumentera och bevara äldre sorter av kulturväxter.

När arbetet startade var intresset för gamla sorter inom trädgårdssektorn relativt litet.⁴¹ Varken klimatfrågan eller betydelsen av att slå vakt om biologisk mångfald, exempelvis genom att bekämpa invasiva arter, var lika uppmärksammade som de är idag.

En utgångspunkt för Poms arbete är tanken att gamla sorter som inte längre är tillgängliga på marknaden ska ses som resurser med potentiellt värdefulla genetiska egenskaper som hårdighet och smak. En viktig del av programmet, i synnerhet under de första tio åren, har varit att genomföra nationella inventeringar för att söka efter gamla trädgårdsväxter av olika slag över hela Sverige. Detta är en utmanande uppgift: Var ska man leta, och hur hitta gamla växtsorter som kanske en gång var vanliga men som nu bara växer i någon enstaka privat trädgård? Frön av en äldre gröda kan ha bevarats i en lada och kanske ännu är möjliga att väcka till liv, men hur finna dem? Mycket av inventeringsarbetet utfördes av frivilliga, i samarbete med referensgrupper som samlade expertis på respektive kategori av växter. Genom Pom fick volontärerna utbildning i vad de skulle leta efter, och de instruerades både i att samla in växter och att prata med människor för att dokumentera växternas lokala odlingshistoria.⁴²

Inventeringarna organiserades genom åtta olika så kallade upprop. Fröuppropet för insamling av grönsaksfröer och Perennuppropet för fleråriga blommor var bland de första, och de följdes av fler: Rosuppropet, Lök- och knöluppropet, Frukt- och bäruppropet, Träd- och buskuppropet, Sparrisuppropet som omfattade fleråriga köksväxter såsom rabarber, kryddväxter, humle och sparris och slutligen Krukväxtuppropet. Bland inventerarna fanns allt från nybörjare till synnerligen erfarna trädgårdsmänniskor och inventeringsarbetet kom att organiseras på lite

olika sätt inom de olika uppopen, och utvecklades i viss mån efter hand av de personer som var inblandade. Exempelvis inom rosuppropet kombinerades ett antal olika metoder, däribland ”arkivmetoden” som utgick från äldre florainventeringar, och ”folkrörelsemetoden” där trädgårdsföreningar och hembygdsföreningar engagerades för att samla tips om gamla rossorter. Dessutom tillkom ”cykelmetoden” där en erfaren inventerare helt enkelt cyklade runt och noggrant dokumenterade rosor i äldre trädgårdar i delar av Roslagen, och ”inventera allt-metoden” som genomfördes som en totalinventering av trädgårdar på Gotland.⁴³ Totalt fick Pom in tips om ca 35 000 växter.⁴⁴

Avgränsningen som sattes upp för insamlingen var att en växt måste ha en dokumenterad historia sedan 1940, 1950 eller 1960, med olika tidsgränser för olika grupper av växter. För perenner drogs exempelvis gränsen vid år 1940, för rosor och fröer 1950, och för krukväxter 1960. För att säkerställa att de insamlade plantorna uppfyllde detta krav var det också viktigt att samla in historier om varje planta från tillförlitliga källor. Hur länge hade den växt på sin nuvarande plats och på andra kända platser innan dess? I de flesta fallen gick inventerarna ”från växt till historia”, det vill säga de började med att identifiera potentiellt intressanta växter för att därefter söka efter historier som kunde styrka växtens odlingshistoria. Ett undantag var humle, där inventeringen genomfördes med utgångspunkt i historiska kartor; där gick man alltså ”från historia till växt”.⁴⁵ För dem som arbetade med inventering inom Pom blev insamlingen av berättelser med tiden nästan lika viktig som insamlingen av själva växterna. Enligt Eva Jansson, tidigare verksamhetsledare för Pom, blev varje växts historia en mycket viktigare del för programmet än

vad som ursprungligen förutsågs:

Det var inte meningen att det skulle finnas så mycket kulturhistoria och trädgårdskultur i detta från början, inte alls. Och det hade inte blivit så om vi inte själva hade tryckt på det, för i väldigt många andra länder runt omkring oss, förutom de nordiska länderna, ligger fokus nästan bara på växtförädling.

Inledningsvis fanns det inom Pom en oro för att ett sådant här projekt i slutändan skulle visa sig vara tillfälligt: vad skulle i så fall hända med de insamlade växterna och dokumentationen av deras odlingshistoria? Uppdraget var att hitta hållbara lösningar. Växterna kunde därför inte bara betraktas ”som något man samlade i en bank”, konstaterar Eva Jansson; de borde även cirkuleras, tillsammans med sina berättelser.

Farhågorna kom dock på skam. Pom har överlevt och har numera också en egen bank, den Nationella genbanken för vegetativt förökade trädgårdsväxter, vid SLU i Alnarp. Som ett komplement till den har lokala klonarkiv för frukt, köks- och prydnadsväxter inrättats runt om i landet. För frön fanns redan NordGen, ett nordiskt initiativ för att bevara traditionella frösorter, där många av fröerna förvaras på Alnarp medan andra har placerats i *The Global Seed Vault* beläget på ön Svalbard i Nordnorge.⁴⁶

Syftet med genbanken, som invigdes 2016, är att bevara, dokumentera, studera och sprida de sorter som samlats in genom Pom. Fram till år 2023 har runt om i Sverige 30-tal lokala klonarkiv etablerats som, förutom att visa upp de sorter som har

samlats in i regionen, också hjälper till att säkra bevarandet genom att de insamlade sorterna finns på minst två ställen. Nationella genbanken i Alnarp, tillsammans med klonarkiven, är värd för mer än 2 300 sorter av gamla trädgårdsväxter. Dit hör även sorter av kulturväxter som utvecklats i Sverige, eller uppkommit spontant, och som bedöms vara värda att bevara, oavsett om de är gamla eller nya. Syftet med samlingarna är inte bara att skydda och bevara det genetiska materialet utan också att se till att detta är tillgängligt för de som kan se värden av olika slag i de gamla sorterna. ”Informationen och växterna ska komma ut. Det är det bästa sättet att bevara dem”, konstaterar Eva Jansson när hon beskriver genbankens roll.⁴⁷

Ett mål för Pom har varit att göra ett urval av de insamlade växterna tillgängliga, genom att introducera – eller i vissa fall snarare återintroducera – dem på marknaden. Efter testodling i Nationella genbanken, och på andra ställen, samt efter noggranna överväganden inom Poms ”Föröknings- och marknadsgrupp”, har några växtsorter valts ut för att medvetet spridas. Under åren 2013–2023 har 120 växter av till exempel frukträd, humle, rosor, pelargoner och perenner, och 25 frösorter, till exempel ärtor, bönor och rovor, släppts på den svenska marknaden och säljs nu på plantskolor och trädgårdsmarknader över hela Sverige under märket Grönt kulturarv®. Varumärket har tagits fram i samarbete med Elitplantstationen, E-planta ekonomisk förening och LRF Trädgård.

Gamla vanliga växter

Vad kan det då vara som gör att Poms företrädare betraktar en växt som intressant att bevara ur ett kulturhistoriskt perspektiv?

Hur artikuleras *kulturhistoriskt värde*? Och vad är det Pom prioriterar när de gör sitt urval av växter? ”Det där vanliga fastän det är inte vanligt idag”, säger genbankskuratorn Karin Persson och får stöd av kollegan Henrik Morin:

Det som har haft stark, stor spridning, folklig spridning till exempel. Som har haft en stark roll ute i vanligt folks trädgårdar förr. Sånt som vi stöter på hela tiden. Det är ju egentligen väldigt viktiga växter. Men dem har vi väl lärt känna väldigt väl under de här åren, de där som återkommer.

En sådan historiskt viktig, och vanlig, gröda som var nästan bortglömd när inventeringen startade var humle (*Humulus lupulus*). Sedan dess har hundratals olika kloner samlats in runt om i landet. Först studerades lantmäterikartor från 1600-talet för att identifiera var humlegårdar legat. Humle var en gröda av särskilt intresse för myndigheterna – den hade stor betydelse för den viktiga öltillverkningen – och humleodlingar var markerade på dessa kartor. Därefter gick Pom-gruppen ut för att leta på dessa specifika platser, och eftersom humle är väldigt långlivad hittade de faktiskt ofta levande växter där humlegårdarna tidigare legat och kunde därmed samla in ett stort antal lokala sorter.⁴⁸

På grund av de senare årens tilltagande intresse för lokal öltillverkning har efterfrågan på humle, inte minst av lokala sorter, ökat snabbt. Att intresset för humle blivit större på senare år illustreras väl av ett citat av en butikschef inom en av de stora trädgårdsbutikskedjorna: ”Det finns några olika humlesorter och de säljer ju hyggligt. Det är inget vi säljer jättemycket av men

det kommer ändå en del män i 35-årsåldern ... som ska göra sin egen öl och det är ju kul.”

Fram till 2022 har åtta humlesorter fått märkningen Grönt kulturarv®, de flesta uppkallade efter de platser där de hittades. Humle är visserligen en livskraftig växt som många upplever som lätt att föröka hemma i trädgården och rentav svår att bli av med, men vissa humlesorter visade sig vara svåra att föröka i stora mängder och har åtföljts av växtsjukdomar. Vid odling i plantskola fick de gamla sorterna inte sällan svampangrepp.

Ett annat exempel på växter som förr var vanliga i odling är olika typer av mynta som tidigare förekom i många kryddtäppor, särskilt i vissa bygder. En sådan är den skånska ädelmyntan (*Mentha x gracilis* 'Sole'), som är en typisk trädgårdsväxt eftersom den är en hybrid mellan två arter, införd som odlad växt, och enbart kan förökas vegetativt. Ädelmyntan odlades flitigt fram till början av 1800-talet. En möjlig förklaring till att den därefter blev ovanlig i odling är att den tycks ha blivit ett besvärligt ogräs vid potatisodling, en annan är att användningen av mynta med tiden har förändrats. Genbankskuratorn Erik de Vahl konstaterar att ädelmyntorna inte kan mäta sig med dagens moderna myntor. Om man stryker all kulturhistoria har de gamla myntorna ”inget hortikulturellt värde på det sättet, men de har ändå ett bevarandevärde, ur vårt perspektiv”, säger han och tillägger att detta inte är unikt för myntorna. Det gäller i själva verket många av de tidigare medicinalväxter som med tiden har förlorat sitt tidigare användningsområde.⁴⁹ På motsvarande sätt är det också, konstaterar han, med vissa gamla svenska sorter av jordärtskocka, som enligt hans mening inte smakar särskilt bra. ”Men det är ändå de jordärtskockor vi har haft i

Sverige innan man började ta in spännande utländska sorter och liknande. Så det finns ju ett kulturhistoriskt värde.” Vissa växter kan således ha ett historiskt värde även om de ur ett hortikulturellt perspektiv inte kan mäta sig med nyare sorter. Andra gamla trädgårdsväxter har dock visat sig högst gångbara i vår tids trädgårdar. Flera äldre sorter av köksväxter som samlats in av Pom har blivit mycket efterfrågade på marknaden, exempelvis flera olika sorter av potatislök och kronärtskocken Herrgårds.

Även bland exempelvis krukväxter, rosor och perenner finns flera sorter som väckt många odlares intresse. År 2013 lanserades höstfloxen Alma Jansson på den svenska marknaden som en av de första perennerna under varumärket Grönt kulturarv[®]. I marknadsföringen av floxen Alma Jansson nämns att den kommer från ett småbruk i Roslagen och att den hittades vid en inventering av äldre trädgårdsväxter hemma hos en 90-årig kvinna på hennes gård i Uppland.

[I] en rabatt på gården växte den här höga, ljuslila floxen. Det har den gjort åtminstone sedan 1939 när Stina Jansson flyttade in. Då var hon nygift och kom till svärföräldrarnas gård. Växterna i trädgården var det hennes svärmor Alma Jansson som skötte om. ”Allt kommer från farmor. Hon hade så fina blommor”, berättade Stina Jansson. Alma Jansson var trädgårdsintresserad och planterade många av växterna på gården. Varifrån hon fått eller köpt höstfloxen vet vi inte, men den var inte nyplanterad på gården 1939.

Idag säljs höstfloxen Alma Jansson i plantskolor, handelsträdgårdar och på garden centers runt om i Sverige, med hjälp av

sin historia. I marknadsföringsmaterialet som finns tillgängligt på Poms hemsida presenterar genbankskurator Linnea Oskarsson sortens utseende så här: ”mörkgrönt bladverk och ljuslila blommor med vitt öga”. Den blir 100–110 cm hög och växten är ”frisk och sprider sig gärna med utlöpare utan att ha ett aggressivt växtsätt”. Höstflox (*Phlox paniculata*) har odlats i Sverige som flerårig prydnadsväxt sedan slutet av 1700-talet och särskilt under andra halvan av 1800-talet ökade utbudet av höstflox på den svenska marknaden. Arten har sitt ursprung i östra Nordamerika. Plantan består av upprätta stjälkar, bladen sitter mitt emot varandra direkt på stjälken, och blommorna är samlade i toppen. Blomningen infaller under sensommar och tidig höst, och de vanligaste färgerna är olika nyanser av rosa/lila/röd samt vit. En stor variation av färger och former på blommor har utvecklats genom växtförädling, liksom sorter med olika höjd. I likhet med många andra trädgårdsväxter har uppfattningen om den ideala floxen successivt förändrats i takt med skiftande trender och fortsatt utveckling av nya sorter.

I jämförelse med många nyare sorter av höstflox är sorten Alma Jansson högväxt och de enskilda blommorna relativt små. Efter insamling i Stina Janssons trädgård och provodling vid SLU i Alnarp bedömdes denna flox ha kvaliteter som gjorde att den sågs som odlingsvärd även i nutida trädgårdar. Som en av de första trädgårdsväxterna att marknadsföras som kulturarvsväxt under varumärket Grönt kulturarv[®] blev den en tydlig representant för de hundratals gamla trädgårdsväxter som Pom samlat in genom inventeringar under de senaste 20 åren. Genom marknadsföring har Alma Jansson och dess historia spridits. Växt och historia utgör tillsammans en produkt på den marknad där äldre

trädgårdsväxter idag uppmärksammas på nytt.

Att ta fram ett specifikt varumärke för de växter som skulle spridas på marknaden blev en del av Poms arbete för att nå målet om att bevara växter genom att sprida dem. I detta arbete blev det viktigt att involvera flera olika aktörer, även representanter för plantskolebranschen, med god kännedom om marknaden. Pom-gruppen kämpade initialt med växtförökare som fann den historiska aspekten helt irrelevant. Men genom att samverka med branschen och göra presentationsmaterial om växterna lätt tillgängligt på hemsidan som stöd för marknadsföring, lyckades Pom väcka ett intresse. Nu betraktas berättelserna som en viktig del av produkten.

En särskild logotyp togs fram och trycktes på etiketter som inför försäljning stacks i alla krukor med Grönt kulturarv®-växter.⁵⁰ Varumärket Grönt kulturarv® förvaltas av SLU men är fritt att använda för alla som vill producera och sälja växter som uppfyller de kriterier som Pom ställt upp.

Marknadsföring av växter via kommersiella kanaler är dock inte det enda sätt på vilket Pom bidragit till att sprida äldre sorter av trädgårdsväxter i syfte att bevara dem. Vad gäller offentliga planteringar av olika slag har Pom bidragit med såväl kunskap som växtmaterial med historisk förankring. När exempelvis ett av kyrkans stift anlade en inspirationsträdgård för personalen i stiftets kyrkogårdsförvaltningar kunde Pom bidra med både kunskap och växtmaterial som samlats in i det aktuella området.

En annan del av Poms uppdrag är att öka allmänhetens medvetenhet om äldre kulturväxter. I böcker och broschyrer som Pom står bakom,⁵¹ liksom på deras hemsida, förklarar de att det finns många skäl att bry sig om gamla sorter av trädgårdsväx-

ter. Budskapet är att domesticerade växter har spelat viktig roll i människans historia, och att den genetiska variationen är en potentiellt värdefull resurs, för samhället och för ekosystemen, exempelvis för pollinerande insekter. Kunskaper om *hur* man odlar är också en resurs.

ATT GÖRA GRÖNT KULTURARV®

Titta på den här! Det är faktiskt en ... en växt som inte är så himla lätt att få tag i, i trädgårdshandeln, alltid. Det är en vanlig åbrodd. Det har man säkert hört talas om, åbrodd, lite sådär allmoge, torparväxt liksom. Men just den här sorten ...

I tv-programmet *Trädgårdstider* zoomar kameran in på programledaren Pernilla Månsson Colt. I handen håller hon en plastkruka med en liten grågrön planta. I rutan visas växten i närbild, med artens och sortens svenska och vetenskapliga namn: "Åbrodd 'Prediköväcka' *Artemisia abrotanum*". Programledaren för SVTs populära trädgårdsprogram förklarar att "vi ska sätta den i den här modernistiska trädgården sen och göra jättefina häckar av den". Pernilla Månsson Colt tittar rakt in i kameran och fortsätter: "Varför den heter Prediköväcka? Det var för att den var jätteviktig i kyrkobuketten som damerna hade, och det är ett bruk som man hade, typ 1500-talet och fram till 1800-talet".⁵² Åbrodden Prediköväcka är en växt som idag saluförs under varumärket Grönt kulturav®. Den är en av de tusentals gamla svenska trädgårdsväxter som samlats in och provodlats inom Pom, varav några valts ut för att marknadsföras som kulturav.

En kedja av interaktioner mellan människor, växter, organisationer, dokument och andra materiella och immateriella företeelser leder till att en viss växt identifieras som, officiellt utses till och de facto *görs* till en kulturavsväxt som sedan marknadsförs och säljs på en marknad. Prediköväcka är en av de gamla krydd- och medicinalväxter som samlades in av Pom inom Sparrisuppropet för vegetativt förökade köksväxter. Låt oss följa dess väg från mer eller mindre bortglömd växt i en gammal trädgård, till att idag vara en officiellt utpekad kulturavsväxt som nu marknadsförs under varumärket Grönt kulturav®.

Växten åbrodd (*Artemisia abrotanum*) har odlats och uppskattats i Europa sedan antiken och i Sverige åtminstone sedan medeltiden. Den har finflikiga grågröna blad med aromatisk doft och bildar i svenska trädgårdar en upp till meterhög flerårig buske. Arten tillhör samma släkte som kryddväxterna malört och dragon. Den har använts som krydda, bland annat i brännvin, i buketter, som medicinalväxt vid diverse åkommor samt för att hålla skadeinsekter borta. Framför allt tycks det vara den speciella doften som gjort den till en populär trädgårdsväxt. Blommorna beskrivs som oansenliga, och arten anses inte kunna fröså sig på nordiska breddgrader, vilket innebär att alla åbroddsplanter i Sverige kan förmodas vara tillkomna genom vegetativ förökning. Som trädgårdsväxt är åbrodd känd som lättförökad; kvistar som sätts i vatten får lätt rötter och kan planteras och utvecklas till nya planter. Det är förmodligen främst på detta vis som den tidigare har rört sig från plats till plats. Att detta är en växt man ofta tagit med sig när man flyttat blev tydligt i Poms inventering av köksväxter.⁵³

I juli 2009 fick en av Poms inventerare ett brev som innehöll

en bit av en åbroddsplanta. Växten kom från en privatperson, som i brevet berättade historien om hur växten i fråga delats och flyttats inte mindre än fyra gånger sedan 1930-talet då den fanns i byn Fors i Dalarna. År 1945 flyttades åbrodden till Högfors utanför Norberg i Västmanland. Därifrån följde den på 50-talet med brevskrivarens föräldrar till Skinnskatteberg. 1962 delades den igen och flyttades till Oxelösund i Södermanland, och där har den sedan dess levt i två olika privata trädgårdar. Växten och det medföljande brevet skickades så småningom vidare från inventeraren till Pom. Inventeraren nämnde då att hon även haft telefonkontakt med donatorn, som då dragit sig till minnes att den aktuella växtens historia sträcker sig ännu längre tillbaka. Detta bekräftades i ett brev i maj 2010 från donatorn till Pom där det framkom att ”moderplantan” till åbrodden hade funnits på en plats vid namn Nylandet i södra Dalarna redan när donatorns far växte upp där under 1910-talet.

Den insamlade plantan registrerades som SWE 440 och planterades så småningom i Nationella genbanken på SLU på Alnarp, där den katalogiserades som nummer 128. I genbanken planterades även fyra andra insamlade sorter av åbrodd, en från Bohuslän, en från Västergötland, en från Södermanland och ytterligare en från Dalarna. Efter några år i odling kunde Erik de Vahl som ansvarar för de vegetativt förökade köksväxterna i genbanken konstatera att de olika åbroddsorterna skiljer sig åt i fråga om såväl doft som växtsätt. Både Predikovácka och sorten Söbben med härkomst från Orust i Bohuslän visade sig i genbanken ha ett mycket tätt växtsätt och blev så gott som bollformade.

I februari 2018 presenterade Erik de Vahl några köksväxter

som han funnit särskilt intressanta vid ett möte i den så kallade Förmaksgruppen som inom Pom ansvarar för frågor rörande försäljning och marknadsföring. En av dessa växter var åbrodden från Dalarna, som vid det här laget fått namnet Predikovácka. Bilden han visade av den täta, närmast klotrunda plantan i genbanken väckte intresse, och tanken att åbrodden skulle kunna lämpa sig att bli en av de första kryddväxterna att lanseras under varumärket Grönt kulturarv® hade planterats. Därefter inleddes arbetet med att föröka plantor av åbrodden för försäljning.

Vid trädgårdsmässan Elmia Garden hösten 2019 presenterades Predikovácka som en av de nya växterna märkta med Grönt kulturarv® som skulle släppas på marknaden våren 2020. Inför lanseringen informerades donatorn i Oxelösund genom ett samtal från Pom under sommaren 2019. Ett svarsbrev vittnar om att det var ett välkommet samtal: ”Hej och hjärtligt tack för ett mycket trevligt telefonsamtal om Åbrodd. Vi känner oss mäktigt hedrade över Ert val.” Donatorn nämner också att han börjat leta efter bilder på de äldre släktingar som haft åbrodden i sin ägo, och lovar återkomma. Med nästa brev, en månad senare, skickar han dels några äldre bilder, bland annat på sin farfar och farmor i vars trädgård åbrodden växte, dels några nyare bilder från byn där den växte.

Åbrodd har tidigare främst spridits via informella kanaler. I den av Pom utgivna boken *Kulturarvsväxter för framtidens mångfald* redovisas bara några enstaka exempel på att arten i äldre tid förekommit i plantskolornas priskuranter. I en intervju reflekterar genbankskuratorn över att det är först nu, genom lanseringen av Predikovácka som Grönt kulturarv®, som denna gamla trädgårdsväxt på allvar tar plats på marknaden i Sverige.

Inför lanseringen av åbrodden Prediköväcka tog Pom fram marknadsföringsmaterial med bilder och text om växtens historia. I produktbladet beskrivs åbrodden som "en gammeldags torparväxt, älskad och allmänt odlad av allmogen". Även dess doft, utseende och odlingsegenskaper presenteras; den uppges ha en "söt, mild citrusdoft" och "fjäderlika friskt gröna blad" som "bildar en fin och formstark kudde". Dessutom anges att den troligtvis lämpar sig för odling även i landets norra delar.

Poms genbankskuratorer har alla byggt upp omfattande kunskaper om de gamla kulturväxter de ansvarar för. I genbankskuratorns arbetsuppgifter ingår allt från att föreslå lämpliga växter

för lansering på marknaden till att kommunicera med donatorn och utforma produktbladet. I produktbladet för Prediköväcka nämns även att "åbrodden varit en trogen följeslagare som spridits utanför gängse handelsvägar". Genbankskuratorn Erik de Vahl nämnde i våra samtal att en dansk åbrodd nyligen dykt upp på marknaden. Denna sort såldes först under namnet Coca-cola men senare bara Cola, förmodligen på grund av varumärkesskydd.

Det är ju en populär uppfattning att åbrodden luktar som Coca-cola. Och då blir man lite frustrerad, för jag kan ju tycka att det är tvärtom, att det är Coca-cola som luktar som åbrodd. [...] Man gör ju lite våld på vårt kulturarv på något sätt om man ska döpa våra gamla klenoder efter Coca-cola, kan jag tycka.

I den process där åbrodden Prediköväcka är utpekad som en officiell kulturarvsväxt och görs till en vara på kulturarvsmarknaden kan vi identifiera flera lager av kulturarvsgörande. Åbrodden beskrivs som en växt som sedan länge uppfattas som gammaldags, vilket inte sällan är fallet med just kryddörter och medicinalväxter. Att ord som "torparväxt" och "allmoge" används i beskrivningen understryker bilden av att växten bär på folkligt anknutna traditioner. Genom att jämföra den "gamla" åbrodden från Dalarna med den "nya" importerade sorten Coca-cola framhålls även "vårt kulturarv" som något som har en tydlig nationell dimension. Berättelsen om hur åbrodd traditionellt har använts i kyrkobuketten påminner om att trädgårdsväxternas kulturarv också har immateriella dimensioner. En annan immateriell aspekt är hur vi benämner de växter vi odlar.

Värdet av ett namn

De växter som säljs under varumärket Grönt kulturarv® har alla ett namn. Namnen på de specifika sorterna har visat sig vara viktiga i marknadsföringen av växterna, och flera av växterna, exempelvis Alma Jansson och Predikoväcka, har sedan lanseringen blivit välkända under sina sortnamn. I vissa fall kan namnet i sig ha bidragit till att sorten väckt uppmärksamhet och fått stor spridning. Ett sådant exempel är Lokförare Bergfälds jätteärt, en storvuxen gräsockerärt från Dalarna som på några få år blivit mycket populär. För de ansvariga för respektive växtgrupp inom Pom och Nationella genbanken är namnsättningen en viktig del av arbetet med att ta hand om de insamlade växterna och de har varit noga med att namnen ska vara enhetliga och samtidigt följa internationella riktlinjer för namngivning av kulturväxter.

Att vi över huvud taget sätter namn på företeelser i vår omgivning, som på växter och djur, kan ses som ett uttryck för människans strävan att förstå och ordna sin värld. Namnsättning är ett redskap för att kunna skilja på arter och sorter, och att kommunicera vad som skiljer dem åt. På så vis blir namnet en förutsättning för att kunna placera in en växt i ett kulturellt sammanhang. Med namnens hjälp blir växterna synliga för oss och möjliga att urskilja i naturens gränslösa myller. Att namnge är också att göra sig till härskare över det man benämner, menar författaren Jamaica Kincaid i böckerna (*Boken om*) *Min trädgård* och *Bland blommor. En vandring i Himalaya*. Hon visar på sin egen kluvenhet inför ägandet och odlandet när hon beskriver den lycka det är för henne att kunna äga, samla och föröka växter, och att kunna namnge dem med det vetenskapliga namnet.

Bland de växter som Pom samlat in finns en del som redan har haft namn sedan länge. Dit hör ett antal kända fruktsorter, exempelvis äpplena Alice och Åkerö och plommonet Victoria. Andra växter har efter insamling till Pom kunnat identifieras som exemplar av en känd namnsort. Så var fallet med flera av de insamlade rosorna, där Pom genom ett omfattande detektivarbete med hjälp av DNA-analys och provodling av inte mindre än 1464 insamlade rosor försökt klarlägga sorttillhörighet. Etablerade sortnamn används dock endast i de fall där Poms rosfynd med säkerhet kunde kopplas till en levande planta av en känd namnsort. I andra fall har sådana rosor givits nya namn, ibland med utgångspunkt i vad rosen har kallats av dem som har odlat dem. Pom har, som vi sett, inte bara samlat in kulturväxter utan också växternas historia, och till historien hör växternas lokala namn. I många fall har en och samma växt gått under olika namn i olika trakter och familjer. Ett sådant exempel är den franska bourbonrosen Great Western som i Poms inventeringar inkommit från många olika trädgårdar runtom i landet under minst 16 olika lokala namn, inklusive Farmors ros som är ett av de oftast återkommande bland de 600 lokala rosnamn som finns samlade i Poms rosdatabas. I boken *Rosarvet i Nationella genbanken* av Lars-Åke Gustavsson och Henrik Morin konstateras att namn som anknyter till kvinnliga släktingar är i majoritet bland de lokala rosnamnen, och att detta inte är överraskande: ”I Poms arbete har det varit tydligt att växtkulturhistoria i väldigt många fall också är liktydigt med kvinnohistoria”.⁵⁴

I de fall där växter inom Pom har getts nya officiella namn har principen varit att namnet ska anknyta antingen till en person, en plats eller en tradition med dokumenterad koppling till

växten. Ett exempel på ett växtnamn med anknytning till en tradition är jätteprästkragen Bröllopgåvan som var en av de fyra perenner som först lanserades under varumärket Grönt kulturarv[®] år 2013. Denna prästkrage kommer från en familj i Skåne där den har gått i arv på kvinnosidan i fyra generationer. Historien sträcker sig åtminstone till år 1923 då den nuvarande ägarens svärmors mor gifte sig och fick jätteprästkragen i gåva från sitt föräldrahem. Inom Grönt kulturarv[®] har namnet Bröllopgåvan visat sig gångbart som försäljningsnamn. År 2017 var jätteprästkragen den perenn inom sortimentet som såldes i klart flest exemplar från Elitplantstationen, där växtmaterial märkt Grönt kulturarv[®] odlas för vidare försäljning till plantskolor och garden centers runt om i landet. Totalt levererades detta år 5 270 plantor av Bröllopgåvan enligt Elitplantstationens förvaltningsberättelse för det aktuella året.

Det finns således många aspekter att ta hänsyn till när förslag på sortnamn ska tas fram; var sorten hittats och vad som är känt om dess historia, om den sedan tidigare har något lokalt namn eller kan kopplas till någon äldre känd sort samt i vissa fall tydliga önskemål från den som donerat växten. Dessutom finns internationella regler för namnsättning av kulturväxter som inte kan kringgå. Sedan 1959 gäller en internationellt överenskommen nomenklatur för hur kulturväxter ska namnges. Genom International Code of Nomenclature for Cultivated Plants (ICNCP) regleras vilka namn som är möjliga att sätta på odlade växter. Den har reviderats vid flera tillfällen. Koden anger exempelvis hur långt namnet får vara, att det inte får vara på latin eller innehålla superlativ, och inte heller får vara alltför likt namn på andra sorter eller arter. Det fullständiga sortnamnet på exempelvis

åbrodden som säljs som Grönt kulturarv[®] är *Artemisia abrotanum* 'Predikovácka' där det vetenskapliga namnet på arten följs av sortens namn som skrivs med stor begynnelsebokstav inom enkla raka anföringstecken. Alla sortnamn registreras av International Cultivar Registration Authority (ICRA). I Sverige finns databasen Sveriges kulturväxtdatabas (SKUD) som samlar sortnamn och beskrivningar för såväl inhemska som importerade kulturväxter och rymmer omkring 80 000 olika växtsorter. SKUD har utvecklats i samarbete mellan SLU, Göteborgs botaniska trädgård och Uppsala universitet i syfte att skapa ett likriktande referensverktyg som är lätt tillgängligt.⁵⁵

Många växter som idag säljs som Grönt kulturarv[®] har fått namn efter platser. Potatislöken Leksand, såpnejlikan Kvinnsgröta, och pelargonen Drottningminne är alla exempel på kulturarvsväxter uppkallade efter platser där de odlats och/eller samlats in; en ort i Dalarna, en by på Öland och en bondgård i Jämtland. Den internationella nomenklaturen reglerar även här vilka namn som är möjliga; namnet på en löksort får exempelvis inte innehålla ordet "lök" och därför omvandlades det lokalt etablerade sortnamnet Leksandslök till det officiella namnet Leksand. I boken *Kulturarvsväxter för framtidens mångfald* som beskriver köksväxter i Nationella genbanken kommenteras även att benämningen potatislök i sig bär på en kulturhistoria. Mycket tyder på att namnet har kommit till Sverige i början av 1800-talet, möjligen från England eller Finland. Poms arbete har haft betydelse för att sprida benämningen potatislök "till odlare som tidigare kallat den scharlottenlök, eller kort och gott bara lök", konstaterar författarna Else-Marie Strese och Erik de Vahl, och fortsätter: "Att bevara namnen och odlingstraditionerna som hör

samman med dessa lökar är av betydelse för att förstå hur de odlats, värdesatts och spridits”.

När kulturarvsväxter ges namn efter platser där de odlats är det tydligt att platsen tillskrivs betydelse. Genom namngivning knyts växten till *en* specifik plats, även om samma växt i praktiken kan ha odlats på många olika ställen. De flesta trädgårdsväxter som odlats under lång tid har flyttats och spritts till flera olika platser. Ett platsrelaterat namn ger växten en lokal förankring och signalerar ett ursprung, vilket i sin tur kan bidra till att ge växten en tydlig identitet. Platsrelaterade namn har också visat sig bidra till att öka försäljningen av de aktuella växterna på de platserna. Enligt Poms företrädare har exempelvis kantnepetan Lingham varit mycket efterfrågad i Östergötland, liksom såpnejlikan Kvinnsgröta på södra Öland.

Flera av Grönt kulturarv®-växterna, som de tre floxsorterna Morfar Albert, Alma Jansson och Ingeborg från Nybro, har istället fått namn efter människor som odlat dem. Karin Persson, genbankskurator som inom Pom ansvarat för insamlingen av krukväxter, berättar att det är stor skillnad på hur mycket Pom känner till om de olika växternas historia. För vissa av dem vet man inte mycket mer än att de har funnits i släkten sedan 1930-talet, medan för andra vet man betydligt mer. Ett exempel är en pelargon från Blekinge där Pom har kunnat följa släkthistorien från generation till generation, ända tillbaka till 1860-talet. För pelargonen i fråga var namngivningen enkel eftersom släktingar kunde berätta att den gått i arv från Maria Drangel från Skallahult som gifte sig år 1864: ”Vid flytten fick Maria med sig en pelargon från sitt barndomshem. Denna pelargon följde henne hela livet och fick med tiden samma namn

som sin ägarinna”.⁵⁶ Genom Grönt kulturarv® säljs nu plantor av denna halvfyllda rosa pelargon under namnet Maria Drangel.

Att välja namn har ofta visat sig vara en utmanande uppgift, i synnerhet när donatorernas preferenser måste förenas med växtens faktiska dokumenterade historia. Dessutom ska hänsyn tas till marknadspotentialen, liksom till regelverket för namngivning av växter inom trädgårdsbranschen. När en insamlad växt ska namnges kan det också vara en utmaning att hitta en tillräckligt ”bra” historia att anknyta till. Variationen är stor mellan de insamlade växterna, bland annat i fråga om hur mycket som är känt om vem som odlat den och hur. I vissa fall har samma sort hittats på många olika ställen. Sammantaget bidrar namnen till växternas historiska värde och identitet genom att koppla dem till platser, människor och händelser i det förflutna. Nam-

net på växterna har således blivit en viktig del av processen att förvandla insamlade växtsorter till produkter som är gångbara på en marknad.

VÄXTFÖRÖKNING SOM KULTURARV

Trädgårdsrelaterat kulturarv är något som *görs* och presenteras som produkter på marknader av olika slag. En förutsättning för marknadsföringen av kulturarvsväxter är att det produceras plantor för försäljning. I detta avsnitt kommer vi att titta närmare på det arbete som görs så att säga bakom kulisserna för att ta fram de växter som säljs i trädgårdshandeln under varumärket Grönt kulturarv®. Tidigt i arbetet med varumärket ställdes frågorna: Vilka av Poms insamlade växter lämpar sig att producera för en marknad, och vem eller vilka kan ansvara för produktionsprocessen? Inom Pom var man medvetna om att arbetet med att säkra växtproduktionen måste vara strategiskt, och att det fanns många hinder att passera på vägen. Ett program med liknande mål i Norge, Plantearven, hade haft svårigheter med att återinföra gamla trädgårdsväxter eftersom de inte var förberedda på det stora intresse allmänheten visade när dessa sorter lanserades. Antalet växter som var tillgängliga vid tidpunkten för lanseringen var helt enkelt för liten. ”Det är ett bra sätt att döda en marknad”, konstaterar Eva Jansson som var verksamhetsledare för Pom under de år då varumärket etablerades. Som växtfysiolog var hon väl medveten om att växtförökning tar tid, och med detta i åtanke var hon och hennes kollegor måna om att det skulle finnas tillräckligt med plantor för försäljning när nya Grönt kulturarv®-sorter blev introducerade.

Stationer för plantproduktion

Hur går det då till rent praktiskt när en växt från Nationella genbanken omvandlas till produkter för en marknad? För att belysa detta börjar vi med att göra nedslag bland de perenner som odlats inom Pom-projektet. Arbetet med de kulturarvsmärkta perennerna leds av genbankskuratorn Linnea Oskarsson, som arbetat med Perennuppropet inom Pom alltsedan starten 2003. Det är hon som tar fram förslag på vilka av de insamlade perennerna som skulle kunna passa för Grönt kulturarv®. Förslagen diskuteras sedan i en referensgrupp. Redan i ett tidigt skede i Pom-projektet bjöds ett antal experter in till en referensgrupp som bland annat har till uppgift att välja ut vilka av de insamlade perennerna som skulle kunna utgöra Grönt kulturarv®-perenner. I referensgruppen ingår representanter för producenterna, trädgårdsbranschen, fritidsodlare, utbildningsinstitutioner, intresseföreningar samt lokala klonarkiv. Där diskuterades inledningsvis vilka sorter som skulle kunna fungera bra att producera för en marknad. Bland de insamlade perennerna valdes några sorter ut för provodling, däribland den höstflox som senare skulle få namnet Alma Jansson. Syftet med provodlingen var i första hand att lära sig hur just dessa sorter fungerar att odla i de befintliga odlingssystemen, det vill säga hur växterna utvecklas och kan hanteras under produktionstiden, och att bedöma om de krukodlade plantorna skulle kunna vara attraktiva för försäljning. En sort kan väljas bort om den är besvärlig att odla i kruka, exempelvis genom att den utvecklar hängande skott över krukans kanter eller skott som lätt rotar sig i krukorna intill. För att kunna producera plantor på ett ekonomiskt hållbart sätt får heller inte hanteringen av varje enskild planta kräva för mycket arbete.

En av de planskolister som fick i uppdrag att provodla några av perennerna var Jonas Bengtsson som sedan mitten av 1980-talet driver Djupedals plantskola på Hisingen. Plantskolan är relativt liten. Jonas Bengtsson säger själv att han ”bara odlar cirka 80 000 plantor per år”. Genom åren har han varit engagerad i både nationella och internationella grupperingar av yrkesverksamma som verkar för att främja en marknad inom perennodling. En av de sammanslutningar av svenska företag som Jonas Bengtsson engagerat sig mycket i är Perennagruppen.⁵⁷ Ett av deras initiativ var att utse det som kallas Årets perenn, med syfte att lyfta fram trädgårdsväxter som blivit bortglömda eller har ett prydnadsvärde som underskattas. De erfarna odlarna väljer ut växter som de anser bör finnas på en marknad för att de är friska, odlingsvärda och vackra, vilket är delvis samma kriterier som Pom använder vid sina val av Grönt kulturarv®. Årets perenn utsågs första gången 1997, och de erfarenheter som perennodlarna har med sig från det arbetet är enligt Jonas Bengtsson en bra grund inför arbetet med att producera Grönt kulturarv®-växter för en marknad.

Efter beslut om vilka sorter som får gå vidare i nästa steg av provodling gräver genbankskuratorn Linnea Oskarsson själv upp delar av dessa plantor i odlingen på Alnarp. Hur mycket som grävs upp beror på hur många plantor som finns i genbanken. I vissa fall handlar det bara om en enstaka planta, eller en bit av en större. Jorden får sitta kvar runt rötterna, en del av bladverket klippas in, och därefter forslas plantorna till Elitplantstationen i Fjälkestad i nordöstra Skåne. Där kommer de uppgrävda växtdelarna att utgöra underlag för hela den fortsatta växtproduktionen. Genom att låta Elitplantstationen ansvara för det första steget av förökningen för i princip alla Grönt kulturarv®-växter,

och ta fram vad de kallar ett ”startmaterial”, minskar risken för sjukdomsspridning eftersom allt Elitplantstationens startmaterial sjukdomstestas. Växter som uppvisar sjukdom av något slag placeras i karantän för vidare kontroll innan beslut tas om fortsatt förökning. Från Poms sida finns det däremot inte något formellt krav på de odlare som sedan tar vid i följande steg av förökning och försäljning att fortsatt hålla materialet friskt.

Stiftelsen Trädgårdsodlingens Elitplantstation grundades år 1987 i samverkan mellan flera odlings- och trädgårdsorganisationer, Trädgårdsnäringens Riksförbund, Riksförbundet Svensk Trädgård, Koloniträdgårdsförbundet och Sveriges Lantbruksuniversitet. Namnet säger något om att det inte är vilken plantskola som helst. Målet med verksamheten är att genom forskning och odlingsförsök stödja produktion av friskt och sortäktat växtmaterial som är anpassat för svenskt klimat. Plantskolan har ungefär fem–sex personer anställda på helår, varav en verksamhetsansvarig och därtill ett tiotal säsongsanställningar. Elisabet Martinsson, som var verksamhetsansvarig fram till 2021, liknar arbetet vid en trappa: ”Den högsta nivån är moderplantan. Sedan går det ned i olika trappsteg och det vi säljer är elitplantor.”

Vid ett av våra besök på Elitplantstationen skulle material från Pom-pelargon skickas iväg på sjukdomstest till ett laboratorium i Nederländerna. Denna typ av tester har tidigare kunnat göras i Sverige, men inte nu längre. Elisabet Martinsson berättar att Elitplantstationen först gör en riskbedömning om vilka sjukdomar och angrepp en växt kan tänkas ha. Det kan handla om exempelvis nematoder, svampar eller virus. Testlaboratorierna talar om vilka växtdelar de vill ha beroende på vilka sjukdomar växten ska analyseras för. Den här gången var det

blad med bladskift från åtta olika pelargonsorter som skickades för att testas för virus. Om svaret blir att något av växtproverna visar på sjukdom är den vanligaste lösningen att försöka leta upp en planta av samma sort som är frisk. Det kan antingen göras i genbanken på Alnarp, eller i det lokala klonarkiv i den del av landet där växten kom ifrån. En sista utväg är att söka upp den person som donerade växten till Pom i hopp om att det finns sjukdomsfria plantor på den plats där den samlades in. En annan möjlighet är att låta plantan genomgå behandling för att bli frisk, men det är kostsamt och enligt Elisabet Martinsson görs det bara om det handlar om en extra viktig sort. Om plantan däremot är godkänd och frisk är det bara att börja föröka.

Förökningsmetoderna som används på Elitplantstationen varierar efter växtslag. När vi besökte stationen första gången i början av mars 2018 var arbetet med att sticka sticklingar i full gång. Pluggbrätten i långa rader fylldes med sticklingar av kärleksörten med sortnamnet Granlunda. Det är en perenn som samlades in på Söderslätt i Skåne och som har sålts som Grönt kulturarv[®] sedan 2014. Sticklingarna sticks i så kallade odlingspluggar, placerade i ett pluggbrätte av plast. Arbetet sker direkt vid odlingsbord i växthusen, under tunnlar av plast som hjälper till att hålla en hög luftfuktighet för att de rotlösa växtdelarna inte ska vissna. Det är 21 grader i växthuset och något varmare i tunnlar. Sticklingarna står sedan i tunnlar tills de har utvecklat rötter. Därefter placeras de öppet på växthusborden.

Kärleksört är en växt som kan förefalla lätt att föröka. Utmaningen här är att det ska produceras så många som möjligt utifrån de moderplantor som finns. Skotten och dess blad ska helst inte ha hunnit bli alltför stora. Med för många stora blad finns

det en risk att sticklingen vissnar fort. Med stora sticklingar kan det dessutom bli för trångt mellan plantorna i pluggbrättet. För att sticklingarna ska ha så goda förutsättningar som möjligt vattnas moderplantorna dagen innan så att de är saftspända och hårda när arbetet sätts igång. Vi får en demonstration av hur ett saftspänt skott lätt kan brytas av. Annars måste sticklingen istället klippas till önskad längd, vilket inte är lika rationellt. Ett saftspänt växtmaterial gör dessutom att bladen på sticklingens nedre del kan tas bort genom att dra av dem med en nedåtgående rörelse utan att det yttre skiktet på stammen skadas. En skadad stam riskerar att infekteras av svamp. När de nedre bladen tagits bort kan sticklingen stickas ned i det preparerade hålet i odlingspluggen. Att reducera bladmassan gör också att sticklingen inte vissnar lika lätt. Det gäller att ge sticklingen en bra start så att den kan hålla sig saftspänd tills nya rötter har utvecklats.

Många olika arbetsmoment ingår i förökningsprocessen och i varje moment görs bedömningar av materialet. Målet är att på ett så rationellt sätt som möjligt producera ett stort antal plantor som utvecklas i jämn takt fram till leveranstillfället. Elisabet Martinsson menar att det här är ett arbete som egentligen inte kan rationaliseras, eftersom ”det är ett hantverk”. För att understryka vad hon menar pekar hon på sticklingarna framför oss och säger: ”Här ser ni ju, de ser ju olika ut”. De många långa raka raderna av sticklingar signalerar rationalitet, men i processen har varje enskild stickling blivit bedömd och hanterad utifrån dess individuella förutsättningar att utgöra ett bra underlag för en ny planta.

Förökning i laboratoriemiljö

Både växtförädling och växtförökning är hantverksprocesser,

även om de allt oftare utövas i mer eller mindre industrialiserad form. Många av de grödor som förökas vegetativt kan bära sjukdomsalstrande organismer som virus, bakterier och svampar. Det innebär att när växter förökas via till exempel sticklingar så förs mikroorganismerna vidare till nästa generation. Idag förökas många av de trädgårdsväxter som säljs på marknaden genom så kallad mikroförökning, en metod där extremt små delar av blad, knoppar, rotspetsar, skottspetsar, eller i vissa fall blommor, utgör förökningsmaterialet. Materialet som bildar utgångspunkt för mikroförökning desinficeras för att förhindra att svampar och bakterier tar över i odlingarna. Metoden innebär att det relativt snabbt går att få fram större mängder av växter från en begränsad mängd modermaterial.

Det visade sig att flera av perennerna i Grönt kulturarvsortimentet fungerade bra och gick snabbt och säkert att föröka på det sättet, och därmed blev det möjligt att på kort tid tillhandahålla ett tillräckligt stort antal plantor för introduktion på en marknad. Både floxen Alma Jansson och åbrodden Predikovácka produceras på detta sätt. I intervjuer får vi veta att någonstans mellan hälften och två tredjedelar av alla Grönt kulturarv[®]-växter mikroförökas.

Några av de anställda på Elitplantstationen har erfarenhet av att arbeta både med traditionell förökning, där olika växtdelar sticks direkt i jord för att utveckla nya rötter och skott, och med mikroförökning. Tidigare hade de ett eget mikroförökningslaboratorium på plantskolan, men den verksamheten lades ned då det ansågs för arbetsintensivt och därmed för kostnadskrävande. Som mest var det tio personer som arbetade med denna specialiserade metod, vilket delvis kunde utföras under vintern

som annars är lågsäsong inom plantskoleverksamheten. Idag är det andra laboratorier som står för mikroförökningen av de växter som Elitplantstationen odlar; det svenska företaget Cultiva AB, det danska Vitroform och den norska Elitplantstationen. De sorter av Grönt kulturav[®]-växter som har blivit godkända i sjukdomskontrollen kan antingen börja förökas direkt på Elitplantstationen eller skickas till något av dessa företag.

Vilka är dessa mikroförökningsföretag? Ett är företaget Cultiva AB i Huskvarna som sedan 2013 drivs av hortonom Fred Hagwall. Han får in beställningar på förökning från plantskolor, varav den största beställaren under 2021 var Elitplantstationen. Växtslagen som han förökar är allt från jordgubbar och hallon till perenner, prydnadsbuskar och träd. Elitplantstationen förser honom med ”rent” växtmaterial, det vill säga fritt från sjukdomar, vilket är en förutsättning för lyckad förökning. Vilka delar av växterna som används varierar, liksom förökningsmetod.

Lokalen där förökningsarbetet genomförs är ett laboratorium om 200 kvadratmeter. Där finns bland annat utrymme för tillverkning av näringslösningar, ett rum med sterilbänkar för att bedriva själva mikroförökningen samt flera odlingsrum. Varje odlingsrum, som är på 16 kvadratmeter, kan rymma upp till 80 000 plantor vid ett enskilt tillfälle. För att nå upp till önskat antal plantor måste förökningen ske i flera steg. I varje steg bör antalet plantor minst tredubblas för varje förökningstillfälle och detta sker vanligtvis en gång per månad. Odlingsrummen är utrustade med artificiell belysning där dagslängd och ljusintensitet regleras efter de specifika växter som är under odling. Temperaturen i odlingsrummet är också viktig för att få en gynnsam utveckling på mikroplantorna.

Fred Hagwall berättar att lyckad mikroförökning till stor del handlar om att hitta den rätta sammansättningen av näring och hormoner för respektive växt. Vilken lösning som passar för vilken växt får han pröva sig fram till, eftersom det inte finns så mycket stöd att hämta i litteraturen. När en växt visar sig svara bra på en näringslösning kan produktionen av ett större antal växter sätta igång. Lösningen blandas då med agar, ett ämne som utvinns ur rödalger, till en geléartad substans där växtdelar kan stickas ned eller placeras på ytan.

Ett sätt att snabba på processen ytterligare är att mosa delar av en växt till en smet som sprids ut på näringslösningens yta. Den metoden är dock mer riskabel eftersom plantorna lättare muterar under processen, vilket kan leda till att de önskade egenskaperna hos sorten inte följer med till de nya plantorna.

Under vintern 2021–2022 förökade Cultiva tolv olika Grönt kulturav[®]-perenner. Varje växtsort har sina speciella egenskaper som påverkar förökningsprocessen. Vissa är lätta att föröka, som vinrutan Rospiggen, liksom olika sorter av höstflox – år 2022 kunde Cultiva leverera 3 000 höstflox utan några problem. Andra är mer problematiska, exempelvis höstanemon där utvecklingen av rötter går långsamt, och detsamma gäller stjärnflocka. En del växter är helt enkelt besvärliga att arbeta med, till exempel dagliljor som tar stor plats i de behållare de odlas i, vilket gör att hela hanteringen av växtmaterialet tar längre tid.

Hur växter svarar på behandlingen i mikroförökningsprocessen kan förändras. En växt som tidigare har utvecklats bra i odlingen kan plötsligt utveckla en infektion. Den vanligaste åtgärden är att slänga det infekterade materialet och istället börja om från början. En av Grönt kulturav[®]-växterna som efter några år

inte längre svarade bra på mikroförökningen är kronärtskockan Herrgårds, vilket ledde till att produktionen av sorten mer eller mindre stannade av.

De allra flesta odlingskulturer fungerar ändå bra hos mikroförökarna, och när plantorna anländer till Elitplantstationen har de ofta blivit behandlade med hormoner som påskyndar utveckling av rötter. Mikroplantorna flyttas över från lådor med näringslösning i steril miljö till odlingspluggar av jord. Därefter placeras de små plantorna i plasttunnlar med 90% luftfuktighet,

i det varma växthuset. Plantorna avhärdas successivt genom att sänka luftfuktigheten och så småningom behandlas de precis som de sticklingar som Elitplantstationen själva förökar direkt från moderplantor, som exempelvis kärleksörten.

Från inledande sjukdomstest till det att Elitplantstationen kan sälja vidare plantor tar det ett till två år, beroende på växtslag och sort. Huvuddelen av växtförökningen sker på våren då utveckling av nya skott är som mest gynnsam. Då är tiden från det att en stickling sticks till färdig planta för försäljning kort. Målet med odlingen på Elitplantstationen är inte att sälja stora plantor. Det allra mesta säljs vidare som pluggplantor. När jorden i pluggarna är väl genomrotad är det dags att sälja. Att inte behöva hantera växterna i flera steg än så gör det möjligt att på relativt kort tid producera en stor mängd plantor. Mängden är nödvändig för att kunna få lönsamhet, säger Elisabet Martinsson. En stor del av Elitplantstationens kunder är andra plantskolor, vilka i sin tur kommer att sätta pluggplantorna i kruka, låta dem växa till sig och senare sälja vidare till sina kunder. Dessa plantskolor kan till exempel vara odlare i Perennagruppen. Under 2020–2021 utgjorde Grönt kulturarv®-växterna 15–20 procent av Elitplantstationens hela försäljning.

Dagens industrialiserade metoder för växtförökning kan uppfattas som ett uttryck för människans alltmer raffinerade sätt att kontrollera och styra andra levande organismer, och därmed som ett typiskt exempel på att vi lever i en antropocen tid. Människans inverkan på sin levande omgivning och i förlängningen på hela jordens ekosystem, accelererar onekligen. Men i praktiken har människans aktiviteter redan mycket länge haft en avgörande inverkan på landskap, djur och växter. Även mer

traditionella metoder för växtförökning innebär en tydlig kontroll och styrning av växterna. I nästa avsnitt ska vi titta närmare på sådana metoder som används i förökningen av växter med märkningen Grönt kulturav®.

Trädgårdsmästarförökning

Det finns uppenbarligen både för- och nackdelar med mikroförökning i produktionen av Grönt kulturav®-växter. Utöver att förhindra att sjukdomar sprids, gör mikroförökning det möjligt att få fram ett stort antal växter från en liten mängd modermaterial, och detta på mycket kortare tid jämfört med att använda traditionella förökningsmetoder. En nackdel är att det kräver avancerad utrustning och specialkompetens, samt att det fortfarande inte förefaller fungera helt tillfredsställande. I våra samtal med Pom-medarbetare och plantskolister har frågan lyfts om det kanske är bra att inte alla Grönt kulturav®-växter förökas med mikroförökningsmetoder. En aspekt som förts fram är att mikroförökningen idag till stor del sker utanför landets gränser. En annan är att mikroförökning ligger långt ifrån det traditionella sättet att föröka växter i jord, ”trädgårdsmästarförökning” som en av dem vi intervjuat kallar det. Förenklat sett är det visserligen en slags sticklingar som används även vid mikroförökning, om än väldigt små. Mikroförökning skulle också kunna ses som ett slags trädgårdshantverk, även om det på många sätt skiljer sig från de växtförökningsmetoder som använts i århundraden. En alltmer omfattande användning av mikroförökning leder ofrånkomligen till att praktiserandet av de traditionella förökningsmetoderna minskar.

Genom att följa processen i plantproduktionen som helhet

blir det uppenbart att en stor del av växterna har förökats i ett annat land och transporterats hit som pluggplantor. Även om en planta säljs med märkningen ”Från Sverige”, betyder inte det att den med säkerhet är *förökad* i Sverige. Hos svenska odlare sätts de importerade pluggplantorna i kruka och får växa till sig innan försäljning. Med tanke på fördelarna med mikroförökning som nämnts är det inte svårt att förstå att metoden väljs. En konsekvens av det kan dock vara att kunskap om växtförökning faller i glömska.

Kronärtskockan Herrgårds är ett sådant exempel. Kronärtskockan var en av de fleråriga grönsaker som snabbt blev efterfrågade på marknaden när den lanserades som Grönt kulturav® 2014. Poms genbankskurator Erik de Vahl misstänker att en orsak till att den sålts så mycket är att det blivit populärt att använda kronärtskocka som prydnadsväxt istället för som köksväxt: ”Folk har ihjäl den helt enkelt.” Den tistelliknande växten kan pryda sin plats i en kruka eller rabatt, men är svår att övervintra. Vi har stött på Herrgårds i både privata trädgårdsodlingar och i många besöksträdgårdar, och då oftast i odlingsbäddar.

I några besöksträdgårdar berättar trädgårdsmästarna att de valt just Herrgårds eftersom den nu är en känd sort som fram till början av 1900-talet odlades storskaligt i södra Sverige. Med rätt behandling kan den, till skillnad från andra sorter av kronärtskocka, övervintra i sydligaste Sverige. Exempel på åtgärder för övervintring är olika former av täckning av plantorna i odlingsbädden under vintern. Ett alternativ är att gräva upp dem och förvara dem frostfritt. Trots detta får vi höra att plantor dör bort, och på frågan om vad man gör då är svaret: ”Vi köper nya från Pom.”

Under de senaste åren har det som sagt inte gått att köpa Herrgårds. Anledningen är att den tidigare så lyckade mikroförökningen, som kunde producera 2 000 plantor åt gången, inte fungerade fullt ut under åren 2019–2022. Sorten svarar inte längre lika bra på hormonbehandlingen och rotutvecklingen blir dålig, berättar Fred Hagwall. När vi besökte Elitplantstationen i mars 2022 hade de endast fått ett fåtal plantor och kunde inte leverera i takt med efterfrågan. Riskerar då Herrgårds, detta spår av svensk kronärtskocksodling, att försvinna? För, när kronärtskockor odlades av trädgårdsmästare i Sydsverige, förökades plantorna med hjälp av sidoskott. Det är en metod som få numera känner till, och ännu färre har erfarenhet av att använda. Endast en av de trädgårdsmästare vi talade med förökade kronärtskockan Herrgårds på det sättet.

Inom de flesta hantverksinriktningar sker det ständigt en utveckling av metoder för att bevara eller ta fram en produkt. De hantverksmetoder som inte praktiseras kan fort falla i glömska. Exemplet visar att frågan om att återta mer av ”trädgårdsmästarförökning” i Sverige kan vara av stor betydelse för arbetet med att bevara vissa kulturarvssorter. Precis som de kunskaper som behövs för att bevara och vårda en byggnad, utgör kunskaper och färdigheter i trädgårdshantverk ett immateriellt kulturarv.⁵⁸

Gamla tulpaner på ny marknad

En särskild form av förökning av Grönt kulturarv®-växter genomförs på en åker i Linnevad utanför Motala. Där förökas sedan 2016 några av de tulpaner som samlats in genom Poms Lökupprop. Odlingen bedrivs av Carl Kristoffersson. På hans hemsida kan man läsa att företaget Linnevad Tulipa odlar

svenska tulpaner med historia, att lökarna är odlade i Sverige med ekologiska metoder och att de är del av varumärket Grönt kulturarv®. Söker man vidare finner man en klassisk livsstilsentreprenör berättelse om hur gården förvärvades av morfadern under tidigt 1900-tal och hur verksamheten kom att ta sig den form den har idag. Lerjordarna betraktades då som tunga och svårbrukade, men i takt med den tekniska utvecklingen kunde lantbruket utvecklas. Carl Kristoffersson skriver på sin blogg att hans företrädare har varit före sin tid, att de varit nytänkande när de valt att odla olika specialgrödor och på ett ekologiskt sätt:

Mormor ”sådde” tidigt idén om att utveckla gården och under min studietid i Lund växte en idé fram om att odla något nytt och spännande, vilket visade sig vara tulpaner. Tulpanerna växer nämligen väldigt bra på leran och förökar sig glatt år från år. Parallellt med mitt vanliga jobb har jag under de senaste 5 åren uppfökat gamla sorter från SLU. Från början var det bara ca 5 kg, nu har de växt till 55 kg! Och ju fler de blir desto snabbare går det.

På samma sätt som flera andra växter vi berättat om kräver tulpaner vegetativ förökning för att behålla sina sortegenskaper. Det görs genom att ta vara på de sidolökar som bildas intill den ursprungliga löken. Till skillnad mot många andra vegetativa förökningsmetoder, till exempel sticklingar som behöver regelbunden tillsyn och speciella odlingsförhållanden, är metoden med sidolökar relativt kravlös när det gäller kontinuerlig skötsel. En sidolök har med sig den näringsreserv den behöver för att kunna utveckla nya rötter och skott. Den har oftast också

hunnit bilda ett pappersliknande hölje, en tunika, som hjälper till att skydda mot skadedjur, svampangrepp och uttorkning. Därför är det möjligt att plantera ut sidolökar direkt på friland.

Förökningen av gamla tulpansorter på Linnevad bedrivs ännu så länge i liten skala, men det kommersiella intresset för lökarna är stort. År 2021 var första året som lökar av tre olika sorter, Tofta, Kersti och Skäret, i mycket begränsat antal kunde erbjudas till försäljning via odlarens hemsida. Året därpå släpptes ytterligare två sorter, Granlunda och Ester, i förpackningar om fem lökar för 199 kronor. Inom ett par dagar var alla slutsålda.

De gamla sorterna har andra egenskaper än moderna tulpansorter, som ofta är framtagna för storskalig produktion av snittblommor och inte brukar bli så långlivade när de planteras i trädgården.⁵⁹ De äldre sorterna har i allmänhet något mindre blommor, men har uppenbarligen en förmåga att överleva i många år och även föröka sig i svenska trädgårdar.

Frilandsodling är ett krävande arbete, fast på ett annat sätt än odling i växthus i pluggbrätten och krukor. Det blir uppenbart när vi besöker Carl Kristofferssons odling i slutet av april 2022. När han startade behövdes bara en liten odlingsyta. För varje år som går utökas ytan, både för att antalet tulpanlökar som odlas av varje sort ökas successivt och för att nya sorter läggs till. Platsen där tulpanodlingen ligger är en bit åkermark alldeles utanför den gård som familjen äger. För att skydda tulpanerna från att bli uppätta av rådjur stängslas odlingen in. Ytterligare en utmaning är att det är av stor vikt att hålla isär de olika sorterna. Även om de underjordiska lökarna varierar något i utseende är det svårt att skilja sorterna åt utan att se dem i blom.

Huvuddelen av de tulpanlökar som säljs och odlas i Sverige

idag kommer från storskaliga producenter i Nederländerna. Produktion och försäljning av tulpanlökar utgör ett exempel på hur komplext samspelet mellan växter, människor och marknad är. Vad gäller tulpaner visade det sig redan under tulpanmanin i Nederländerna under 1600-talet. Tulpanlökar blev en symbol för status, fungerade som investeringsobjekt och fick stort samlarvärde.⁶⁰ Idag har vi tillgång till ett stort utbud av tulpaner, både som lök och som snittblommor, men någon förökning i större skala av tulpanlökar har inte ägt rum i Sverige på länge. Som snittblommor kan vi numera köpa tulpaner till och med i livsmedelsaffärer, nästan året runt. Branschorganisationen Blomsterfrämjandet instiftade för några decennier sedan ”Tulpanens dag” som infaller den 15 januari. På sin hemsida skriver de att detta är ett av de projekt som organisationen driver i syfte att ”sprida information och inspiration om svenskodlade krukväxter, lökväxter, utplanteringsväxter och tulpaner.” Årligen odlas 160 miljoner tulpaner i Sverige för snitt, och lökarna importeras från Nederländerna. På en hemsida presenterad av Blomsterlöksgruppen, som samlar svenska tulpanodlare från Skåne till mellersta Norrland, presenteras snittblomsodlingen av tulpaner som ett hantverk. ”Ett vant öga och tränade fingrar vet exakt när det är dags att skörda de olika tulpansorterna”. Men lökarna sparas inte – inför nästa års odling anländer nya lökleveranser från Nederländerna.

Carl Kristoffersson är en av många entusiastiska odlare som drivs av engagemang att bevara och sprida sorter som ett sätt att främja och bevara biologisk mångfald samt traditionella kunskaper och färdigheter inom odling. Många av dem som samlar men också odlar har en uttalad ambition att upprätthålla

alternativ till etablerade marknadskanaler och utgöra en motvikt till det växande inflytandet från kommersiella intressen. På så sätt kan en del plantskolister och odlare liknas vid andra slags livsstilsföretagare, det vill säga företag som utvecklats utifrån ägarens personliga intressen, hobby eller livsstil och att de värden som betonas är sociala och kulturella och inte enbart ekonomiska.⁶¹ Långt ifrån alla kan livnära sig på sin verksamhet och har antingen andra arbeten vid sidan om eller någon slags sidoverksamhet.

VITALA VÄXTER – KULTURARV PÅ GRÄNSEN TILL INVASIVITET

Många trädgårdsväxter har odlats så länge i Sverige att de har kommit att betraktas som något som hör till en svensk trädgård. Några av dem har dock visat sig vara så vitala att de har spridit sig utanför trädgårdarna, där de allt oftare uppfattas som ett potentiellt hot mot den lokala biologiska mångfalden. De har därmed kommit att uppmärksammas som *invasiva främmande arter*. Med dagens fokus på vikten av att värna om biologisk mångfald har diskussionen om vilka växter som kan betraktas som önskvärda eller inte önskvärda ställts på sin spets. Samtidigt ändras förutsättningarna i takt med att både klimatet och markanvändningen förändras, vilket kan leda till att växter som tidigare varit mer eller mindre svårodlade kan börja frodas och sprida sig, medan andra minskar i antal och utbredning. Eftersom växter aldrig lever ensamma i trädgården utan påverkas av en mängd olika andra organismer, inklusive människors aktiviteter, beslut och samhällliga processer, blir förändringarna komplexa och svåra att förutse. De invasiva främmande växterna är i den meningen ett tydligt exempel på hur rötter kan vara i rörelse.

I Sverige har frågan om invasiva främmande arter väckt allmän uppmärksamhet först under 2010-talet. 2018 publicerade Artdatabanken en risklista, *Klassificering av främmande arters effekter på biologisk mångfald i Sverige*.⁶² De arter som definieras som främmande är i det här fallet sådana som enligt dokumenterade uppgifter har etablerat sig i landet först efter år 1800. Naturvårdsverket har, tillsammans med Havs- och vattenmyndigheten, ansvar för att sprida information om hur

andra myndigheter, kommuner, privata aktörer och allmänheten förväntas agera, men också att samordna och vägleda arbetet med att begränsa spridningen av invasiva främmande arter i Sverige. Förflyttning av växter och djur av olika arter har inte minst i Europa pågått under lång tid, och utgör en del av vår historia. Därför är det ofta komplicerat att sätta entydiga gränser för vilka arter som ska betraktas som främmande.⁶³

Några av de växtarter som har listats som invasiva och främmande i Europa är sådana som är mycket vanliga i svenska trädgårdar. Ett exempel är den fleråriga växten blomsterlupin (*Lupinus polyphyllus*) som allmänt anses ”höra till” den svenska trädgårdens kulturarv. Att se dem listade som potentiella hot har lett till upprörda debatter bland trädgårdsinnehavare såväl som i medierna. Blomsterlupinen har blivit en kontroversiell växt.⁶⁴ Denna nordamerikanska art har odlats i europeiska trädgårdar sedan 1920-talet och gradvis spridit sig utanför tomtgränserna, längs vägar och järnvägar och mer allmänt i områden där jordbruket minskar. På många platser i Sverige färgar lupinernas rosa, blå och vita blommor vidsträckta områden på försommaren, speciellt längs vägar. Lupinen har i allt högre grad erkänts som ett hot mot den lokala biologiska mångfalden, men samtidigt har spridningen av lupinen också gjort den till en mycket älskad blomma som betraktas som en del av det nationella och regionala arvet. Detta har lett till konflikter när utrotningskampanjer har initierats och genomförts. Att starka känslor är involverade avspeglas i ordvalet; ett naturskyddsprojekt, arrangerat av lokalföreningar inom Naturskyddsföreningen, gavs exempelvis namnet ”Pina en lupin”. Kampen mot inkräktarna beskrivs inte sällan som en ”krigföring” mot de ”invasiva främmande” arter-

na. Den flitiga användningen av krigsmetaforer i dessa sammanhang är i sig ett tydligt uttryck för en antropocentrisk strävan att bemästra en svårkontrollerad omgivning.

I debatten har trädgårdsägare och marknaden för trädgårdsväxter klandrats för att inte ta tillräckligt ansvar för effekterna av oavsiktlig spridning. Det kan emellertid vara svårt för enskilda trädgårdsinnehavare att bedöma effekten av specifika växter och veta hur man undviker oönskad spridning. Det har också noterats att anvisningarna från myndigheterna i vissa fall lett till förvirring. Samtidigt menar en del trädgårdsinnehavare och professionella odlare att myndigheterna överdriver hotet om spridning av trädgårdsväxter. Ett argument är att odlare är vana att hålla ett vakande öga på växter som tenderar att sprida sig för mycket, att de är väl medvetna om behovet av att sätta gränser, och vet vad det innebär i praktiken. En del erfarna trädgårdsinnehavare och plantskolkister har också ifrågasatt i vilken utsträckning listorna och reglerna är tillräckligt anpassade efter de skiftande förhållandena i vårt avlånga land. De har även framhåvt den historiska betydelse det haft att den svenska floran under århundraden har berikats genom introduktion av nya arter.

Syrenen (*Syringa vulgaris*) är ett annat exempel på en trädgårdsväxt som allmänt uppfattas som att den ”hör hemma” i svenska trädgårdar, trots att den har sitt botaniska ursprung i sydöstra Europa. För många svenskar är syrenblomningen en tydlig signal om att våren håller på att övergå i sommar. I vissa delar av landet och för vissa generationer är det också en nostalgisk påminnelse om barndomens skolavslutningar.⁶⁵ Med varmare försomrar blommor syrenerna dock allt tidigare. I trädgårdssammanhang är det tydligt att klimatförändringar har

betydelse redan i nuet och att vi måste vara beredda på ytterligare framtida förändringar.

Ett annat sätt att beskriva syrener är att de är långlivade och sprids med utlöpare från de starka rötterna. De kan överleva i århundraden och är ofta de sista kvarstående resterna efter gamla trädgårdar vid övergivna gårdar och torpställen.⁶⁶ Inom Pom har flera gamla sorter av syren samlats in, och två av dessa, Emelie Piper från Löfstad slott i Östergötland och Toddylundan från Selma Lagerlöfs Mårbacka, marknadsförs nu som Grönt kulturav®. Nyligen har det noterats att syrener i Sverige har börjat spridas även genom frön. Därmed har syrenen också börjat uppmärksammas som potentiellt invasiv.

Listorna över invasiva arter bidrar å ena sidan till nya definitioner av vad som gör en växt värdefull och värd att vårda och bevara, å andra sidan vad som är mindre önskvärdt och rentav borde tas bort. Förståelser av gränser mellan trädgård och omgivande miljö har samtidigt förändrats över tiden med förändrade trädgårdsideal. Ytterligare ett exempel som illustrerar förändringar i synsätt gällande spridningsbenägna perenner är jättedaggkåpa (*Alchemilla mollis*). 1999 utsågs den till Årets perenn, en utmärkelse som ges till växter som bedöms vara friska, tåliga, vackra och lättskötta. Idag, mer än tjugofem år senare, är jättedaggkåpan listad som potentiellt invasiv, om än inte med hög risk. Den nämns ofta i debatten som ett exempel på hur snabbt en växt kan gå från önskad till oönskad.

Balansgång mellan olika slags värden

Spridningsbenägna växter kan ofta balansera på gränsen mellan önskat och oönskat i trädgården. Vårlökar som blommar tidigt

på säsongen betraktas ofta som särskilt välkomna. Många av de tidiga vårblommorna sprids lätt med frön och lökar tillåts inte sällan växa utanför rabatternas gränser. Med tiden kan växter som vintergäck, vildtulpan, vårstjärna och blåstjärna breda ut sig och bilda blommande fält, till glädje för såväl trädgårdsinnehavare som insekter, då det ofta råder brist på både färg, blomning och pollen tidigt på våren. Vissa av de vårblomande lökväxterna har även de kommit att kategoriseras som potentiellt invasiva. I Sverige finns exempelvis flera arter av blåstjärnor och vårstjärnor (*Scilla-släktet*) på Artdatabankens risklista. Samtidigt är alltså flera av de potentiellt invasiva växterna betydelsefulla för pollinerande insekter. Ett annat exempel är gullris (*Solidago*) som blommar förhållandevis sent på hösten och, som en av de vi intervjuat framhöll, har betydelse för ”höstdraget” för bina. Här hamnar således olika värden och olika aspekter av biologisk mångfald i konflikt med varandra.

Även vresrosen (*Rosa rugosa*) sprider sig snabbt i Skandinavien och den är en av de invasiva främmande arter som fått stor medial uppmärksamhet. På Naturvårdsverkets hemsida beskrivs den som en snabbväxande art som ”tränger ut inhemska växtarter och förändrar hela ekosystem”. Vresrosen gör vissa attraktiva kust- och strandmiljöer otillgängliga genom att skapa täta, svårgenomträngliga bestånd. Allmänheten uppmanas att undvika att plantera vresros i sin trädgård och till försiktighet vid hanteringen av både rosen och fröerna – allt för att förhindra spridning av arten.

Mot denna bakgrund kan det te sig förvånande att en vresros vid namn *Rosa rugosa* 'Gryts Bruk', år 2020 presenterades av Pom som en av årets nyheter på den svenska marknaden för

kulturarvsväxter. I marknadsföringsmaterialet beskrivs den som en buskros med tätt och brett växtsätt, riklig blomning och en mjuk doft av kryddnejlika. Rosen samlades in i Skåne, dit den följt med familjen från Gryts bruk i Närke där nuvarande ägarens pappa år 1965 grävde upp ett antal rotskott vid en gammal vresig roshäck.

Hur kan då Pom lansera en ros av en tydligt invasiv art som en attraktiv nyhet på marknaden för kulturarvsväxter? Naturvårdsverkets och Poms olika sätt att beskriva vresros kan onekligen framstå som oförenliga. Rosen är ett exempel på den otydlighet som ibland uppstår när vissa växter pekats ut som särskilt aggressiva. Naturvårdsverkets information om invasiva arter fokuserar på nivån arter, och gör sällan skillnad på sorter. Biologer är vana att diskutera biologisk mångfald på artnivå, medan trädgårdsmästare ofta hanterar många olika sorter av samma art. I fallet vresrosor är det i första hand den rena arten som sprider sig invasivt. Det gör däremot inte de förädlade sorter av *Rosa rugosa* som odlas i många trädgårdar, varav den nu Grönt kulturarv®-märkta Gryts Bruk är en.

Att en växt på en och samma gång kan kategoriseras som en kulturarvsväxt och som ”främmande invasiv” pekar på behovet av att erkänna att frågor om växtlighet berör ständigt föränderliga förhållanden och värderingar. Våra relationer till växter bygger på och handlar om många olika, inte sällan till och med motsägelsefulla, former av kunskap om växter och hur de agerar. Det är dessutom en fråga om huruvida vitalitet uppfattas som en tillgång eller som ett problem. Många yrkesverksamma inom trädgårdssektorn menar att budskapet om invasiva arter ofta är för förenklat. Att bedöma vilka växter som potentiellt kan bli

invasiva inom en nära eller längre framtid är svårt att avgöra, och det finns lokala och platsspecifika variationer. Det tar ofta tid innan en växt visar sin potential att vara invasiv på en specifik plats, och när grundläggande förhållanden – som klimatet – förändras blir det ännu mer oförutsägbart. Frågan om invasivitet är komplicerad och kampen för utrotning av vissa växter skapar osäkerhet i branschen om vad som gäller. En representant för en av de stora trädgårdsbutikskedjorna berättar att de inte haft lupin i sina butiker på flera år trots att det finns sorter och arter som inte är invasiva. Han menar att det till och med kan bli stigmatiserande att ha lupiner i butik:

Jag kan tycka att det är synd ibland, det finns ju lupiner som inte sprider sig. Men då blir det så att vi får ta bort lupiner helt ur sortimentet för annars riskerar vi att få dålig PR i sociala medier. Då är det någon som skriver att [företaget] fortfarande säljer lupiner och så spelar det ingen roll att de inte sprider sig för då blir man ändå stämplad. Lite synd att det går till överdrift ibland.

Listor och bestämmelser om invasiva arter uppmanar oss att undvika det främmande, men idag kanske det kan vara nödvändigt att leta efter värden även i främmande biologisk mångfald? Eftersom människor på många olika sätt är involverade i spridningen av växter, både önskade och oönskade, måste växtlighetens expansion och förflyttning förstås ur kulturella och sociala perspektiv. Det finns de som förespråkar en mer positiv tolkning av ”hotet” från invasiva växter och som till och med hävdar att de kan vara vår räddning i en snabbt föränderlig värld. När sår-

bara inhemska arter är hotade kanske vi egentligen behöver andra arter som är mer livskraftiga, oavsett bakgrund. En av dem som lyfter frågan är miljöjournalisten Fred Pearce som relativt tidigt skrev debattboken *The New Wild. Why invasive species will be nature's salvation*. Han menar att våra idéer om naturens balans är föråldrade. Pearce ställer frågan om vi inte istället skulle kunna omfamna det ”nya vilda” genom att försöka hitta nya sätt att se hur arter interagerar och bejaka den dynamik främmande arter och nya ekosystemen skapar? Vi har under arbetet med den här boken stött på liknande tankesätt bland professionella trädgårdsmästare och trädgårdsodlare, som ständigt tittar på arter från andra delar av världen när de söker efter växter som bättre kan anpassa sig till klimatförändringar och till mänskligt skapade växtförhållanden.⁶⁷

Kanske är odlare bättre rustade än många andra att hitta lösningar och anpassningar när landskapet i olika avseenden förändras? Samtidigt är det mycket som talar för att vi idag står inför förändringar av en sådan karaktär att ”gamla” kunskaper och erfarenheter kanske inte räcker hela vägen. För att hantera framtidens utmaningar kan olika typer av kunskaper och erfarenheter behöva kombineras på helt nya sätt.

PÅ KULTURARVSMARKNADEN

Man kan fråga sig hur marknaden påverkar och kanske även förändrar de växter som cirkuleras där. Hur påverkas en växt av att få tillskrivas en status som kulturarv? Och hur inverkar växtens egna förmågor i skapandet av ett ”säljbart” kulturarv? I de processer där kulturarvsväxter skapas är växterna ofrånkomligen

medskapande. Vi har i vår forskning tydligt sett att Poms arbete med Grönt kulturarv® bidragit till att uppmärksamma att det finns alternativ till de sorter som finns i handeln i övrigt. Kulturarvsmärkningen kan också bidra till att återuppväcka intresset även för arter som under längre tid inte efterfrågats. Perennodlaren Jonas Bengtsson nämner exempelvis strandbinka (*Erigeron glaucus*) som en art där kulturarvsmärkningen av sorten Fru Frida Lindström potentiellt kan bidra till ett pånyttfött intresse för olika slags binkor. Pom kan således bidra till att både bevara och forma nya trender som i sin tur kan främja biologisk mångfald. Deras arbete kan även ha bidragit till att trädgårdsägare börjat intressera sig för vilka växter som kan ha funnits länge i deras trädgårdar.

Det finns dock ett antal utmaningar kopplade till främjandet och marknadsföringen av kulturarvsväxter. För de växter som är märkta med Grönt kulturarv® ska de genetiska egenskaperna för varje växt vara identiska med moderplantorna i genbanken, men i praktiken är det svårt att kontrollera att varje växt som säljs med denna märkning uppfyller detta krav. En viktig uppgift är att se till att de insamlade sorterna hålls isär i genbanken. När växterna sedan sprids på marknaden är det lätt hänt att nya korsningar uppstår liksom att olika sorter blandas samman. ”Vi vill till varje pris undvika sortförvirring”, konstaterar en av Poms representanter som understryker att det är därför det är så viktigt att ha referenssamlingar. I Poms uppdrag ingår däremot inte att systematiskt följa upp hur märkningen och växterna används och cirkulerar.

När växter med historia sprids på en marknad finns det ofrånkomligen risk för att också berättelserna kopplade till

växterna successivt förändras. Exempelvis räcker det att göra en google-sökning på ”flox Alma Jansson” för att se att berättelsen om Alma fortsätter att leva och utvecklas, bortom Poms kontroll. På webbplatsen *perenner.se* beskrivs Alma Jansson något överraskande som ”Grönt kulturarv från Småland”. I appen *Gardenize*, designad som ett verktyg för trädgårdsägare att hålla koll på växterna i sin trädgård, är Alma Jansson en av fem föreslagna sorter av höstflox. Texten om Alma Jansson illustreras emellertid med en bild på en helt annan rosaviolett flox. Poms företrädare inser att sådana misstag helt klart ligger utanför deras kontroll och ansvar, men konstaterar, som en av dem uttrycker det, att det kan ”vara frustrerande om det blir fel”. Häri ligger ett dilemma: Hur långt sträcker sig egentligen Poms ansvar? Inledningsvis fanns en tanke om att alla återförsäljare av Grönt kulturarv®-växter skulle listas på Poms hemsida, men i takt med att försäljningen ökat har det snabbt visat sig omöjligt: ”Det är ett öppet varumärke. Vem som helst kan använda det. Och vi kan ju inte åka runt och kolla”, konstaterar genbankskuratorn Karin Persson.

Kanske kan de många olika märkningar som finns i vissa fall motverka varandra. Det tror i alla fall en växtförsäljare: ”Alla märkningar som finns idag ... Det är svårt att nå ut i det bruset tänker jag, att inte kunna särskilja för kunderna.” Andra märkningar på marknaden är till exempel E-planta, Fairtrade, Från Sverige, KRAV och Svenskt sigill. Vad gäller växter märkta Grönt kulturarv® säger han och en del andra, att det inte är något han upplever att det frågas så mycket efter. Ibland kan de dock sälja bra, exempelvis har violen Ullas favorit visat sig lättsåld när de fått in fina blommande exemplar. I butiken där han arbetar används en rad olika märkningar för att markera

växter som uppfyller särskilda kriterier. En del försäljningsställen väljer att inte märka växter med varumärket Grönt kulturarv® trots att sorten har denna status. Det gäller exempelvis fröfirman Impecta som har sin egen kulturarvsmärkning. ”Det är inget vi kan hindra, även om man skulle tycka att det vore fint att, om de ville använda ... Det är ju en service vi tillhandahåller, det här med kulturhistorisk bakgrund och allting”, konstaterar en av Poms företrädare.

Under åren som gått sedan höstfloren Alma Jansson år 2013 lanserades som en av de första perennerna med etiketten Grönt kulturarv® har förökade exemplar av denna växt spritts till trädgårdar och parker över hela Sverige. Liksom många andra trädgårdsväxter cirkuleras den troligen även på mer informella sätt, till exempel i form av sticklingar som byts eller delas ut som gåvor. Alma Jansson är inte längre en sällsynt gammal växt, utan en ganska välspriidd sådan. I nästa kapitel riktar vi fokus mot besöks-trädgårdar som kulturarv och en av de trädgårdar vi där tittar närmare på är Waldemarsudde, där många av växterna är sorter som har odlats där ända sedan prins Eugens dagar. Vid ett besök på Waldemarsudde sommaren 2018 fann vi en hel rabatt full med höstfloren Alma Jansson. För oss blev det en påminnelse om att det finns en risk med att ett fåtal utvalda gamla sorter ges en officiell status som kulturarvsväxter. När vissa historier berättas, och vissa växter väljs ut, innebär det också att andra *inte* uppmärksammas och därmed kanske till och med osynliggörs. En risk är att trädgårdsodlare som strävar efter att upprätthålla en historisk trädgård väljer att köpa dessa officiella kulturarvsväxter, snarare än att ta hand om växter som har en lokal historia. Våra intervjuer med Poms representanter bekräftar

att de är medvetna om denna risk. ”Vi får hoppas att vi inte utarmar mångfalden för framtiden på det sättet. När alla har samma ...”, säger exempelvis en av genbanksuratorerna. Om så skulle vara fallet är risken att ett begränsat urval av kulturarvsorter och deras berättelser i själva verket sprids på bekostnad av ett antal ännu mer okända gamla växter och berättelser. Detta är ett problem som fler och fler trädgårdsmästare som arbetar i historiska miljöer börjar uppmärksamma.⁶⁸

KULTURARV I BESÖKSTRÄDGÅRDAR

Låt oss nu skifta fokus, från inventering, insamling och bevarande av gamla trädgårdsväxter till förvaltning, förmedling och marknadsföring av gamla trädgårdar. I detta kapitel presenteras några besöksträdgårdar av olika karaktär för att se hur olika föreställningar om kulturarv kommer till uttryck i verksamheter som blivit alltmer upplevelseorienterade.⁶⁹ De som driver och verkar i besöksträdgårdar förhåller sig till förvaltning av kultur- och naturvärden samtidigt som de också förväntas hålla igång en ekonomiskt hållbar verksamhet. Vilken betydelse har föreställningar om kulturarv i dessa sammanhang, där det handlar om att skapa, utveckla och förvalta en specifik trädgård? Vad är det för berättelser som berättas och kopplas till de enskilda trädgårdarna? Med exempel från olika besöksträdgårdar berör vi även frågor om vad som egentligen är värt att spara och bevara och vad som alls är möjligt att ta hand om. Det arbete som görs för att förvalta och iscensätta kulturarvsträdgårdar av olika slag innefattar även bevarande och förmedlande av trädgårdsmästares hantverk som ett immateriellt kulturarv.

Vi återkommer också till frågan om hur trädgårdar aktualiserar hantering av ett levande kulturarv. En aspekt av detta är att parker och trädgårdar kan upplevas helt annorlunda på våren än på hösten, vilket kan göra det intressant för besökare att återkomma flera gånger om året. I skapande, rekonstruerande och förvaltande av en trädgård är det alltid vissa saker som betonas mer än andra. Val måste göras och somligt prioriteras före annat. När vissa växter, skötselmetoder, minnen och traditioner väljs ut i syfte att profilera en trädgård blir urvalsprocessen en strategisk faktor. Processerna där kulturarv produceras, iscensätts och konsumeras i besöks-trädgårdar kan även förstås som del i ett större sammanhang där besöksnäringen fått stor lokal och regional betydelse.

En typ av trädgårdar som länge har fungerat som besöks-trädgårdar är de botaniska trädgårdarna. Dessa har en lång tradition av att samla in växter från olika delar av världen för forskning och utbildning och de har spelat en viktig roll i spridningen av ”nya” växter till en bredare publik och i bevarandet av arter och sorter. Den internationella definitionen för en botanisk trädgård är att den har samlingar av växter. Även idag är en viktig del av botaniska trädgårdars arbete att bidra till bevarande och förvaltande av arter och sorter och att sprida kunskap om deras odling och användning.⁷⁰ I det arbetet ingår att söka efter växter från andra delar av världen som kan vara värdefulla tillskott till trädgårdar och parker. Kunskapen och den uppmärksamma omvårdnaden i botaniska trädgårdar bidrar till att säkerställa att arter inte dör ut. Botaniska trädgårdar ägnar sig inte bara åt att bevara och visa upp växter, utan också åt att visa hur man faktiskt gör för att bevara dem. Genom arbetet med och dokumen-

tationen av dessa samlingar uppfylls uppdraget att arbeta utifrån konventionen om bevarandet av biologisk mångfald. Olika besöks-trädgårdar kan sägas ha olika slags värde, delvis beroende på vem man frågar och vilken slags trädgård det är. De botaniska trädgårdarna har till exempel andra uppdrag än privata besöks-trädgårdar. Dessutom är spännvidden stor vad gäller ambitioner, men också vilka förutsättningar respektive trädgård har för att vara just besöksmål.

EN PRINS OCH HANS BLOMMOR

Vårt första exempel är trädgården vid konstmuseet Prins Eugens Waldemarsudde i Stockholm, prins Eugens hem under första hälften av 1900-talet. Huset med en omgivande terrasserad trädgård ligger vid Stockholms hamninlopp. Under många decennier har platsen varit ett etablerat besöksmål med en speciell konst- och trädgårdsprofil.

Prins Eugen föddes 1865, som yngste son till den svenske kungen Oscar II och drottning Sophia. Redan i unga år visade han konstnärlig fallenhet, vilket skulle resultera i ett livslångt engagemang för konsten. Han var också hängiven trädgårdskonsten, vilket vi fortfarande kan uppleva när vi besöker Waldemarsudde idag. I ett brev till en vän skriver prinsen: ”Näst efter konsten tror jag blomster är min största glädje.” Prins Eugen hade bestämda åsikter om vilka växter han ville ha, och var de skulle placeras i trädgården som anlades runt hans hus. Han anställde en trädgårdsmästare för att leda arbetet, och förutom anläggandet av trädgården byggdes ett trädgårdsmästeri med växthus och bänkgård för att förse hemmet och trädgården med

växter. Blommor inomhus ansågs vara lika viktiga som blommor utomhus och växter för prydnad skattades högt. Efter prins Eugens död 1947 överlämnades hela egendomen med dess samlingar till svenska staten. I sitt testamente uttryckte prinsen en önskan om att allt i och runt huset skulle ”bevaras som en levande kulturbild”.

Waldemarsudde öppnades som museum året efter prins Eugens död. Sedan 2017 drivs museet som en fristående stiftelse med statsbidrag. Waldemarsudde är ett exempel på en historisk miljö där växter, park och trädgård ingår i det som förvaltarna anser är värdefullt att visa upp. Utöver de vanliga guidade turer, där huset, samlingarna och trädgården visas, erbjuder trädgårdsmästarna speciella rundvandringar i trädgården och den omgivande parken. I dessa guidningar fokuseras berättelserna framför allt på de olika ”rummen” i trädgården och på specifika växter. Vid vissa tillfällen bjuds även besökare in i trädgårdsmästeriet. Besökarna får höra om prinsens val av växter och hur trädgårdsmästarna arbetar för att bevara så mycket som möjligt av det som odlades på hans tid, och om utmaningen att ersätta gamla växtsorter som inte längre går att få tag på med något som är så likt som möjligt.

Dagens trädgårdsmästare på Waldemarsudde verkar i den tradition som etablerades under prins Eugens dagar. Trädgårdsmästeriet finns kvar, med sina växthus och drivbänkar där många gamla växtsorter förökas eller drivs, och rabatterna i trädgården blomstrar fortfarande.⁷¹ Rabatterna är inte bara en attraktion i trädgården, de är också en resurs för museets florist när det gäller att göra blomsterarrangemangen inomhus. En del av inomhusarrangemangen upprepas varje år precis som prinsen

ville att de skulle vara. Säsongsväxlingen, både i trädgården och inne i huset, är en attraktion i sig och gör att såväl turister som stockholmare återvänder för att besöka huset och trädgårdarna vid olika tider på året.

En mer djupgående berättelse om trädgården och växterna finns att läsa i en bok skriven av anläggningens huvudansvariga trädgårdsmästare Marina Rydberg och fotograf Per Ranung. I boken, *Trädgården vid Prins Eugens Waldemarsudde*, presenteras trädgårdens historia i text och bild. Berättelser från svunna tider, illustrerade med gamla fotografier, varvas med trädgårdsmästarens egna tolkningar och reflektioner. Samtida fotografier visar trädgårdsrummen och växterna under olika årstider. Trädgårdsmästaren skriver om de olika källor hon använder för att ta reda på hur trädgården kan ha sett ut och vad den kan ha innehållit. Äldre fotografier är en källa, gamla inventarielistor en annan, skisser och planer en tredje. Marina Rydberg skriver att hon har hittat uppgifter i korrespondens från åren då trädgården anlades, där prinsen själv beskriver hur arbetet fortskrider. Från den här tiden finns också fakturor som berättar om frö- och plantbeställningar gjorda från när och fjärran.

Den 1 april år 1900 beställde prinsen blomsterfrön från den brittiska plantskolan Kelways i Langport: den perenna 'Sammetsaurikeln', det vill säga trädgårdsaurikel i blandade färger, sömntuta, guldgrävarblomma, två sorters reseda, nämligen 'Mignonette Bismarck' och 'Nineteen' och sex olika nyanser av trumpetblomma. Prinsen var som vanligt nog med att precisera alla färgnyanser. Jag provade nyligen att plantera en rabatt med just de växterna. Det hela passar

väldigt bra ihop och man anar prinsens tankar om färgerna och inser hur nära han måste ha studerat blommorna.

Trädgårdsmästaren Marina Rydberg beskriver vad hon hittat i en gammal följesedel och hur hon har testat att kombinera de listade växterna i en rekonstruerad rabatt. Läsaren får därmed en inblick i det detektivarbete som görs för att kunna visa vad som en gång var. Trädgårdsmästarens sökande blir i sig en berättelse. Besökare som betraktar den rekonstruerade rabatten kan ta del av trädgårdsmästarens reflektioner över prinsens val av färger i blomsterkombinationerna och jämföra dessa med sina egna reflektioner.

I samlingarna på Waldemarsudde finns inte bara konst utan även växter. Ett avsnitt i Rydbergs bok ägnas åt museets samling av pelargoner och berättelser om dåtid och nutid flätas samman. Eftersom det är den nuvarande trädgårdsmästaren som har valt vad hon vill berätta om denna plats kan läsningen av boken väcka frågor i relation till vad som beskrivs som kulturarv. Vilken slags koppling till prinsen upplevde trädgårdsmästaren när hon skapade ”hans” rabatt? Hur uppfattade hon de färgkombinationer som prinsen föreslog? Och var det överhuvudtaget möjligt att få tag på de sorter som prinsen beskrev? Med dessa frågor vill vi poängtera betydelsen av att diskutera hur det förflutna filtreras genom dagens erfarenheter, synpunkter, bedömningar och tillgång till material och utförande.⁷² Framställning av böcker om historisk trädgårdsskötsel handlar till viss del om att skapa ett kulturarv genom att berätta hur man rekonstruerar på ”rätt” sätt. Frågan är hur tydligt sådana riktlinjer påverkar skapandet av kulturarv.

Boken om trädgården är något som besökarna kan köpa i museibutiken på Waldemarsudde, och därmed så att säga ta med sig berättelserna hem. På så sätt kan upplevelsen av platsen fortsätta, och kanske till och med fördjupas genom att besökaren kan läsa och titta på bilder även efteråt. Nyrotade sticklingar från Waldemarsuddes växtsamlingar finns också till försäljning. Att sälja växter med anknytning till platsen är inte ovanligt i historiska trädgårdar idag och kan betraktas som ännu ett sätt att berätta om och sprida ett kulturarv. Precis som i Poms arbete med att marknadsföra gamla sorter av trädgårdsväxter knyts berättelser om ursprung till växterna som säljs. Plantor med historia utgör tillsammans ett vegetativt kulturarv som i sin tur kan förmedlas som en säljbar produkt.

Att förmedla ett hantverk

På Waldemarsudde används också en annan sorts berättande som förmedlar hantverket att odla och komponera med växter. Vid några tillfällen varje år anordnar museet aktiviteter där besökarna får delta i det praktiska arbetet. Trädgårdsmästarna anordnar workshops i odling och floristen lär besökarna att göra arrangemang med snittblommor. De tar alltså ansvar för förmedlingen av de hantverksskunkaper som behövs i bevarandet av en historisk trädgård. Precis som med de guidade turerna är dessa arrangemang något som besökarna betalar en extra avgift för att ta del av.

En återkommande workshop på Waldemarsudde handlar om pelargoner som, precis som på prins Eugens tid, är populära krukväxter idag. Där visar och beskriver trädgårdsmästarna hur de odlar och lyckas bevara de gamla pelargonsorter som de

har i sin samling. Förutom att få se hela samlingen, och höra historien om arbetet, får deltagarna möjlighet att själva prova att så frön och ta sticklingar. En av trädgårdsmästarna berättar vad som behövs för att odla och bevara dessa växter, och detta förmedlas inte bara i ord.⁷³ Han demonstrerar hur han skär bitar av pelargoner till sticklingar; han visar hur han hanterar dem och pekar ut vilka kvaliteter han är ute efter. Liksom antropologen Tim Ingold, menar vi att berättande också sker genom handling. Det innebär att något kan vara berättat trots att det inte är artikulert i ord. Ingold använder verbet ”att berätta” i två besläktade betydelse, å ena sidan för att återberätta historier och å andra sidan för att ”känna igen subtila signaler i ens omgivning och svara på dem med omdöme och precision”.⁷⁴ När trädgårdsmästaren återger vad han kan och gör använder han sina och deltagarnas sinnesupplevelser. På så sätt vägleder han dem att förstå vad det är han uppfattar i materialet och hur. Han gör jämförelser för att klargöra vilken typ av bedömningar som behöver göras för att få ett bra resultat. Genom att själva få prova på, och uppleva detta i praktiken, ges deltagarna på workshoppen möjlighet att bli mer medvetna om variationerna i växtmaterialet och hur det går att bedöma. Genom detta sätt att berätta kan en skicklig utövare vägleda nybörjare genom att få dem att se, känna och lyssna.

Trädgårdsmästaren förmedlar inte bara sina egna erfarenheter, han beskriver också hur arbetet med att föröka pelargoner har bedrivits av andra före honom, både på Waldemarsudde och på andra platser under århundraden. Kunskap som utvecklas inom en yrkestradition kan jämföras med ”en pågående berättelse” där varje person utgör en länk i kunskapsutvecklingen och bidrar

till att berättelsen ständigt förnyas.⁷⁵ Att förmedla praktiska färdigheter på det här viset är en form av berättande som kopplar samman det förflutna med nutid. På Waldemarsudde används den här typen av berättande också som en affärsstrategi i syfte att locka besökare.

I sitt marknadsföringsmaterial framhåller museet att det ligger i deras uppdrag att bevara samlingarna och hela egendomen, och göra dem tillgängliga för besökarna. Föreskrifter för hur bevarandearbetet vid Waldemarsudde ska gå till har tagits fram, inte bara för byggnaderna och konstsamlingarna, utan även för

skötseln av parken och trädgården. Det finns dock betydande skillnader i uppgiften att bevara målningar, skulpturer, textilier och byggnader jämfört med att bevara en park eller en trädgård. Växter – de mest grundläggande komponenterna i parker och trädgårdar – är levande subjekt i ständig förändring och interaktion, och därför måste bevarandet av en trädgård omfatta det faktum att vegetation aldrig kan vara statisk.⁷⁶

Trädgårdsmästare måste acceptera och hantera långsiktiga såväl som kortsiktiga förändringar. En ek växer långsamt och kan stå i hundratals år, men när den slutligen faller orsakar den en plötslig och radikal omvandling av en stor del av trädgården. För andra växter är resultatet av ett visst utseende tydligt kopplat till mänskliga handlingar, såsom de låga buxbomshäckarna runt rabatterna i de formella delarna av trädgården som klipps minst en gång om året. Ytterligare förändringsexempel är de ett-åriga blommor och krukväxter som varje år placeras ut av trädgårdsmästarna i trädgården. De utvecklas snabbt från frö för att blomstra några månader senare och sedan vissna och dö med den första frosten på hösten. Att bevara en historisk trädgård är uppenbart en uppgift som involverar många slags överväganden och anpassningar.

FAMILJENS TRÄDGÅRD SOM BESÖKSMÅL

Det är inte bara offentliga aktörer med officiellt definierade kulturarvsträdgårdar som väljer att öppna och marknadsföra sina trädgårdar för besökare, utan det gör också en del privata trädgårdsägare. Privata besöksträdgårdar har uttryckligen kommit att bli del av turism- och värdskapssektorn, och i flera fall fram-

hålls trädgårdarnas värden utifrån epitet som ”kulturarv”, ”historisk”, ”gammal” eller ”värd att bevara”. En sådan trädgård är Morlanda Säteri, en stor privat trädgård på en herrgård belägen i lantlig miljö i Västsverige. Vid vårt besök hade den varit öppen för besökare sedan 2011, var välkänd i området och ingick i ett nätverk för besöksträdgårdar i regionen. Trädgården innehåller rester av en park som har en lång, relativt väl dokumenterad historia. Huvudbyggnaden uppfördes i slutet av 1600-talet, men gårdens historia går tillbaka till 1100-talet och har varit i samma släkts ägo sedan 1400-talet. När ägarparet Berit och Jon Thorburn tog över under 1970-talet var stora delar av trädgården igenvuxen. De långa historiska rötterna till gården och trädgården är centrala i ägarnas berättelse. Precis som på Waldemarsudde presenteras trädgårdens historia i detalj i en bok, i det här fallet skriven av ägarparet.⁷⁷ Historien presenterades också i en utställning i en av byggnaderna på gården. Där introducerades besökare för berättelserna om den specifika platsens historia, med ett visst fokus på trädgårdsskötsel. Det fanns listor över växter som har vuxit i trädgården över tid, men också historier om individer av betydelse för trädgårdens tillkomst samt beskrivningar av metoder och material som har använts för att skapa trädgården. Sammantaget var det många inslag som hade plockats upp, inte bara från den gamla utan också den nyare historien:

Idag finns inga krattade, kantskurna grusgångar. Under de dryga trehundra år som gått sedan barockträdgården anlades har mycket hänt. Mode, konjunkturer och intresse har växlat och på 1980-talet blev den alltmer bedagade pryd-

nadsträdgården beteshage för gårdens kvigor. Så vände det igen. Idag vårdar vi minnena av det som fanns, planterar nytt och tar hand om de växter vi funnit när vi röjt bort det som inte är trädgård.

En röd tråd i berättelserna om denna trädgård handlar om personernas roll: familjen, förfäderna och trädgårdsmästarna som har varit med och skapat trädgården. Initiativet att utveckla och visa trädgården togs av Berit Thorburn några decennier efter att hon tog över gården tillsammans med sin historiskt intresserade make, den sjuttonde generationen på gården. De sökte i arkiven efter spår av trädgården under olika perioder. Som så ofta bestod den mesta dokumentationen av fotografier från 1900-talet, men de hittade även några skisser över de äldre trädgårdarna. Arbetet började med vad de hittade i arkiven. Berit Thorburn, som redan tidigare var intresserad av trädgårdsskötsel och kulturhistoria, hade initialt inte tänkt på denna trädgård som något annat än för privat bruk. Det var en vän som satte henne på spåret efter att blivit visad runt i trädgården och fått ta del av berättelserna om rekonstruktionen: ”Det här måste du göra något av.”

Det säger sig självt att man ska underhålla byggnaderna på en gård, men när det kommer till trädgårdarna är det bara ett tråkigt, kostsamt projekt som måste förenklas ... Så, tänkte jag, här borde det gå att göra något.

Vid vårt besök, som inkluderade visning av trädgården, fick vi ta del av ägarens berättelse om det pågående skapandet av trädgården. När hon kom dit på 1970-talet var trädgården delvis

igenväxt. ”Så här har vi fällt träd och grävt upp stubbar med en grävmaskin och frilagt de gamla buskarna.” Hon berättade om gamla växter som därmed fick ny livskraft när andra röjts bort, men att även annat hittades, till exempel en gammal damm som upptäcktes när tjocka växtlager togs bort. Kärnan i berättelsen kom att gå från hur platsen såg ut en gång i tiden, till att fokusera på själva bevarandearbetet.

Ny- och återskapandet var också centralt i berättelserna vid de guidade turer som Berit Thorburn själv iscensatte. I marknadsföringen framhölls att den guidade vandringen erbjöd möjligheter ”att höra historien om det som en gång var, och se på det som just nu är”. Att delta i en guddad vandring var enda sättet att som besökare få tillträde till trädgården, vilket säkert förstärkte lusten och känslan av exklusivitet. Under vandringarna var det många saker som lyftes fram: människorna, platsen, växterna men framför allt hur trädgården förändrats från förr till nu. Under de cirka tio år som trädgårdsvandringarna arrangerades dök det upp besökare nästan varje söndag, rekordet var över 80 besökare på en dag. Berit Thorburn var överväldigad av reaktionerna:

Jag har aldrig fått så mycket cred för något jag gjort som det här. Det säger ju en del om människors intresse. Sedan är ju den här trädgården väldigt opretentiös i sin nuvarande form för jag sköter ju den själv. [...] Förutom att jag vårdar de spår som finns kvar och gjort lite nytt så vårdar jag minnet av det som varit och det tycker jag också ... är bra. Och eftersom det inte är pretentiöst så känner sig folk ganska inspirerade när de går härifrån. De känner att ”det här kanske jag också skulle kunna klara av att göra”.

En del av framgången för dessa trädgårdsvandringar förefaller ha varit att de erbjöd möjligheter för besökare att hitta inspiration till sina egna trädgårdsprojekt, att känna att det kan vara görbart att skapa nytt och framför allt att återskapa. Många som deltog i vandringarna var själva trädgårdsinnehavare, eller drömde om att ta hand om en trädgård i framtiden. Vandringarna avslutades med möjlighet att köpa boken men också att köpa växter från trädgården: ”Jag förökar de växter som är villiga att föröka sig”, förklarade Berit Thorburn och gjorde klart att de växter och frön som hon sålde, förökat, samlat in och förpackat, har en historia i just den här trädgården. Hon har haft många ambitioner förutom att förvalta den egna trädgården. När Bohusläns museum 2014 gav ut en årsbok med tema trädgård medverkade Berit Thorburn med en artikel om sin egen trädgård: ”Det är en fröjd att få dela denna underbara egendom som så länge gått i arv i familjen och som vi så småningom kommer att föra vidare”, skrev hon i boken. Det har hon gjort genom att, som hon formulerade det, ”utveckla och förfina men inte förstöra”.

Så är det med trädgårdar, de är förgängliga och för den som får vara en länk i en historisk trädgård går det inte att sörja det som försvunnit. Istället gläds jag åt allt jag finner, både växter, arkivmaterial och kunskap. På olika sätt håller jag detta kulturarv levande och stärks av de uppskattande ord som möter mig, öga mot öga eller i gamla dokument.

I denna trädgård har kulturarvsskapande och berättelser blivit vägledande principer för skötsel och förvaltning. Det som skapats, och som berättas om, bygger på tolkningar av vad som kunnat utläsas av olika slags historiska dokument. När man söker kunskap om hur det en gång såg ut blir det tydligt att det är många olika förändringar som har gjorts genom åren. Beroende på vilken tid man syftar på ser det ”riktiga” eller ”autentiska” ut på olika sätt.

Vikten av legitimering

För att få hjälp att identifiera värden och få riktlinjer för vad som kan betraktas som kulturarv i trädgården rådfrågades Pom. ”De har också hjälpt mig jättemycket med att tala om vad det är för växter jag har här, eftersom jag inte är trädgårdskunnig på det sättet.” När vi besökte Morlanda berättade Berit Thorburn om Poms besök och att de hade valt ut fyra växter från trädgården till sin genbank. En av växterna som Pom tyckte var särskilt intressant, eftersom den inte är så vanlig, var en oktoberkrage (*Leucanthemella serotina*). ”De sa också att det är jättebra att sprida den till flera trädgårdar, då överlever den säkert någonstans i framtiden.”

Vid besök på egendomen har Poms företrädare identifierat vita smultron, som är ättlingar till de vita smultron som nuvarande ägares morfar köpte i Alnarp i början av 1900-talet. Poms representanter, som arbetar i genbanken i Alnarp, tyckte att dessa vita smultron var mer smakrika än andra exemplar. De tog med sig några plantor tillbaka till Alnarp och i tidningen *Bobusläningen* kunde man 9 juni 2017 läsa följande:

Centrum för biologisk mångfald på Alnarp har faktiskt valt ut fyra växter från Morlanda för att placera i genbanken: vita smultron, dubbel daglilja, taklök och gulblommande sedum.

– Det är riktigt gamla växter vi funnit här och är stolta för att de skrivs in i historien, säger Berit Thorburn.

Pom har gett smultronen namn efter gården. Sorten presenteras också i Inger Hjalmarssons bok *Älskade jordgubbar! Ett bärkraftigt kulturarv i Nationella genbanken*, som handlar om gamla sorter av jordgubbar och smultron och som givits ut av Pom. Samtidigt fanns det andra gamla växter i hennes trädgård, var och en med sin egna historia, som hon är glad över att ha räddat och som hon tror är ”ursprungliga”. Under intervjun framkom det att Pom inte föreföll ha intresse för pionerna, vilket orsakat viss besvikelse:

Det var ju det att jag var tvungen att ha så fantastiska historier runt dem då. Och det räckte liksom inte med att jag berättade att det är Jons mormor som har planterat dem nere i trädgården här. Det var inte tillräckligt utan det måste tydligen vara mera kött på benen än så.

Att få en officiell bekräftelse på att man har något unikt och särskilt gammalt i sin trädgård kan vara önskvärt. Besök av experter från Pom för att bedöma specifika växter kan tolkas som ett slags legitimering, även om det i sig inte är ett uttalat mål för de besökande experterna. Pom har varit beroende av rapporter från trädgårdsägare och andra företrädare för allmänheten för att hitta okända gamla växter. Således kan förhållandet mellan Pom och enskilda trädgårdsodlare beskrivas som ömsesidigt.

Att visa att verksamheten har gått i arv är ett sätt att betona att berättaren såväl som berättelserna är väl förankrade. Ambitioner att förvalta trädgårdsarvet, är återkommande i sådana berättelser. Det sägs också ofta att det är någon annan som påpekat vilket värde som finns i den egna egendomen och att den borde visas upp. Liksom i många arrangerade och paketerade trädgårdsresor, internationella såväl som nationella, är ofta en del av lockelsen att få tillträde till en trädgård som vanligen inte är tillgänglig och att man ges möjlighet att lära känna trädgården, dess ägare och deras historia.

År 2019 premierades Berit Thorburn med ett kulturpris för sitt arbete och engagemang. Motiveringen löd: ”Det är många som under åren fått glädjas och njuta under hennes trädgårdsvandringar där man förutom växtprakten även fått mycket kunskap om traktens historia.” Sedan dess har trädgården bytt ägare och dottern Annie Thorburn har tagit över. På gårdens hemsida kan vi läsa: ”Som 18:e generationen sätter hon stort värde på att få föra traditionerna [...] vidare och samtidigt låta gården utvecklas i takt med tiden.” Berit Thorburn berättar vid ett uppföljande samtal att det finns ett visningsmanus tillgängligt i händelse att någon annan skulle vilja visa trädgården.

Allt källmaterial från bokproduktionen finns dessutom samlat. I mejl skriver hon följande: ”Så nu vilar trädgården igen. Naturen gör sitt för att släta ut gränsen mellan det odlade och de vilda delarna. Vi ordnar gårdsvandringar vid efterfrågan men det är ingen större omfattning. Både Annie och jag fungerar som guider.” På så vis kan viss förmedling fortsätta även efter ägarbytet.

ATT VÄLJA OCH FÖLJA HISTORISKA SPÅR

Regionala satsningar för att marknadsföra lokala besöks-trädgårdar görs runt om i landet. En av dem som ingår i en regional sammanslutning av besöks-trädgårdar är Sundsby Säteri på Tjörn i Bohuslän. År 2003 köpte Tjörns kommun gården efter att den under 320 år varit arrendegård. Verksamheten presenteras som en kulturhistorisk park med anor från 1500-talet och som innehåller köksträdgård, fina vandringsleder och en historisk utställning om säteriets grundare Margareta Huitfeldt. Det finns möjlighet till guidade turer och det finns butiker, kafé och restaurang.

På Sundsby är de måna om att påpeka att det inte är en tidstypisk trädgård trots att de valt att framhålla grundarens historia. Likaväl betonas att det är en unik trädgård. Säteriet består, liksom många andra parker och offentliga trädgårdar, av en klassisk blandning av spår efter olika tidsepoker. Kommunens ambition har varit att göra säteriet mer tillgängligt, inte minst för den allmänhet som intresserar sig för historia och natur, men också för dem som vill använda trädgården för att koppla av i en stimulerande miljö. För att få fram ett underlag för ett vårdprogram gjordes en utredning i början av 2000-talet, med finan-

siering från Länsstyrelsen.⁷⁸ Utredningen konstaterar att säteriet har haft en betydande roll i regionen under flera hundra år, men också att få av de boende i närområdet har varit där.

Liksom i många anläggningar av detta slag har delar av arkivet på Sundsby förstörts eller förkommit under årens lopp. Trots det finns en hel del historiskt källmaterial bevarat. Redan 1699 upprättades en karta över säteriet och sedan dess har gården kontinuerligt haft en trädgård. Säteriet har förvaltats av samma stiftelse i över 300 år och skötts av olika arrendatorer, varav några under längre tid under 1800-talet och fram till tiden för andra världskriget. I utredningen föreslås att man tar de senare arrendatorerna, de som var verksamma under slutet av 1800-talet fram till 1938, som utgångspunkt för den fortsatta vården av park och trädgård, med betoning på sekelskiftet.

Det finns för- och nackdelar med en lång historia. Utredningen beskriver 1600-talet som den mest kulturhistoriskt intressanta epoken och menar att det hade ”varit lockande att försöka visa upp Sundsby så som det kunde se ut under denna tid”, men att svårigheterna är uppenbara. Det finns inga byggnader kvar och mycket lite information om hur trädgårdarna och omgivningarna såg ut då. Det är först från slutet av 1800-talet, i samband med de nya möjligheterna att fotografera, som den främsta dokumentationen finns tillgänglig. Idag finns fortfarande spår från den tiden och det finns dokumenterat hur mycket olika fruktträd som fanns liksom vilka grönsaker som odlades. Underlagen för tiden dessförinnan är otillräcklig. I vårdprogrammet betonas långsiktighet, men också att vård av denna slags anläggning tar tid och att det kanske inte heller blir som man planerat: ”I en

växande trädgård eller park sker ständigt förändringar, varken man vill eller inte.”

Precis som det skrivs i utredningen lockar ofta grundarnas historia. I detta specifika fall handlar det både om en spännande historisk period och en person som det är tacksamt att väva berättelser kring. Margareta Huitfeldt, som kom att bli grundaren av Sundsby på 1600-talet, vistades troligen som ung och föräldralös mycket på säteriet hos sin mormor. Margareta Huitfeldt gifte sig så småningom med en dansk adelsman och i utredningen framhålls att paret troligen inspirerades av trädgårds- och parkkulturen vid de danska slotten och herresätena. Hon bodde på säteriet till sin död år 1683 och under hennes livstid var Sundsby en av Sveriges största egendomar. Margareta Huitfeldt testamenterade den ansevärda jorjendomen till en stipendiestiftelse.

Hur gör man då när man vill skapa en besökssträdgård, men mest har fragment från olika historiska epoker att utgå från? Vad i alla spår ska man välja att betona? Vilken kompetens krävs och vad är ekonomiskt görbart? Trädgårdsmästaren på Sundsby Joakim Wenner betonar att han inte har haft möjlighet att nyanlägga utan att det framför allt handlat om att förvalta och att ta hand om det som redan finns. När kommunen öppnade säteriet som besöksmål för allmänheten 2006 ville man betona platsen som ett centrum för kulturarvsprojekt. Joakim Wenner anställdes för att förvalta trädgården. Han berättar om de många olika arrendatorerna och säger att det inte varit så enkelt eller givet vilka spår kommunen vill följa. Det har varit lite fram och tillbaka, som han formulerar det. Han berättar att det förutom gedigen utredning och vårdprogram finns ”ganska mycket lösa dokument”.

I intervjuer med ansvariga i olika besöksträdgårdar förstår vi att personalresurser och kompetenser inte alltid räcker till för att svara mot de många olika ambitioner som uttrycks. Det illustrerar den ensamhet trädgårdsmästare kan hamna i när de förväntas både förvalta, förmedla och utveckla en offentlig besöksträdgård. Det finns sällan tydliga arbetsbeskrivningar, men desto fler förväntningar. Precis så beskriver säteriets trädgårdsmästare Joakim Wenner situationen. När vi tillsammans går runt i trädgården ser vi drivbänkar i köksträdgården:

Jag använder inte dem så mycket som drivbänkar. Jag måste ju vara här *varje* dag om jag ska driva upp växter här. [...] Jag har växthus hemma och driver upp plantor. Det är ju ge och ta. Blir det någonting över här, då driver jag upp det hemma istället. Den dealen är det väl ungefär.

Mycket av det som verkställs i kulturarvsträdgårdarna bygger på eldsjälar och deras stora engagemang. Ett exempel är hur Joakim Wenner här beskriver att han driver upp plantor hemma i den egna trädgården som han sedan tar med sig till kulturarvsträdgården. "Man måste vara entusiast", säger han. Att gränserna mellan den formella arbetstiden och fritiden är flytande är han inte ensam om att nämna. Det är en del av de informella kompetenser man i hans roll förväntas ha. Att vara värd och förväntas bemöta besökare kolliderar ibland med andra arbetsuppgifter eller mer arbetsintensiva perioder: "Kommer någon i maj, då försöker man ta på skygglapparna." Visionerna för trädgårdsarbetet och viljan att vara tillmötesgående kan kollidera på olika sätt. Vi står vid en byggnad som under 1800-talet användes som trädgårdsmästarebostad när han fortsätter berätta. Det finns många svårigheter med att försöka upprätthålla en trädgård så som den en gång var, och just här pekar Joakim Wenner på ett specifikt dilemma: "Som trädgården fungerade här för 100 år sedan, då bodde ju trädgårdsmästaren här. Då var man ju här hela tiden." Sådana möjligheter finns inte längre, menar han. Man varken kan eller får bo på plats: "Man kan ju inte återskapa en historisk trädgård efter 1870-talets mått om inte trädgårdsmästaren bor här." Den odlingsverksamhet som finns idag går förstås inte att jämföra med den som fanns på säteriet när de hade handels-

trädgård och helt andra möjligheter att anställa personal. Verksamheten då var mycket personalkrävande och ambitionen med grönsaksodlingen idag är en annan: ”Jag är här för att ha en offentlig trädgård och ska ge besökaren en bra upplevelse.”

Trädgårdsmästaren kan via sin odling visa besökare att det odlades på gården förr, och visa hur och vad som odlades. Att ta hand om det som odlas skapar möjlighet att i marknadsföringen betona att grönsakerna används i restaurangen. På så sätt görs de lokalt odlade grönsakerna till en del av helhetsupplevelsen för besökarna. Joakim Wenner säger också att han så långt det är möjligt beställer ekologiska fröer och att han gärna väljer sorter som har historisk förankring, vilket han också förmedlar till besökarna. Odlingarna har på så sätt en pedagogisk funktion genom att de visar att det går att odla äldre sorter: ”Jag odlar inte bara 1600-tals sorter utan det handlar mer om att hitta diskussionerna med besökarna kring mat och kring odling.” Att det är sorter som odlats lokalt premieras, men trädgårdsmästaren tar inte bara upp exempel på växter som kommer från säteriets närhet:

Jag odlade en sojaböna som hette Fiskeby. Den blev framtagen på 50-talet och det är ju intressant i sig. Sen försvann den från den svenska marknaden och så hittade man den i Kanada. Det är ju lite kul. Men det är också mest för att jag är från Norrköping och att Fiskeby ligger i Norrköping.

Sojabönan tar han som förevändning för att tala med besökare om aktuella diskussioner om dagens mathållning, om det ohållbara med vår köttkonsumtion och letande efter alternativ. Han

vill locka fram diskussioner som kopplar samman dagsaktuella frågor med det historiska genom att reflektera över vad och varför man odlar. Han prioriterar att ge sig tid att tala med besökarna men använder sin fritid för att dra upp plantor hemmavid som sedan får växa i säteriets trädgård.

Frågan om trovärdighet

Det är inte alltid lätt att vara sann mot det som betraktas som det historiskt riktiga. Att vara ansvarig för skötsel av en besöks-trädgård med lång historia handlar om att balansera mellan olika slags ambitioner och värden. När vi besöker och visas runt i trädgården berättar Joakim Wenner om den lokalt specifika snäckskalsgången som behöver fyllas på med jämna mellanrum. Snäckskal är ett material som en gång var en lokal resurs och som bröts i de skalbankar som förekommer i Bohuslän. Snäckskalsgrus nyttjades in på 1900-talet för olika ändamål, även för kalkbränning, vägbyggen och som hönsfoder, men skalbankarna är idag naturskyddade i Sverige, så materialet behöver nu importeras och är mycket dyrt.

Flera dilemman aktualiserades vid besöket i denna besöks-trädgård. Att följa spår innebär ett antal vägval. Många kultur-arvsträdgårdar väljer en tidsperiod att följa baserat på att det är en tid som finns dokumenterad och att det finns spår kvar i form av exempelvis växtlighet, eller som i detta fall gångar. Andra betonar enskilda personer som haft betydelse i trädgårdens historia eller som passar för att skapa en bra berättelse kring. Ibland är det framför allt det lokalt specifika som blir centralt.

Det tycks ofta, exempelvis i utredningen om Sundsby, finnas en medvetenhet om att beslut om bevarande och förvaltande

med största sannolikhet kommer att behöva förnyas så småningom. Därför behövs det en ständig diskussion om vad som i respektive trädgård väljs ut för att förvaltas, hur och av vem det ska ske. I varje besöksträdgård finns en mängd olika intressen, föreställningar och idéer om både det som varit, det som görs för tillfället och visioner för framtiden. I Sundsbys specifika fall gjordes en omfattande dokumentation, inte bara för att få veta hur det en gång såg ut utan också för att dokumentera det som sker här och nu. Idag kombinerar man flera olika tidsperspektiv genom att både visa att det odlats i köksträdgård alltsedan Margareta Huitfeldts tid på säteriet på 1600-talet och att knyta an till hur det såg ut för hundra år sedan. På hemsidan står det:

Grönsaker som odlades då har tagits tillbaka. Här växer till exempel gråärter, en historiskt viktig gröda för Bohuslän. De gamla grödorna kan också bli framtidens grödor genom hur de odlas ekologiskt och energisnålt. För att inte tala om alla nya färger och smaker som gömmer sig därinne. Rosenböna, polkabetor och isört är bara några exempel.

Det förefaller generellt inte finnas konsensus om vilket som är viktigast, att fungera som besöksträdgård eller att lyfta fram kulturarvsperspektivet. Snarare verkar det till och med vara ganska vanligt att inte alla parter är överens eller övertygade om hur mycket eller på vad de ska satsa. Ägarens syfte med verksamheten är inte alltid detsamma som den förvaltande trädgårdsmästarens. I exempelvis en kommun kan det finnas behov av att se besöksträdgårdar som del i en helhet på ett sätt som inte nöd-

vändigtvis sammanfaller med trädgårdsmästares eller trädgårdshistorikers prioriteringar. Förvaltning är inget skrivet i sten, och frågan är vem som tar ansvar för att diskussioner följs upp om hur man tänker kring kontinuitet i varje enskild trädgård.

MÅNGA VILJOR I EN PUBLIK TRÄDGÅRD

För att ge ytterligare exempel på hur olika förutsättningarna ser ut för publika kulturarvsträdgårdar förflyttar vi oss nu till ännu en besöksträdgård, denna gång en trädgård som redan från början skapades som just en besöksträdgård: Norrvikens trädgårdar. Det är en privat besöksträdgård sedan drygt 100 år. Anläggningen drivs utifrån ett tydligt turistiskt och affärsdrivet perspektiv, kanske mer än något av våra andra exempel. Besöksantal är avgörande för trädgårdens fortlevnad och då såväl som nu har ekonomin varit ett stort bekymmer.

Norrvikens trädgårdar ligger på Bjärehalvön i Båstad kommun, i nordvästra hörnet av Skåne. Båstadtrakten är ett område som under början av 1900-talet snabbt gick från att vara ett relativt fattigt jordbrukslandskap till att bli ett turist- och fritidslandskap. Trädgårdsmästaren Rudolf Abelin köpte 1906 mark omfattande fjorton tunnland i Båstad och där grundade han Norrvikens trädgårdar.⁷⁹ Detta skedde samtidigt som ingenjören Ludvig Nobel investerade sitt arv i bygden genom att köpa mark, bygga sommarvillor till sommargäster och anlägga tennisbanor. Även i vår tid är det dessa tre företeelser som har störst betydelse för Båstad: Norrvikens trädgårdar, turism och tennis.

Den vision Abelin förvaltade, förmedlade och hängav sig åt var förstås hans egen, men den var också del av samtiden. Hans

sätt att se på trädgård och trädgårdsarbete delades med många ideologer vid samma tid. Under början av 1900-talet fanns det en utbredd vilja att bilda och reformera och flera av reformatorerna engagerades även i omläggningar av äldre trädgårdsanläggningar runt om i Sverige.

Norrvikens trädgårdar är tydligt definierade av skaparen Rudolf Abelin och det har getts ut en hel del böcker och skrivits mycket om hans roll. Hur förvaltar man då en sådan plats? Om det har det tvistats – mer än i många andra restaurerade och rekonstruerade trädgårdar. Denna anläggning sticker ut genom att den nästan hela tiden varit en publik trädgård och att den från början anlagts med tydligt syfte att visas upp, inspirera och lära ut. Norrvikens trädgårdar kan ses som ett exempel på hur många olika intressenter haft både samma och olika mål med verksamheten under de dryga hundra år trädgårdarna funnits.

Genom den rikliga dokumentationen av Norrvikens trädgårdar har det varit möjligt att följa hur utredare, nya trädgårdsmästare, trädgårdsstudenter och skribenter letat efter spår. Det har genom åren hunnit dokumenteras en hel del trots att det paradoxalt nog ofta sägs att dokumentation saknas. Abelins visioner och tankar finns formulerade i mängder av tolkningar.⁸⁰ Det finns också en hel del fotografier, men däremot nästan ingen dokumentation av hur trädgårdsmästarna tänkt och gjort när de förvaltat och förändrat trädgårdarna. Att fortsätta att hålla trädgårdarna öppna för besökare verkar det ha funnits enighet om. I fråga om hur marken ska användas och hur verksamheten, eller verksamheterna, på Norrvikens trädgårdar ska utvecklas har det däremot funnits många och laddade uppfattningar. Hur ska specifika platser tas om hand? Vad är mest värdefullt att bevara

och vad kan förändras? Detta är frågor som många kulturhistoriska besöksmål brottas med. En annan återkommande fråga som ofta aktualiseras när besöksträdgårdar skapas och förvaltas är *vem* man skapar sin trädgård för. Avgörande är ofta frågan om finansiering. Det kostar att skapa en besöksträdgård, men också att förvalta och inte minst att utveckla.

När det gäller Norrvikens trädgårdar har olika uppfattningar dessvärre lett till kraftfulla och komplexa konflikter genom decennierna.⁸¹ Konflikterna har inkluderat korruptionsanklagelser, polis- och JO-anmälningar och avhopp. Värde har genom åren ställts mot värde. Enligt kommunens översiktsplan är det centralt att ta hänsyn till de unika natur- och kulturmiljöerna, samtidigt som man ska tillgodose den åretruntboende befolkningens möjligheter att bo och verka. Olika ambitioner har uppenbart stått i konflikt med varandra. Enligt de flesta källor har trädgårdarna under långa perioder varit eftersatta vad gäller underhåll och skötsel, oftast på grund av ekonomiska svårigheter men också på grund av oenigheter om vad man skulle satsa på. Genom åren har det gjorts en mängd olika satsningar och omtag, inte minst i samband med olika ägarbyten. Målen har ofta handlat om att göra trädgården ekonomiskt självbärande genom att försöka utöka säsongerna och bli en tydligare turistattraktion med allt vad det innebär.

Även vad gäller denna trädgård finns en utredning som kommit fram till att trädgården har ett högt kulturhistoriskt värde. De arkitektoniska och konstnärliga värdena, genom det sätt grundaren skapat en varierad anläggning utifrån platsens specifika förutsättningar, rankas mycket högt.⁸² Eftersom det genom åren gjorts en hel del förändringar på detaljnivå hade dock

vissa värden enligt utredaren påverkats negativt. De övergripande strukturerna fanns trots allt bevarade, men för att behålla sitt höga kulturhistoriska värde behövdes det enligt utredningen restaurering och rekonstruktion utifrån grundarens ursprungliga intentioner. Den ståndpunkten återkommer i diskussioner om utvecklingsarbetet i denna trädgård såväl som om andra kulturhistoriskt intressanta besöksträdgårdar. Att skapa, förvalta och utveckla en historiskt intressant trädgård stöter ofta på patrull. Vad som betraktas som kulturhistoriskt intressant finns det ofta olika idéer om, liksom på vilket sätt det ska genomföras och hur det kan finansieras.

Förnya det gamla

När vi träffar parkchefen och trädgårdsmästaren Pierre Nestlog är de i uppbyggnadsfasen för det som i Norrviken benämns ”den nya trädgården”, en rekonstruktion eller tolkning av de trädgårdar som grundades under början av 1900-talet. Han är en engagerad trädgårdsmästare med erfarenhet av andra kulturhistoriskt värdefulla besöksträdgårdar, och han reflekterar en hel del över sina erfarenheter och sin identitet som trädgårdsmästare. Trädgårdens potential som kulturarvsträdgård betonas, samtidigt som han framhåller att trädgården inte är intakt. Men Abelins minne vårdas ömt, liksom platsens säregenhet:

När klockan är fem. Alla har gått hem vid fyra. Så går jag runt här själv med släpljuset där och så bara: Fantastiskt. [...] Att försöka förklara att den här trädgården ... jag anser att den här trädgården är, med de moderna orden, magisk året runt. Därför att den har så mycket struktur. Träd

som hänger, träd som ormar sig, träd som är klippta och rätt lite blommande växter faktiskt.

Betoningen på struktur, träd och att våga låta bladfärg och bladstruktur, som han uttrycker det, ”spela första fiol” skiljer sig från en del andra besöksträdgårdar. Norrviken är relativt återhållsam med blommande växter, något som annars är en vanlig attraktion i besöksträdgårdar.

I uppdraget som parkchef ingår, förutom ansvar för den dagliga skötseln, framför allt att, som Pierre Nestlog formulerar det: ta trädgården in i framtiden, genom att förvalta det som varit. Det handlar, förstår vi, om att utveckla trädgården som besöksmål och därför har ägarna valt att satsa på evenemang, inte helt olik det som formulerats i tidigare utvecklingsplaner. Vigsjar, bröllopfester, födelsedagsfester, utställningar och kurser är en stor och populär del av verksamheten. Sådana evenemang arrangerar de inte själva, men det förutsätter att trädgården är i bästa skick både före och efter ett evenemang. Eventmakeriet har blivit en väsentlig del av ekonomin, även om verksamheten än så länge inte räcker för att trädgårdarna ska vara självbärande. De behöver helt enkelt fler fullbetalande besökare för att verksamheten ska gå runt. Men samtidigt är det inte problemfritt att bara utöka antalet besökare. Många besökare och alltför många stora evenemang sliter på trädgårdarna. Återigen aktualiseras svårigheterna att hitta balansen mellan olika värden. Hur ska man arbeta för att både attrahera besökare, vilket är nödvändigt för överlevnad, och förvalta platsens kulturarv? Norrviken är ett exempel på en besöksträdgård där man, vis av erfarenhet, försökt arbeta aktivt för att skapa balans mellan förvaltning och kommersialisering.

Engagerade trädgårdsmästare sätter spår och blir del av den trädgård de förvaltar. För det mesta handlar det inte bara om att förvalta utan också att utveckla, vilket Pierre Nestlog återkommer till. Han talar med stor entusiasm om viljan att åstadkomma aha-upplevelser för besökare genom att till exempel skapa villkor för besökare att själva upptäcka och uppleva. Han exemplifierar med de siktlinjer de arbetat för att återskapa. Här blir ytterligare en balansgång tydlig; den om att förhålla sig till hur det en gång såg ut, hur det ser ut nu och hur man vill att det ska se ut framöver. Kunskap som utvecklas i en yrkestradition kan, som vi sett i tidigare avsnitt, ses som ”en pågående berättelse” där varje person utgör en länk och bidrar med sin kompetens och erfarenhet. På liknande sätt kan förvaltandet av en plats betraktas som något som utgörs av en kedja av enskilda personers prioriteringar, preferenser och arbetsinsatser. Nestlog berättar att han under hela sitt professionella liv haft visioner med sig genom att vara inläst på Abelins visioner. Han förefaller nöjd med att det finns en så gedigen grund att utgå från i arbetet med att skapa den ”nya” utvecklade trädgården. Abelin ger på så sätt kreativt motstånd, säger han, vilket ger de som nu arbetar med trädgården möjlighet att ta avstamp i det som en gång formulerades snarare än att se det som exakta instruktioner.

Många förvaltare av kulturhistoriska trädgårdar återkommer till det positiva, men också det utmanande, i att en trädgård aldrig är statisk. Det är en del av den centrala problematiken med att arbeta med ett levande kulturarv. Särskilt påtagliga blir utmaningarna när det handlar om de växter som blir stora och lever länge. Pierre Nestlog konstaterar att det inte sällan kan bli laddat när det gäller träd. ”Vi har inte tagit bort några träd. Men

vi har sänkt vissa kronor. Vi har höjt vissa kronor. Vi har tagit in vissa träd för att få tillbaks siktlinjer. Annars ... saker blir större. Och folk säger då: stopp, rör inget, rör inget.”

Här blir det tydligt att träden inte bara är passiva element i ett människoskapat landskap. Träden lever, växer och påverkar sin omgivning på olika sätt. De väcker också känslor.⁸³ Besökare fattar tycke för enskilda träd och tar strid för att de ska få stå orörda, samtidigt som trädgårdsmästaren ser behov av beskärning både för att vårda trädet och för att bevara trädgårdens visuella särdrag. Växtligheten står på så vis i ett dialogiskt förhållande till såväl trädgårdsmästare som besökare. I mötet mellan den specifika trädgården, de befintliga växterna och visionerna kan trädgårdsmästaren både nyttja det som finns och arbeta för att platsen ska bli det man vill, menar Pierre Nestlog: ”Det är inte bara att förstå vad det är beställaren vill utan det är att förstå vad jag har i min egen ryggsäck.” Han talar om mötet mellan det vilda och det odlade som intressant och utmanande och återkommer flera gånger till värdet av att återskapa med försiktig hand.

Denna försiktighet har tagit sig olika uttryck. Arbetet med att bygga upp en ny, modern publik trädgård som samtidigt ska fungera som kulturarv har olika faser och vid tillfället för våra besök handlade det mer om att ta bort och beskära än att plantera nytt. Kanske förstärks dessutom viljan att göra egna avtryck i sådana miljöer? Pierre Nestlog är själv mån om att föra trädgårdsdagbok: ”Som jag skriver ner allt i. Vad har vi gjort? Vad har hänt i trädgården? Ja, just för att kunna gå tillbaks och se, var det här bra eller var det alltså ...” Han är väl medveten om hur mycket arbete, kunskap och skicklighet som krävs ”bakom”

för att en trädgård ska kunna upplevas och kännas, för såväl dagsbesökare i närområdet som för långväga gäster.

TRÄDGÅRDSMÄSTARNAS MÅNGA ROLLER

Vi har uppmärksammat hur besöksträdgårdar och kulturväxter som bär på en historia lyfts fram och väcker intresse. Att tala om trädgård som kulturarv, odla äldre sorter och visa upp traditionella skötselmetoder ställer särskilda krav på trädgårdsmästarna. Det har i alla tider legat i deras uppdrag att anpassa sina insatser inte bara efter förändrade odlingsförutsättningar, utan också efter skiftningar i vad som efterfrågats och vilka växter som funnits att tillgå.

Även om trädgårdsodling har lång kontinuitet präglas den också av skiftande ideal och trender. Under andra halvan av 1800-talet fanns det exempelvis en tydlig trend på marknaden för exotiska och extraordinära växter och prislister från dåtidens plantskolor visar en rad nya växtsorter, många med variationer i bladformer och bladfärger. Designade iögonfallande rabatter med tydliga färger och mönster blev mycket populära, och växter med blad i andra färger än grönt användes för att förstärka mönstereffekter.⁸⁴ Detta ideal spred sig även till privata trädgårdar, där det ofta arrangerades en rund rabatt framför huset, i många fall fylld med exotiska växter i nya färger och former. Även om många av de nya plantorna var perenner i sin ursprungliga miljö odlades de nu i kallare klimat och behövde placeras frostfritt på vintern.

Kunskap om denna typ av anpassning var då liksom nu en betydande del av trädgårdsmästarens hantverk; utan sådana färdigheter skulle många av de växter som odlas i våra trädgår-

dar helt enkelt inte överleva. För att säkerställa att en växt klarar sig när den planteras i ett kallare klimat kan den kunnige trädgårdsmästaren till exempel justera jordens sammansättning för att få den att hålla vatten runt rötterna precis tillräckligt länge för att växten ska kunna ta upp det vatten den behöver. Våta förhållanden kan vara ett hot mot många växter och då är det viktigt att överflödigt vatten inte blir kvar för länge. Ett sådant

hantverk innefattar inte bara praktiska färdigheter, utan handlar också om kompetensen att bedöma vilken typ av anpassningar som behövs för varje enskild växt, och när de behöver göras, för att få växterna att överleva och trivas. Det kan jämföras med de exempel vi tidigare i boken diskuterat, som bedömningen av varje enskild stickling i förökningsarbetet på Elitplantstationen, eller den uppmärksamhet över tid som krävs för att utläsa den långsamma färgförändringen i bladverket hos dagliljan på Mårbacka. Att ha förmågan att uppmärksamma förändringar över tid är också en förutsättning för att kunna bedöma vilka åtgärder som kan vara nödvändiga för att undvika att vissa växter riskerar att konkurreras ut av andra.

En skicklig trädgårdsmästare utvecklar kunskap och färdigheter i att göra bedömningar om hur växterna mår, ser ut, känns, luktar etc. Materialet de arbetar med är levande och ständigt föränderligt, och förutsättningarna skiljer sig från trädgård till trädgård, och från ett år till ett annat. Därför behöver trädgårdsmästare hela tiden fatta beslut utifrån tolkningar av hur enskilda växter utvecklas och samverkar. Om en planta exempelvis har för mörkgröna eller skrynkliga blad eller om rötterna utvecklar en viss lukt kan det vara ett tecken på att något inte är bra. Trädgårdsmästaren har lärt sig att tolka sådana tecken och bedöma vad som kan göras. Allt som oftast behöver flera sinnesintryck kombineras för att exempelvis kunna avgöra om en växt är tillräckligt vital för att utgöra ett lämpligt material för vegetativ förökning.⁸⁵ Många trädgårdsmästare menar att de i stor utsträckning måste förlita sig på sina sinnen och sin förmåga att "läsa" växternas svar på deras handlingar. Växten kommer att visa och berätta för trädgårdsmästaren vad som är rätt och fel,

vad som fungerar och vad som inte fungerar, men det kräver att trädgårdsmästaren är en kompetent tolk av sådana tecken. För att kunna dra slutsatser om effekterna av specifika åtgärder, behöver trädgårdsmästaren vara närvarande över tid för att kunna följa upp resultatet av en viss åtgärd. Hantverket handlar således också om förmågan att göra jämförelser av resultat från tidigare odlingsförsök, både egna och andras.⁸⁶

Till viss del går det att utläsa förändringar i hur själva trädgårdsarbetet visas upp i besöksträdgårdar. Besöksnäringen har kommit att bli en viktig nationell näring och det har blivit tydligt att trädgårdar också kan göras till en attraktion och en säljbar produkt, allra helst om den paketeras på ett attraktivt sätt. På så sätt kan man säga att såväl skapandet som upplevelsen av en trädgård har kommit att ingå i ett mer komplext produktgörande, eller i det som kallas kommodifiering. När en kulturarvsträdgård blir en produkt hamnar den i en slags gränzon mellan ekonomiskt och kulturellt värde. I denna process skapas så småningom nya marknader när produkterna väl ska säljas och där betonandet av kulturarv kommit att bli en viktig del som skapar ett särskilt värde.

Under vissa perioder har det rådande idealet varit att trädgårdsskötseln ska ske så osynligt som möjligt, en tanke om att trädgården ska vara ”färdig” när besökarna kommer. Ett sådant ideal finns kvar i många anläggningar även idag, men flera trädgårdsmästare och ansvariga för besöksträdgårdar bekräftar att dagens besökare i hög grad också efterfrågar synliggörande av trädgårdsarbetet. Många besökare vill veta mer om hur trädgården sköts och samtidigt få råd om enskilda växter och tips på hur de kan gå tillväga i sin egen trädgård. Andra besökare tar möjlig-

heten att få prova på genom att involveras i det praktiska arbetet i samband med exempelvis olika temadagar. Vad som fungerar som respektive trädgårds kärnverksamhet varierar. Några satsar på aktiviteter som utställningar och olika sorters events, helt i enlighet med turism- och upplevelseindustrins logik, och har det som en återkommande strategi. Några aktuella exempel från senare år är lokala evenemang i samband med att körsbärsträd, tulpaner och äppelträd blommar.

De trädgårdsmästare vi träffat har visat stort kunnande och engagemang för sina uppdrag och förefaller vara flexibla vad gäller både tidsinsatser och uppgifter. Många av dem talar engagerat om det kreativa arbetet med att utveckla trädgård, växter och metoder, samtidigt som de har fullt upp med de vardagliga uppgifterna med att sköta och planera. Flera säger att dokumentationen i trädgårdarna brister, att de inte har tillförlitliga källor att luta sig mot när trädgårdar ska rekonstrueras. Detsamma gäller deras egna möjligheter att själva hinna dokumentera det egna arbetet, vilket kan komma att ha betydelse för deras efterträdare och kontinuiteten i skötsel och utveckling. Behovet av att dokumentera finns sällan formulerat i tjänstebeskrivningar.⁸⁷

För att skapa och upprätthålla en mångsidig och attraktiv trädgård krävs det kunskap av olika slag, om växter och deras skötsel, men också om ekonomi, förmedling och marknadsföring. Trädgårdsmästarna förväntas ofta vara allkonstnärer; de ska driva och leda projekt, vara ansvariga för, och kanske även genomföra, det vardagliga skötselarbetet, vara entusiastiska och visionära, och kunna utöva värdskap gentemot besökare. De guidar regelbundet olika grupper, leder kurser, håller föredrag och är engagerade i marknadsföring av olika slag. Flera är mycket

aktiva på sociala medier, vilket ofta ingår som en del i tjänsten. Många, men inte alla, av dem som arbetar i publika trädgårdar har således kommit att ha en mängd olika roller. De får ofta förmedla växtkunskap och skötselmetoder till besökare, istället för att arbeta med odling och skötsel, vilket är deras egentliga expertis. Kanske är det symptomatiskt att de nybyggda växthusen i Norrvikens trädgårdar främst är till för utställningar och publika verksamheter och inte för att skapa förutsättningar för förvaring av växter eller för att driva till exempel sticklingar och producera plantor.

Vi har i exemplet med Waldemarsudde illustrerat hur en trädgårdsmästare visar besökare hur han förökar pelargoner samt låter besökarna prova på. Flera av dem som arbetar i kulturhistoriska besöksträdgårdar förväntas vara tillgängliga för besökare för att både visa och berätta hur de arbetar i trädgården. Samtidigt ska de iscensätta och levandegöra attraktiva trädgårdsmiljöer. I vissa fall, till exempel på Skansen, förväntas trädgårdspersonal ibland även vara klädda i kulturhistoriska kläder. Trädgårdsarbetare uppmanas att se besökarna inte bara som passiva gäster. Därmed kan besökarna, medvetet eller omedvetet, komma att agera i samspel med de som arbetar i trädgården och med platsen. En trädgårdsmästare berättade att han som parkarbetare i en av Sveriges större städer fick lära sig att han och hans kollegor var "allas trädgårdsmästare" och att målet var att ge invånarna en bra upplevelse. Samspelet mellan besökare och personal i trädgården kan då ses som en iscensättning där de olika aktörerna agerar utifrån olika roller. Flera trädgårdsmästare vi varit i kontakt med betonar vilket stort värde det har att vara i dialog med besökarna. Några säger till och med att ett lyckat möte blir

en del av ett gemensamt lärande. Andra menar att det är svårt att få till stånd möten och dialoger med besökare.

BESÖKSTRÄDGÅRDAR OCH KULTURARVSTURISM

När trädgårdar öppnas för besökare finns det vanligen någon slags försäljning, exempelvis plantor och fröer med ett visst ursprung. Som så ofta i besöksnäringen vill besökarna kunna ta med sig något från den plats de har besökt.⁸⁸ En souvenir från en resa kan bli ett sätt att minnas vad man varit med om. Att plantera en växt som man tagit med från ett besök i en speciell trädgård kan ge anledning att berätta för andra om besöket. Att köpa en bok om en trädgård och/eller några plantor som har vuxit på platsen kan bidra till att återuppleva och kanske till och med fördjupa en upplevelse. I några av kulturarvsträdgårdarna betonar att växterna som säljs inte bara är av samma typ som de som ses i trädgården idag, utan att just dessa faktiskt har odlats

på denna specifika plats under lång tid. Sådana berättelser betonar hur dåtid, nutid och framtid hör ihop.

Utvecklingen av trädgårdsturism hänger samman med större samhällliga processer där det ställs allt mer tydliga politiska krav på kommuner och regioner att arbeta med besöksnäringen, en näring som många besöksträdgårdar aktivt kommit att ingå i. En ökad medvetenhet om det grönas betydelse för människors hälsa och allmänna välbefinnande har liksom aktuella diskussioner om pågående klimatförändringar, sannolikt stor betydelse för denna utveckling. I satsningar på besöksträdgårdar kan man se inspiration från annan evenemangs- och upplevelseturism och internationell trädgårdsturism. Många svenska offentliga och privata aktörer riktar sina blickar mot England, som haft organiserad trädgårdsturism länge, för att lära sig mer. Visserligen har det även i Sverige funnits offentliga besöksträdgårdar, men man har inte talat om dem i tydliga termer av besöksmål eller trädgårdsturism förrän de senaste decennierna. Selma Lagerlöfs Mårbacka, där vi inledde bokens tidigare kapitel, är ett av många exempel på en besöksattraktion där man arbetat med trädgården för att ytterligare förstärka upplevelsen. Trädgården vid Carl Larsson-gården, Lilla Hyttnäs i byn Sundborn utanför Falun i Dalarna, likaså. På dess hemsida står det att platsen är ”Sveriges mest berömda trädgård”. Den långa blomsterrabatten ned mot ån är välkänd för att den, liksom många andra delar av den förhållandevis lilla trädgården, finns avbildad i Carl Larssons målningar. Flera har säkert sett målningen där Karin Larsson iklädd en svart klänning och vidbrättad hatt står och betraktar växterna som hon själv valt, komponerat och odlat. Planteringen har under 2010-talet och senast 2021 genomgått olika former

av rekonstruktion med syftet att efterlikna det som målningen visar, i likhet med det trädgårdsmästaren på Prins Eugens Waldemarsudde genomförde när hon rekonstruerade en rabatt med utgångspunkt i en gammal fröbeställningslista.⁸⁹

Skansen i Stockholm är ytterligare ett exempel på hur ett etablerat besöksmål med en mängd kulturhistoriskt värdefulla byggnader strävar efter att även framhålla trädgårdarna som kulturhistoriskt värdefulla. Under senare år har Skansen arbetat aktivt för att få till stånd ett stärkt samarbete mellan den kulturhistoriska avdelningen och park- och trädgårdsavdelningen för att lyfta fram trädgård som ett kärnområde, likvärdigt med de övriga; de kulturhistoriska byggnaderna, djuren och programverksamheten. Skansen är, liksom många andra turistattraktioner, helt enkelt beroende av att locka fler besökare för att kunna överleva. Besöksmålet Skansen är på så sätt ett exempel på hur en satsning på trädgård kan bli en överlevnadsstrategi.

För att förvalta och utveckla kulturarvs- och besöksträdgårdar krävs det en stadig ekonomisk grund, men också ett strategiskt tänkande. Ständig resursbrist påverkar underhåll av trädgårdarna men också möjligheterna till förnyelse. Trädgårdar är skötselkrävande och få är beredda att betala för den personaltäthet som skulle behövas om ambitionen är att återskapa dem som de en gång var. Då måste man hitta mer affärsmässiga strategier för att finansiera både förvaltning, marknadsföring och förmedling. De ansvariga har att förhålla sig till hur de ska kunna omvandla immateriella tillgångar – till exempel kompetent och utåtriktad personal som i sig kan vara en attraktion – till intäkter. Ibland är det kunskapen som förmedlas till besökarna som skapar ett mervärde och kanske lockar till återbesök.

Samla, hitta och skapa berättelser

När besöksträdgårdar med fokus på kulturarv presenteras är det vanligt att lyfta fram de människor som skapat, förvaltat och använt trädgården genom tiderna, i vandringar, i föreläsningar och på hemsidor. De blir länkar till trädgårdens skapelseberättelse.⁹⁰ I några av de trädgårdar vi använt som exempel har det blivit tydligt hur berättelserna lyfter fram enskilda personer som viktiga, ofta med betoning att det de skapat är både sällsynt och unikt. Vems historia som berättas varierar; ibland är det liv och livsverk för dem som en gång lät anlägga trädgården, andra gånger är det historier om de som skötte eller som återskapade den. Ofta är det personer kring vilka det är möjligt att väva en ”bra” berättelse.

Hur vi minns och tolkar vår historia är oundvikligen kopplat till nuet och framtiden, och historier är sällan bara ”oskyldiga” berättelser. När berättelser används strategiskt för att profilera verksamheter och platser i syfte att exempelvis locka besökare benämns det *storytelling*.⁹¹ I organisationer kan storytelling användas för att legitimera verksamheter och professionella identiteter. Vi har sett hur storytelling används som metod för att marknadsföra kulturarvsväxter och trädgårdar, i både formella och informella sammanhang.⁹² I våra exempel är det uppenbart att föreställningar om ursprung och upphov blir viktiga komponenter i berättandet om såväl enskilda trädgårdar som växter och hantverk. När Pom, till exempel, förmedlar historier om såväl de växter som märkts som Grönt kulturarv® som om det egna arbetet kan det ses som ett strategiskt grepp för att väcka intresse för det gröna kulturarvet.

Berättelseskapandet sker på olika nivåer och på olika sätt; ibland handlar det om att samla kraft och engagemang för det man gör, ibland är berättelserna ett medel för att skapa och sälja en produkt. Många av berättelserna är baserade på idéer om att vårda och bevara sådant som uppfattas vara på väg att försvinna. Inte sällan används begreppen autenticitet eller äkthet som en viktig del i värderingen av vad som bör bevaras eller underhållas i historiska parker och trädgårdar såväl som i produktionen av nya och nygamla växter.⁹³ Vissa objekt, som träd och långlivade perenner som växt på samma plats i många år, pekars ofta ut som autentiska i förhållande till en viss historia. Autenticitet kan i detta sammanhang också syfta på den ursprungliga orienteringen av exempelvis en gångväg eller höjden på en häck. Även värdet av kunskaper och färdigheter inom trädgårdsodling och skötsel kan ses som en viktig del i bevarandet av det trädgårdsrelaterade kulturarvet.⁹⁴ När det gäller att förmedla immateriellt kulturarv som kunskap inom trädgårdshantverk väcks dock frågan om vem som har vilken kunskap. Att definiera autenticitet eller äkthet kan vara en svår uppgift för dem som är inblandade i urval och värdering av till exempel kulturarvsväxter, eller i tolkningen av dokument relaterade till den historiska förvaltningen av trädgårdar.

Trädgårdar och trädgårdsväxter kan genom sin ständiga förändrighet gång på gång införlivas i nya berättelser. Vare sig det är en medveten handling eller inte så kommer de som arbetar i en trädgård att göra egna avtryck, oavsett om de ”bara” förvaltar, om de rekonstruerar, eller om de uttryckligen förändrar och utvecklar. En av trädgårdsmästarna poängterar värdet av att ständigt reflektera över och medvetandegöra vad man själv bär med

sig när man utvecklar, förvaltar och förmedlar. För att veta hur bevarandet ska gå till behövs kunskap om platsens historia, historien om människorna som bott och verkat på platsen, liksom historien om växterna. Och det är inte bara växterna som har en inneboende förgänglighet, det gäller även historierna. Historier måste berättas för att bevaras. Men historier som berättas förändras ofrånkomligen, förskjutningar i betydelser sker. Berättelser är liksom växter i rörelse.

LEVANDE KULTURARV TILL SALU – AVSLUTANDE REFLEKTIONER

I den här boken har vi utforskat hur kulturarv skapas kring, och används för, upplevelseorienterade varor och tjänster i olika trädgårdsrelaterade sammanhang. Vi har presenterat ett antal exempel på hur kulturarv förknippas med och används som argument för att föra ut trädgårdsväxter på olika marknader. Här har det officiellt sanktionerade arbetet med att identifiera och bevara historiska trädgårdsväxter inom Programmet för odlad mångfald, Pom, spelat en viktig roll. Vi har även uppmärksammat hur kulturarvsplatser och besöksmål, till exempel Mårbacka och Skansen, alltmer har kommit att betona värdet av de gröna miljöerna för att stärka sin attraktionskraft. För många trädgårdsföretag är visningar, försäljning av plantor och andra varor och tjänster en betydelsefull del i verksamheten. Olika slags besökssträdgårdar har, generellt sett, kommit att bli betydelsefulla regionala tillväxtfaktorer genom sina olika sätt att utveckla trädgårdarna till än mer tydliga besöksattraktioner.

Vi har också belyst hur kulturarvsaspekter påverkar odlares val av metoder vid odling och skötsel, samt sett hur erfarenheter och traditionella metoder förmedlas mellan trädgårdsmästare verksamma i kulturhistoriska miljöer.

I skapande, iscensättning och produktion av kulturarv kan en växt, en trädgård, en person, familj eller en plats användas för att uttrycka specifika betydelser och värderingar. När en företeelse definieras som kulturarv händer något med vårt sätt att tänka om det, och denna process är aldrig neutral; det beror bland annat på vad syftet med kulturarvsskapandet varit. Genom våra exempel har vi visat hur berättelser som relaterar till det förflutna används för att skapa kulturarv, och hur detta arv i sin tur görs säljbart och marknadsförs som produkter. I kulturarviseringen av trädgårdar, trädgårdsaktörer, skötselmetoder och trädgårdsväxter, kan berättande användas som ett verktyg för att skapa och förstärka värden på en marknad genom ett urval av vilka historier som ska berättas.

BEVARA MED HJÄLP AV MARKNADEN

Vad händer då när något som betraktas som värdefullt kulturarv också görs till en produkt som ska ut på marknaden? I vissa fall styrs bevarandearbetet av myndigheter, och vi har i den här boken uppmärksammat hur Pom som offentlig aktör uttryckligen använder marknaden som redskap för bevarande, vilket blir tydligt i lanseringen av växter med märkningen Grönt kulturarv®. I andra fall sköts kulturarvsförvaltningen av andra aktörer, såsom enskilda trädgårdsmästare och privata trädgårdsinnehavare. Oavsett vilket ser vi i mötet mellan kommersen och kulturarvssektorn, mellan marknaden och det offentliga, att mycket av förvaltnings- och förmedlingsarbetet bygger på entusiasm och engagemang och därmed är beroende av enskilda personers insatser.

Det finns inte sällan en underliggande spänning mellan att

bevara respektive att kommersialisera. Inom området historiska trädgårdar ser vi många exempel på kommersialisering av fysiska "kulturarvsobjekt" som växter och platser, men också av immateriellt kulturarv, dit metoder och kunnande kopplade till odling och skötsel kan räknas. Här finns tydliga paralleller till de sätt som "gamla grejer" av olika slag idag ofta omvärderas och uppgraderas med etiketter som retro och vintage.

Olika bevarandeperspektiv kolliderar trots allt ibland. Nya metoder tas i bruk för att föröka gamla sorter samtidigt som gamla metoder kan visa sig användbara i arbetet med såväl gamla som nya sorter. Det nämns ofta att hantverksskunnande inte har status och att det är på väg att försvinna. Samtidigt kan vi i vår studie se hur engagemanget och en mängd enskilda personer och entusiaster upprätthåller just det kunnande som behövs. Det är ibland i det lågmälda, i det "nördiga", i specialintressen som kunskap upprätthålls. Många av dem vi träffat talar engagerat om det kreativa arbetet med att utveckla sin trädgård, sina växter och sin dokumentation. De försöker vara visionära och tänka framåt, samtidigt som de har fullt upp med att sköta det vardagliga.

Det finns många likheter med kulturarvisering inom andra områden. Samtidigt skiljer sig det gröna kulturarvet med gamla trädgårdsväxter och historiska trädgårdar från andra typer av kulturarv, inte minst genom att det utgörs av levande material. Växter och trädgårdar är i ständig förändring; de präglas av långsiktiga omvandlingsprocesser såväl som cykliska förändringar kopplade till årstider och dygnsrytm, väder och vind. Trädgårdens inneboende föränderlighet måste beaktas och hanteras när trädgård görs till kulturarv. Med förändringar i klimat

uppstår också ett behov av att utveckla sorter anpassade för odling med nya förutsättningar. Det handlar då inte bara om att bevara gamla sorter, eftersom sökandet efter nya sorter ständigt fortsätter. Frön gror och nya sorter uppstår, både med och utan människans hjälp, vilket också innebär möjligheter till ökad biologisk variation och mångfald.

Trädgårdsarvets levande natur medför såväl svårigheter som möjligheter i förhållande till marknadens villkor och strävan efter ekonomisk hållbarhet. Som vi har sett behöver exempelvis marknadsföringen av kulturarvsväxter planeras i förhållande till den tid det tar för specifika växtarter att växa sig stora nog för att vara "säljbara". Likaså kan valet av de växter som marknadsförs påverkas av vad som fungerar att producera i befintliga od-

lingssystem. Trender har förstås också betydelse för vad som blir säljbart. För besöksträdgårdar kan säsongscykeln vara en kommersiell fördel jämfört med andra typer av kulturarvsplatser, eftersom besökare verkar vara villiga att återvända för att uppleva trädgården under olika årstider.

VITALITET OCH KUNSKAP

Diskussionen kring invasiva arter bidrar till en mer komplex förståelse av vad som gör en växt värdefull att bevara. I trädgårdar betraktas ofta vitalitet som en tillgång; det är en anledning till att vissa växter har varit populära i odling. Vitalitet är också en anledning till att vissa växter har överlevt länge som trädgårdsväxter, ibland med ytterst begränsade skötselinsatser. Vi har sett att en kulturarvsväxt kan beskrivas med formuleringar som "frisk och sprider sig gärna med utlöpare utan att ha ett aggressivt växtsätt". Vitalitet kan förvisso också vara ett problem, vilket visar sig när växter sprider sig mer än önskvärt, inte minst under föränderliga förhållanden. Gränser överskrids ständigt och vissa trädgårdsväxter betraktas samtidigt som kulturarvsväxter och som invasiva växter, och balanserar därmed mellan att vara önskade och föraktade.

Att flytta runt, dela, sprida och bevara har blivit betydligt mer komplicerat i takt med att diskussionerna om mångfald och invasivitet intensifierats. Växtodlande i privata såväl som offentliga trädgårdar betraktas som värdefullt, och samtidigt som en verksamhet som bidragit till en oönskad spridning av växter. I diskussionerna om invasiva främmande arter, såväl som i de relaterade diskussionerna om hotade arter och förlust av biolo-

gisk mångfald, tenderar kulturella, historiska och känslomässiga kopplingar mellan människor och växter att förbises. Utifrån ett perspektiv som lägger fokus på samspel över artgränser kan vi tillägga att växterna själva givetvis också medverkar i processen.

Det som växer ställer krav på enskilda trädgårdsmästare, odlare och exempelvis genbankskuratorer, vars arbete omfattar praktiskt skötselarbete, förmedling och förvaltning. Att bygga verksamheter på engagemang och eldsjälur kan vara en risk, i synnerhet i kombination med begränsade personalresurser. När en engagerad odlare inte orkar längre, vem tar då hand om verksamheten? Hur förvaltas kunskaper och erfarenheter? Hur följs värdet av kontinuitet i insamling, underhåll eller odling upp? Hur bygger man in ansvar för att bevara såväl som att förmedla? Här har vi kunnat se att marknaden kan fungera som möjliggörare i vissa lägen, medan det i andra lägen behövs annat stöd för att nå långsiktigt hållbara lösningar.

En viktig resurs i kulturarvssammanhang är kunskap. I de många böcker och broschyrer som producerats inom Pom förklaras att det finns många skäl att bry sig om gamla sorter av trädgårdsväxter: domesticerade växter har spelat viktiga roller i människans historia, och den genetiska variationen är en potentiellt värdefull resurs, för samhället och för ekosystemen, inklusive till exempel pollinerande insekter. Tilläggas kan att även kunskaper om *hur* man odlar kan ses som en resurs – ett potentiellt värdefullt immateriellt kulturarv. Vi har också sett en rad exempel på att man i många besöksmål ser det som angeläget att lyfta fram kunskaper om platsen och dess historia, liksom om de människor, de växter och den odling som förknippas med platsen, ofta i form av böcker och utställningar.

Flera av dem vi intervjuat och besökt säger att det är kunskap som är deras främsta konkurrenskraft. De är ofta behjälpliga med att berätta för besökare om den specifika trädgården såväl som att svara på frågor om hur man sköter en trädgård eller enskilda växter. Kunskap används även för att ge legitimitet åt sådant som säljs med kulturarv som extra värde. Plantskolorer och trädgårdsföretagare som säljer egna växter i liten skala poängterar ofta att de som handlar hos dem får bra kvalitet på de plantor de köper, att kunderna får en upplevelse av miljön och att de får ta del av ägarnas eller trädgårdsmästarnas kunskap. De kan något om det de säljer och de menar ofta att de därmed ger bra service. Det råder inte alltid en motsättning mellan att tänka i termer av marknadsföring och att arbeta med kunskapsspridning. Betoningen på vilkettera kan dock variera, till och med i en och samma trädgård, beroende på perspektiv. Innehavaren, arrangören och de genomförande trädgårdsmästarna kan ha olika inställning, men ändå lyckas förmedla kulturarvsperspektiv på olika sätt.

KULTURARV I RÖRELSE

Med utgångspunkt i perspektiv där kulturarv ses som en konstruktion av nuet och framtiden snarare än ett statiskt ”arv” från det förflutna, har vi nu sett att kulturarv förhandlas mellan olika intressen, och att förståelsen av kulturarv ständigt revideras. Kulturarv både skapas och används för mer eller mindre bestämda syften och när något blir kulturarviserat är det en viss historia som ses som särskilt värd att marknadsföra, förmedla och förvalta. Vi har här visat hur kulturarvets mångfald och dynamik är

invävd i och förhåller sig till olika slags marknader. Fältet är komplext och rymmer skilda ambitioner och utgångspunkter. Det finns yttre förväntningar, som att lokala satsningar förväntas ingå i större regionalpolitiska sammanhang, vilket ibland hamnar på kollisionkurs med enskilda entusiasters engagemang. Det skiftar också vad olika aktörer betraktar som kulturarv och ser som värt att bevara och förmedla. Som vi skriver i inledningen speglar vår studie pågående samhällsförändringar; en trädgårdsnäring i förändring, osäkra ekonomiska villkor, nya tekniska lösningar, liksom skiftande trender, ideal, och politiska mål. Bokens fokus på ”rötter i rörelse” har lett oss till dagsaktuella diskussioner om klimatförändringar, biologisk mångfald, invasiva arter och immateriellt kulturarv i form av hantverkskunskaper. Ett viktigt resultat är att marknad inte sällan blir del i en bevarandestrategi.

NOTER

- 1 Boken bygger huvudsakligen på ett forskningsprojekt med rubriken *Rötter i rörelse. Kulturarv på trädgårdens marknader*, finansierat av Vetenskapsrådet. Det aktuella projektet bygger i viss mån vidare på, och har även bedrivits parallellt med, andra forskningsprojekt, enskilda såväl som gemensamma. Vi som har genomfört forskningen har bakgrund inom etnologi, kulturvård, hortikultur och tjänstevetenskap.
- 2 Forskning om kulturarvsskapande processer på olika typer av second-hand-marknader har i Sverige bland annat genomförts inom forskningsprojektet *Re:Heritage*, vars resultat presenterats i till exempel ett par artiklar i tidskriften *Culture Unbound* (Appelgren & Bohlin 2015; Hansson & Brembeck 2015). I rapporten *Återbruk och byggnadsvård* (2017) skriver Ingrid M Holmberg, Anneli Palmsköld och Robin Barnholt om cirkulationen av begagnade byggnadsdetaljer. Anneli Palmsköld redogör för centrala begreppen inom området i artikeln "Vintage, Retro, Shabby Chic. Concepts used on the Re:heritage Market", publicerad i *Ethnologia Scandinavica* (2018).
- 3 Bland många exempel på litteratur om antropocen kan nämnas idéhistorikern Sverker Sörlins bok *Antropocen: En essä om människans tidsålder* (2017). Kulturgeografen Lesley Head har i boken *Hope and Grief in the Anthropocene* (2016) uppmärksammat de motstridiga känslor som insikten om att vi lever i en antropocen värld kan generera. Vetenskapsteoretikern Donna Haraway diskuterar med andra forskare för- och nackdelar med begreppet antropocen i artikeln "Anthropologists Are Talking – About the Anthropocene" (2016) som ingår i serien "Anthropologists Are Talking" i tidskriften *Ethnos*. I ett senare nummer diskuterar bland andra Bruno Latour och Anna Tsing kapitalism, ekologi och apokalyps. En text av Bruno Latour om dessa frågor finns nu även i svensk översättning (2023).
- 4 Vikten av att uppmärksamma växternas grundläggande betydelse inte enbart för ekosystemen utan även för samhälle och kultur framhålls i en artikel med rubriken "The distinctive capacities of plants" av de australiensiska kulturgeograferna Lesley Head, Jennifer Atchison och Catherine Phillips (2015).
- 5 Forskningsmetoderna innefattar bland annat samtal och ett tjugotal längre intervjuer med personer som på olika sätt är inblandade i att skapa, förmedla och sälja varor och tjänster relaterade till trädgård och kulturarv. Inter-

- vjuerna varade mellan två och tre timmar, ofta åtföljda av en rundtur runt platsen eller gården i form av walk-along-intervjuer. Intervjuerna har inlett med öppna frågor om verksamheten för att få veta hur intervjupersonerna motiverade sina satsningar och sitt engagemang. De inspelade intervjuerna transkriberades ordagrant. I de citat som används i boken har talspråket med lätt hand redigerats för att fungera i skriftlig form.
- 6 Vid trädgårdsbesöken har vi intagit olika roller, både som besökare bland många andra och som intervjuare i samtal med trädgårdsägare och professionella trädgårdsmästare som arbetar med växtproduktion, förvaltning och skötsel. Som besökare i trädgårdarna har vi haft möjlighet att höra hur berättelser framförs vid guidade visningar och vandringar och att möta personal som arbetar ute i trädgårdarna.
 - 7 Litteraturen om historiska trädgårdar och trädgårdsväxter är ett stort och diversifierat fält. En del av dessa kan kategoriseras som handböcker och manualer för identifiering av historiska värden, medan andra diskuterar värden i kombination med rekommendationer för olika slags bevarandeprocesser. Vissa inkluderar handfasta råd och ger exempel på olika typer av tillvägagångssätt, såväl som mer eller mindre "autentiska" sätt att bevara eller rekonstruera gamla trädgårdar. Flera har haft ett inflytande som rekommendationer och riktlinjer för rekonstruktion, skötsel och underhåll av trädgårdsarvet, och de återspeglar vad som anses vara historiskt korrekt eller mer eller mindre autentiskt. Några exempel är den brittiska handboken *The management & maintenance of historic parks, gardens & landscapes: the English heritage handbook* (John Watkins & Tom Wright 2007), trädgårdsantikvarien Maria Flincks *Historiska trädgårdar. Att bevara ett föränderligt kulturarv* (2013) och skriftserien *Skötsel av historiska trädgårdar* utgiven av Hantverkslaboratoriet och Riksantikvarieämbetet.
 - 8 I bokens tre huvudkapitel ingår avsnitt som bygger på tidigare publicerade artiklar.
 - 9 Villkoren för bevarande av trädgårdar belystes vid ett seminarium med rubriken "I skuggan av byggnaden" arrangerat av Forum för trädgårdshistorisk forskning 2022 (för dokumentation av seminariet, se Cele 2023). Trots att många historiska trädgårdar i Sverige skyddas av Kulturmiljölagen (KML) och att värden av historiska trädgårdar särskilt har uppmärksammats i internationella överenskommelser, till exempel genom den så kallade Florenskdeklarationen (*The Florence Charter* 1981), är dessa styrdokument inte tillräckliga för att fungera som vägledning för bevarande av det föränderliga kulturarvet som trädgårdar utgör.

- 10 Det finns många böcker på temat författares och konstnärers trädgårdar. Bland svenska exempel kan även nämnas boken *Trädgårdarna på Astrid Lindgrens Näs* (Eliasson 2017), ett par olika böcker om Karl Axel Karlfeldts Sångs i Dalarna (Barenthein & Berggren 2014; Jonsell & Sjöberg 2021) och Erik Jansons (2002) översiktbok *Somrars fröjd: svenska författares och konstnärers trädgårdar*. Bland internationella exempel kan nämnas ett par brittiska i översättning; Jackie Bennett *Författarens trädgård: brittiska författares inspirerande trädgårdar* (2019) och Caroline Zoobs *Virginia Woolfs trädgård: historien om trädgården vid Monk's House* (2020). Carina Sjöholm diskuterar i boken *Litterär turism* (2011) hur bland annat kända författares trädgårdar används som strategisk faktor i kulturarvsturism..
- 11 Ingold är inte den enda som funderat i sådana banor. En inflytelserik röst i diskussionerna om hur människor kan ha betydelsefulla relationer som sträcker sig över artgränser är Donna Haraway som i boken *When Species Meet* (2008) använder begreppet sällskapsarter (co-species). Även forskare som Sarah Whatmore (2002) och Bruno Latour (2004) uppmärksammar tidigt relationer och processer som sträcker sig över tidigare vedertagna gränser mellan natur och kultur. Ett annat exempel är antropologen Anna Tsing som i sin forskning utforskat gräns- och artöverskridande relationer mellan människor och svampar i relation till en global marknad (2015). I boken *Heritage Ecologies* kopplas de gränsöverskridande perspektiven till frågor om natur- och kulturarv (Bangstad & Pétursdóttir 2022).
- 12 Inom bland annat posthumanistisk forskning har det engelskspråkiga uttrycket "more-than-human" kommit att beteckna samspel och samband som sträcker sig över artgränser. Uttrycket har även kommit att användas i svensk översättning, exempelvis i Caroline Owmans kulturvårdsrelaterade avhandling *Det meränmänskliga museet* (2021). En översikt över posthumanistiska forskningsperspektiv ges i boken *Posthumanistiska nyckeltexter* (Åsberg, Hultman & Lee 2012). Även antologin *Ekokritiska metoder* (Brudin Borg et al. 2022) öppnar för diskussioner om samspelet med det mer-än-mänskliga genom att åskådliggöra metoder för att analysera hur olika kulturella uttryck påverkar människans relation till jorden.
- 13 Anna Lawrence diskuterar i denna artikel (2022) hur de båda angränsande forskningsfält som på engelska benämns *critical plant studies* och *vegetal geography* har bidragit till att omvärdera interaktionen mellan växter och människor. Lawrence menar att växter länge behandlats som "levande föremål," snarare än som aktiva subjekt vilket förstärkt natur/kultur-polariseringen. Hon betonar värdet av att snarare uppmärksamma komplexiteten i

- våra intrasslade relationer till allt levande.
- 14 Natasha Myers beskriver relationer mellan människor och växter som projekt för samtillblivelse ("projects of co-becoming") och menar att växter vet hur de ska göra för att få andra att göra sådant som gagnar växterna. I artikeln "From the anthropocene to the planthropocene: Designing gardens for plant/people involution" skriver hon om växters och människors gemensamma "involution", ett begrepp som bör förstås i relation till det mer etablerade evolution (2017).
 - 15 Den italienske växtbiologen Stefano Mancuso är en av dem som har skrivit flera böcker om växters olika förmågor, bland annat de till svenska översatta *Växtrevolutionen: växterna har redan uppfunnit vår framtid* (2019) och, tillsammans med vetenskapsjournalisten Alessandra Viola, *Intelligenta växter: den överraskande vetenskapen om växternas hemliga liv* (2018). Växtekologen Jacques Tassin är en annan forskare som skrivit flera böcker om relationen människa-växt, bland annat i den översatta boken *Tänk som ett träd* (2020).
 - 16 I namn på kulturväxter anges sortens namn med stor begynnelsebokstav inom enkla raka anföringstecken. I Svensk kulturväxtdata (SKUD) samlas alla svenska kulturväxters vetenskapliga, hortikulturella och inhemska namn. För läsbarhetens skull har vi i denna bok valt att skriva sortnamn utan anföringstecken. Endast vid de ställen där hela det vetenskapliga namnet skrivs ut tillsammans med sortnamn använder vi anföringstecken. Mer om principerna för växtnamn finns i den här boken att läsa i avsnittet *Värdet av ett namn*.
 - 17 Grunderna för färgförändringar presenteras exempelvis i Krok & Almqvists *Svensk flora*. Om vita namnsorter, se landskapsarkitekten Eva Gustavssons kapitel om färg och form i *Perennboken* (Bengtsson 1989), liksom kapitlet "I gryningen skimrar det vita", i boken *Samtal i trädgården* skriven av Karin Berglund (2012), om konstnären Thérèse Reuterswårds favoriter av vita rosor. Linnea Oskarsson nämner många exempel på vitblommade sorter av perenner som har funnits länge på växtmarknaden i Sverige, både i uppsatsen "Perenner till salu! Perennutbudet på plantskolorna i Göteborgs och Bohus län under perioden 1850-1940" (2003) och i Pom-skriften *Att inventera perenner – en handledning* (Oskarsson 2008).
 - 18 Växter som kan berätta om människans tidigare odling beskrivs bland annat i skriften *Kulturellt växter: levande förninnen och hur vi bevarar dem* (Andréasson Sjögren 2013), samt i *Svensk Trädgårdshistoria – förhistoria och medeltid*, det första bandet av tre i ett kulturhistoriskt samlingsverk om Sveriges trädgårdshistoria (Andréasson Sjögren, Heimdal & Leino 2021).
 - 19 I boken *Ett eget utombus* (2017) diskuterar Allan Gunnarsson, Katarina Saltzman och Carina Sjöholm dikotomin natur-kultur utifrån villaträdgårdsinnehavares sätt att göra distinktionen. Gränsdragningar och gränsöverskridanden mellan natur och kultur som i vardagliga sammanhang ofta tas för givna diskuteras även i Katarina Saltzmanns artikel i boken *Biologisk mångfald, naturnyttor och ekosystemtjänster: Svenska perspektiv på livsviktiga framtidsfrågor* (2021).
 - 20 Det meränmänskliga är som vi nämnt ett relativt omfattande forskningsfält inom kulturvetenskaplig forskning som inte bara omfattar växter utan också djurstudier. Exempel på litteratur som bygger på sådan forskning utifrån svenska förhållanden är antologin *Djur. Berörande möten och kulturella smärtpunkter* (2018) av etnologerna Simon Ekström och Lars Kaijser (red.), ett annat är litteraturvetaren Amelie Björcks *Zooësis: om kulturella gestaltningar av lantbruksdjurens tid och liv* (2019). Ett trädgårdsrelaterat exempel är kulturgeografen Franklin Ginns artikel om "mördarsniglar" (2014).
 - 21 Traditionella metoder för vegetativ förökning av örtartade trädgårdsväxter har kartlagts och undersökts av Tina Westerlund i hennes doktorsavhandling i kulturvård *Trädgårdsmästarens förökningsmetoder: dokumentation av hantverkskunskap* (2017). I avhandlingen diskuteras de utmaningar som ligger i kunskapsförmedling i förökningshantverket och förslag på en metod för systematisering av dokumenterade erfarenheter läggs fram. Med utgångspunkt i denna systematisering uppmärksammar Westerlund betydelsen av dokumentation som en del av bevarandet av det immateriella kulturarvet, och i artikeln "Classification of Plant Propagation Practice" exemplifierar hon med förökning av en av de växter som har återplanterats i kulturreservatet Linnés Hammarby, tolvgradblomma (2022a).
 - 22 "Vår kulturhistoria låter sig inte förstås utan dess tillhörande kulturväxter, det gröna kulturarvet" skriver agronomen och genetikern Matti Wiking Leino i sitt kapitel om trädgårdens nyttoväxter i samlingsverket *Svensk trädgårdshistoria. 1800- och 1900-tal* (Gunnarsson, Gustavsson, Klinborg Ahlklo, Nolin, Olausson & Leino 2023, s. 241). I samma anda har Mattias Iwarsson och Håkan Tunón, båda forskare verksamma vid Centrum för biologisk mångfald, konstaterat att "[s]orterna är resultatet av mänsklighetens gemensamma ansträngningar" (2021, s. 154).
 - 23 Antropologen Roy Ellen har uppmärksammat sociala och "biokulturella konsekvenser" av frösädd respektive vegetativ förökning i ett kapitel i boken *Seedways: The Circulation, Control and Care of Plants in a Warming World* (2021). Boken bygger på ett tvärvetenskapligt symposium vid Vitterhetsaka-

- demien i Stockholm 2018, om spridning och kommodifiering av fröer och växter i en allt varmare värld.
- 24 För en utförlig beskrivning av arter och sorter av dagliljor och deras odlingshistoria, samt mer detaljer om dagliljan Kwanso Variegata, se en klassiker på området: *Daylilies: the wild species and garden clones, both old and new of the genus Hemerocallis* (Stout 1934).
- 25 Katarina Saltzman och Carina Sjöholm har i ett par tidigare artiklar (2016, 2019) på olika sätt diskuterat vardagliga delningspraktiker, bland annat inspirerade av den brittiska kulturgeografen Laura Pottinger. Pottinger skriver i ett par olika texter (2018a & b) om hur odlare som samlar och delar med sig av fröer kan sägas ägna sig åt en särskild form av generöst utbyte, eller med den engelska term som hon använder: *generous exchange*.
- 26 Mer om hur ståndare och pistiller genom mutationer kan omvandlas till kronblad finns att läsa i böcker som förklarar växters uppbyggnad, till exempel i den svenska *Botanik: systematik, evolution, mångfald* (Widén & Widén 2008). Än mer ingående beskrivs sådana processer i böcker om växtodlingsbiologi, till exempel *The biology of horticulture* (Preece 2004).
- 27 En fördjupande studie om hur olika faktorer påverkar fotosyntesen har genomförts utifrån en annan populär odlad växt, en variererad bambu, se Chen et al. 2018.
- 28 Inventeringen gjordes inom ett projekt som leddes av Hantverkslaboratoriet vid Göteborgs universitet, se Seiler, Westerlund och Almevik 2018. Hantverkslaboratoriet utgör också en plattform och resurs för trädgårdshantverkare inom kulturmiljövården och samlar yrkesverksamma över hela Sverige i branschnätverket *Trädgårdsmästare i historisk miljö*. Nätverkets aktiviteter syftar till erfarenhetsutbyte och kunskapsutveckling för vård av historiska parker och trädgårdar.
- 29 I artikeln ”Managing Conflicting Desires in a Garden Plant: Crafting with a Variegated Daylily” har Tina Westerlund och Katarina Saltzman (2022) skrivit mer om samspelet mellan trädgårdsmästaren och dagliljan, och mer ingående diskuterat kommunikationen mellan människa och växt.
- 30 Betydelsen av trädgårdsmästarens närvaro över tid för att kunna läsa av varje enskild växts utvecklingsprocess, och utifrån det göra bedömningar av åtgärder, har diskuterats av Tina Westerlund i den tidigare nämnda doktorsavhandlingen (2017) och artikeln ”Knowledge in our hands: Analytical tools for craft knowledge communication” (2022b).
- 31 I boken *Gardening in a changing world. Plants, people and the climate crisis* diskuterar trädgårdsarkitekten Darryl Moore (2022) människors förhållande till växter ur en rad olika synvinklar och framhåller värdet av att lyssna på växterna, i synnerhet i tider av miljöförändring. Moore menar att det pågår ett paradigmskifte i trädgårdsvärlden, där växtval och växtkompositioner i allt högre grad utgår från växternas snarare än den mänskliga betraktarens behov.
- 32 Några av de forskare som driver diskussionen om kritiska kulturarvsstudier, eller critical heritage studies, är Laurajane Smith i boken *Uses of Heritage* (2006) och Rodney Harrison i till exempel *Heritage. Critical Approaches* (2013) samt artikeln ”Beyond ‘Natural’ and ‘Cultural Heritage’. Toward an Ontological Politics of Heritage in the Age of Anthropocene” (2015). Kritiska perspektiv på kulturarv har även förts fram av bland andra Barbara Kirshenblatt-Gimblett i *Destination Culture. Tourism, Museums, and Heritage* (1998) och Sharon Macdonald i *Memorylands. Heritage and Identity in Europe Today* (2013). Utifrån svenska förhållanden kan antologin *Politiska projekt, osäkra kulturarv* nämnas, redigerad av etnologen Lars-Eric Jönsson (2017). Flera av kapitlen visar hur begreppet kulturarv kommit att bli en tankefigur som påverkar hur vi uppfattar världen men också hur vi formar den. Liknande frågor diskuteras i antologin *Kulturarv i förändring*, redigerad av etnologerna Lizette Gradén och Tom O’Dell (2020), som bland annat ställer sig frågan vad som händer med kulturarv när det allt tydligare blir en handelsvara. Idéhistorikern Richard Pettersson diskuterar i boken *Kulturell turism* (2021) kopplingarna mellan kulturarv och turism, mot bakgrund av kulturarvs-turismens historia i Sverige.
- 33 Riksantikvarieämbetet har sedan länge arbetat med begreppet ”biologiskt kulturarv” och dess värde, senast i skriften *Räkna med kulturarvet* (2023). De ger även ut en serie rådgivningsblad, ”Vårda väl”, som rör vården av kulturarvet. Ett par av dessa, som rör vården av det biologiska kulturarvet, fördjupar sig i frågor om äldre trädgårdsväxter respektive historiska parker och trädgårdar: *Gamla trädgårdsväxter. Nyttans och nöjets biologiska kulturarv* (Iwarsson 2014) och *Parkanläggningar som biologiskt kulturarv* (Tandre 2014).
- 34 Gao och Dietze-Schirdewahn hänvisar till ICCROM (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property) som använder begreppet ”Living Heritage” i sitt arbete med ”People-Centered Approaches to Conservation”.
- 35 Från och med 2024 har huvudmannskapet för SKUD överförs från Sveriges lantbruksuniversitetet (SLU) till butikskedjan Blomsterlandet.
- 36 Hortonomen Inger Olausson har i sin forskning kartlagt den kommersiella trädgårdsodlingens historia i Sverige. Avhandlingen *En blomstrandemarknad*

- (2014) behandlar handelsträdgårdarnas utveckling under första halvan av 1900-talet och bygger på fallstudier i Stockholms län. En mer översiktlig beskrivning av utvecklingen av såväl plantskolor som handelsträdgårdar i hela landet gör Olausson i sitt kapitel i samlingsverket *Svensk trädgårdshistoria. 1800- och 1900-tal* (Gunnarsson et al. 2023).
- 37 IPBES är FN:s internationella plattform för biologisk mångfald och ekosystemtjänster vars uppdrag är att ta fram kunskap, verktyg och metoder för att främja bevarande och hållbart brukande av natur, växter och djur. 2019 publicerades rapporten ”The global assessment of biodiversity and ecosystem services”. Se vidare Naturvårdsverkets hemsida, samt Torbjörn Ebenhards och Cecilia Lindblads kapitel i boken *Biologisk mångfald, naturnyttor och ekosystemtjänster* som gavs ut 2021 av Naturvårdsverket och SLU i syfte att sammanfatta aktuella perspektiv på de akuta hoten mot den biologiska mångfalden.
- 38 I diskussioner om biologisk mångfald benämns konventionen ofta ”CBD” vilket är en förkortning av det engelska namnet Convention on Biological Diversity.
- 39 Ett kort kapitel med rubriken ”Bortglömd mångfald. De odlade växterna” av Mattias Iwarsson och Håkan Tunón ingår i boken *Biologisk mångfald, naturnyttor och ekosystemtjänster* (2021).
- 40 Pom är organiserat som ett nätverk som omfattar myndigheter, organisationer, friluftsmuseer och botaniska trädgårdar. Arbetet samordnas av Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) i samarbete med Jordbruksverket. Programmet och dess medarbetare har sin fysiska bas vid lantbruksuniversitetet i Alnarp där de förfogar över kontorshus, växthus och ytor för frilandsodling. Där är också den till Pom anknutna Nationella genbanken för vegetativt förökade trädgårdsväxter belägen. De företrädare för Pom som vi har träffat och intervjuat är Eva Jansson, verksamhetsledare för Pom fram till år 2018, samt genbankskuratorerna Karin Persson, ansvarig för lök- och knölväxter samt krukväxter, Linnea Oskarsson, ansvarig för perenner och Erik de Vahl, ansvarig för de fleråriga köksväxterna. De arbetar även med insamling inom nämnda växtgrupper. Vi har också intervjuat Henrik Morin, som tidigare arbetat inom Pom med bland annat rosor, träd och buskar samt medverkat i uppbyggnaden av genbanken. Dessutom har vi träffat Jens Weibull som är Pom-samordnare vid Jordbruksverket, Åsa Klintborg Ahlklo som var verksamhetsledare för Pom under 2019 och Helena Persson som är samordnare för Pom inom SLU och tillika verksamhetsledare för Nationella genbanken.
- 41 Som exempel på att det mot slutet av 1900-talet, när grunden lades för Poms insamlingsarbete, fanns ett gryende intresse för äldre växter, odlings- och skötselmetoder kan nämnas journalisten Lena Israelssons handbok *Köksträdgården. Det gröna arvet* (1996). Hon inspirerades av engelska föreningar som arbetade för att rädda vad de definierade som utrotningshotade köksväxter. Israelsson uppmärksammar i sin bok de äldre köksväxternas värde och uttrycker förhoppningar om att fler ska upptäcka och förvalta det gröna arvet. Enligt Matti Wiking Leino påpekade växtforskare redan i slutet av 1800-talet att äldre växtsorter har ett kulturhistoriskt värde och kan vara en resurs för framtida växtförädling. De första konkreta bevarandeinsatserna för äldre kulturväxter gjordes dock först under 1970-talet, som en reaktion på storskalig missväxt i moderna jordbruksgrödor. Leino skriver om bevarande av äldre växtsorter i samlingsverket *Svensk trädgårdshistoria. 1800- och 1900-tal* (Gunnarsson et al. 2023, s. 239ff).
- 42 Som vägledning och kunskapsunderlag för inventeringsarbetet publicerades inom Pom en rad böcker och skrifter, exempelvis *Trädgårdshistoria för inventerare* (Andréasson 2007), *Att inventera rosor – en handledning* (Engström 2007), *Att inventera perenner – en handledning* (Oskarsson 2008) och *Att inventera lök- och knölväxter: en handledning* (Persson 2010).
- 43 De olika inventeringsmetoderna presenteras i boken *Rosarvet i Nationella genbanken* av Lars-Åke Gustavsson och Henrik Morin (2021, s 12ff).
- 44 Av de insamlade växterna har enligt ansvariga vid Nationella genbanken 6 500 provodlats.
- 45 Insamlingen av humle beskrivs ingående av Else-Marie Strese i boken *Humle i den svenska nationella genbanken* (2016).
- 46 Här kan nämnas att kulturarvsforskarna Esther Breithoff och Rodney Harrison i en artikel i *International Journal of Heritage Studies* (2018) har uppmärksammat detta nordiska initiativ för att bevara traditionella frösorter.
- 47 För vissa växtgrupper har DNA-analyser genomförts för att kunna säkerställa om likartade växter som samlats in på olika platser är genetiskt identiska eller skiljer sig åt. Se till exempel Karin Perssons och Linnea Oskarssons rapport ”DNA-analys av äldre kulturväxter; urval av växter till den Nationella Genbanken” (2012).
- 48 Humle kan således sägas vara en typisk kulturreliktväxt (jfr Andréasson Sjögren 2013).
- 49 Erik de Vahl har tillsammans med Giulia Mattalia och Ingvar Svanberg skrivit om sådana växters förändrade användning i artikeln ”Cow Healers Use It

- for Both Horses and Cattle': The Rise and Fall of the Ethnoveterinary Use of *Peucedanum ostruthium* (L.) Koch (fam. Apiaceae) in Sweden" (2023) där de utgår från exemplet mästerrot (*Peucedanum ostruthium*).
- 50 Logotypen och en grafisk manual för varumärket ligger fritt tillgängliga på Poms hemsida.
- 51 För att sprida resultat från Poms inventeringar, har en rad böcker publicerats; som exempel kan nämnas *Klint Karins kålrot och Mor Kristins böna* (Nygårds & Leino 2013), *Äldre äppelsorter för dagens trädgårdar* (Hjalmarsson 2019), *Pelargoner i Nationella genbanken – fönsterträd med kulturarv* (Persson & Ireholm 2022) och *Popplar. Park- och gatuträd i Nationella genbanken* (Fritzon 2022).
- 52 *Trädgårdstider* SVT den 13 april 2021, avsnitt 5, "Modernism och reservdelsplanter".
- 53 I boken *Kulturarvsväxter för framtidens mångfald* presenterar Else-Marie Strese och Erik de Vahl resultaten av Poms insamling av köksväxter till Nationella genbanken, med ingående redogörelser för karaktärsdrag och odlingshistoria för respektive art och sort. Där introduceras således såväl åbroddens kulturhistoria som Prediköväckans provinien och särdrag (2018, s. 42ff).
- 54 I boken *Rosarvet i Nationella genbanken* redogör författarna för principerna för sortindelning och namnsättning i fråga om rosor (Gustavsson & Morin 2021, s. 25f).
- 55 För information, se SKUDs hemsida. Från 2024 har huvudmannskapet för SKUD överförs från Sveriges lantbruksuniversitet till butikskedjan Blomsterlandet. Exempel på hur komplicerad frågan om namngivning av växtsorter är framgår av klassificeringsguiden *Svensk sortklassificering av odlade växter. Prydnadsväxterna och deras grupper* av Björn Aldén och Svengunnar Ryman (2022).
- 56 Karin Persson och Anita Ireholm skriver om Maria Drangel i boken *Pelargoner i Nationella genbanken – fönsterträd med kulturarv* (2021, s. 123).
- 57 Perenngruppen består av sex plantskolor som tillsammans odlar ungefär två tredjedelar (2022) av alla Grönt kulturarv®-perenner som finns på marknaden.
- 58 2003 antog UNESCO en konvention för att trygga det immateriella kulturarvet, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Till immateriellt kulturarv räknas traditioner, seder och bruk som har förts vidare mellan generationer. Det kan handla om berättelser, musik, dans, men också hantverk av olika slag. Konventionen trädde i kraft 2006 och ratificerades av Sverige 2011. Om hantverk som immateriellt kulturarv skriver till exempel kulturvårdsforskaren Gunnar Almevik i boken *Kulturvård – en introduktion* (2021). Almevik resonerar om hur synen på hantverk inom kulturmiljövården har förändrats över tid och framhåller att de hantverkskunska-perer som en gång var förutsättningen för att skapa föremål och miljöer som idag skyddas som kulturarv inte alltid varit efterfrågade. Han menar att hantverk kan ses som både medel och mål: som medel för att kunna vårda ett objekt, till exempel en historisk byggnad, och som mål att bevara hantverkskunska-perer i sig.
- 59 Åsa Brand skriver om skötsel av tulpaner i kandidatuppsatsen "Den älskade och bortkastade tulpanen: En studie i faktorer och skötselinsatser för tulpanlökens återblomning i svenska trädgårdar" (2021).
- 60 Det finns en hel del skrivet om tulpanmanin på 1600-talet, se till exempel Mike Dashes *Tulpanmani: terminshandel, finanskris och den åtråvärda tulpanlöken* (2001) och Anna Pavovds *Tulpanen* (2000).
- 61 "Livsstilsentreprenör" har kommit att bli ett etablerat begrepp i forskningen. Sociologen och tjänstevetaren Erika Andersson Cederholm är en av dem som i olika sammanhang skrivit om vad som definieras som livsstilsentreprenörer, det vill säga engagerade, intressestyrda småföretagare på landsbygden (2010 tillsammans med Johan Hultman och exempelvis 2014 och 2020 tillsammans med Carina Sjöholm). Rebecca Thörning, Åsa Klintborg Ahlklö och Sara Spendrup kommer också in på småföretagare på landsbygden i en artikel om framväxten av Slow Flower-rörelsen och de många hållbarhetsvärden som odlare inom den rörelsen hänvisar till. De menar till exempel att odlingsverksamheterna bidrar till biologisk mångfald, tenderar att bli en mötesplats för intresserade samt bidrar till att utveckla såväl landskap och samhälle som lokal kultur (2022).
- 62 Den svenska risklistan, *Klassificering av främmande arters effekter på biologisk mångfald i Sverige*, omfattar de arter som kategoriseras som främmande i Sverige och som bedöms utgöra ett potentiellt hot för andra arters överlevnad och är författad av Malin Strand, Mora Aronsson och Mikael Svensson (2018) på uppdrag av Naturvårdsverket och Havs- och vattenmyndigheten. Hösten 2023 kom en ny rapport från IPBES där 86 experter från 49 länder slog fast att hotet från invasiva växter har underskattats. Redan 2021 konstaterade Naturvårdsverket, som är Sveriges kontakt i IPBES, att kunskapen om invasiva arter i Sverige är bristfälliga.
- 63 Invasiva främmande arter problematiseras i bland annat i den tvärvetenskapliga esséboken *Växtvärk. Perspektiv på invasiva främmande växter i svensk*

- natur av Johanna Alkan Olsson et al. (2021) där Niklas Vareman gör en betraktelse över definitioner och prioriteringar medan Erik Persson ger olika perspektiv på vad som gör en växt främmande. För internationell publik finns en handbok som Kezia Barker och Robert A Francis redigerat: *Routledge Handbook of Biosecurity and Invasive Species* (2021). Nämnas kan också Lesley Heads artikel ”The social dimensions of invasive plants” i *Nature Plants* (2017) där sociala perspektiv på det invasiva diskuteras.
- 64 I Skandinavien har frågan om invasiva främmande arter börjat väcka mer allmän uppmärksamhet under de senaste decennierna. På Island har till exempel den snabba spridningen av sandlupiner (*Lupinus nootkatensis*) på karga fält och bergssidor i det öppna isländska landskapet kommit att uppmärksammas som ett hot, men också som en turistattraktion (exempelvis Benediktsson 2015; New York Times 2018-09-11). Mattias Frihammar, Lars Kaijser och Maja Lagerqvist driver forskningsprojektet ”De invasiva främmande arternas politik i Sverige: Affektiva allianser och kulturarvsarbete” och har skrivit flera artiklar utifrån svenska förhållanden om kulturella aspekter av hanteringen och förståelsen av invasiva främmande arter, inte minst lupin (bland annat 2018, 2020). Blomsterlupinen har blivit en omdiskuterad fråga. Den nordamerikanska arten av lupin har odlats i europeiska trädgårdar sedan 1920-talet och har gradvis spridit sig längs vägar, järnvägar och inte minst i områden där jordbruket minskar (Saltzman et al. 2021; Tschan 2018). Växtekologen Tina D’Hertefeldt forskar om biodiversitet och har bland annat skrivit om Lupinbekämpardagen i boken *Växtvärk* (2021).
- 65 Carina Sjöholm har skrivit om hur spridningsbenägna växter kommit att betraktas och definieras som ”invasiva” (2021b) och om nostalgi, minne och känslor för växter i boken *Växtvärk* (2021a). Vid Sveriges Lantbruksuniversitet arbetar man med medborgarforskningskampanj *Försommarkollen* och har konstaterat genom jämförelser med observation för 150 år sedan att man kan se vissa klimatförändringseffekter på blommande växter som till exempel hägg, syren, liten blåklocka, prästkrage och liljekonvalj se hemsida, jfr Büntgen et al. (2022).
- 66 Att exempelvis syrener kan finnas kvar länge i övergivna trädgårdar uppmärksammas av Birgitta Carlberg i boken *Gömda växter i glömda trädgårdar* (1988). Om sådana långlivade trädgårdsväxter skriver även Mattias Iwarsson i *Gamla trädgårdsväxter. Nyttans och nöjets biologiska kulturarv* (2014).
- 67 Henrik Sjöman, landskapsingenjör med inriktning på stadsträd, är en av dem som i olika sammanhang har skrivit om arbetet med att skapa mångfald med hjälp av träd i urban miljö, till exempel i artikeln ”Diversity and distribution of the urban tree population in ten major Nordic cities” (2012), och i artikeln ”Hunting for a Larger Diversity of Urban Trees in Western Europe – A Case Study from the Southern Caucasus” (2019).
- 68 Risken med att välja utpekade kulturarvssorter i arbetet med återskapande av historiska trädgårdar diskuteras till exempel av Erika Petersson i kandidatuppsatsen ”Petissans gård på Skansen. En fallstudie av en historisk trädgård som flyttats till ett friluftsmuseum” (2019).
- 69 Under de senaste decennierna har det skapats lokala såväl som nationella strategier för hur man ska utveckla, använda och till och med saluföra offentliga parker och trädgårdar. I Sverige finns en nationell sammanslutning, Swedish Gardens, som vänder sig till ansvariga för offentliga gröna miljöer och ett av målen för organisationen är att se trädgårdsturism som en motor i regional utveckling. Blickarna riktas ofta mot Storbritannien som framgångsrikt arbetat med parker och trädgårdar som stora centrala, och nationellt betydelsefulla turistiska attraktioner (se till exempel Benfield 2013, 2021; Čakovská 2018; Connell 2005; Lipovská 2013; Nilsson 2008).
- 70 I en artikel skriven av representanter för botaniska trädgårdar världen över, ”International collaboration between collections-based institutes for halting biodiversity loss and unlocking the useful properties of plants and fungi”, diskuteras betydelsen av arbetet med de botaniska trädgårdarnas samlingar som en del i att hejda förlusten av biologisk mångfald (Pearce et al. 2020).
- 71 En utförlig dokumentation av arbetet med att driva lökväxter, och då främst tulpaner, på Waldemarsudde finns i Katarina Ottossons rapport ”Drivning av blomsterlök. Trädgårdshantverk på Prins Eugens Waldemarsudde” (2023).
- 72 Inom ramen för projektet ”Nydala klosterträdgård” publicerades en seminarierapport ”Medeltida trädgård. Med avstamp i historien för nuet”, i vilken flera författare bidrog med reflektioner kring rekonstruktion och återskapande, i syfte att ”få ett bredare perspektiv på trädgårdsrekonstruktionen som historieberättande verktyg om dåtiden i nutid” (Haas & Romanus Haas 2008). En av författarna, Hedvig Mårdh, exemplifierar vilka problem som kan uppstå vid rekonstruktion genom att analysera hur det kan vara att baka kakor utifrån Kajsa Wargs pepparkaksrecept från 1755.
- 73 Begreppet ”tyst kunskap” används ibland i dessa sammanhang. Detta begrepp har kommit att få olika förklaringar. När det initierades som ”tacit knowing” av filosofen Michael Polanyi ([1966] 2009) beskrev han det på flera sätt, bland annat med orden ”we can know more than we can tell” (s. 4). Inom forskningsområden som fokuserar på yrkeskunskap och praktisk

kunskap framhålls ofta att vissa kunskaper är svåra att åtskilja från kunskapsbärandens personliga egenskaper och erfarenheter, och att dessa därmed är svåra att uttrycka i ord (se till exempel Gustavsson 2002; Fourcade 2010; Johannessen 2021). När människor talar om förmedling av hantverkskunskap är det inte ovanligt att det uttrycks som en kunskap som ”sitter i händerna”. Inom ett praktikområde kan detta uppfattas när någon är erfaren och har rutin i arbetet. Filosofen Maurice Merleau-Ponty använde uttrycket ”knowledge in the hands” för att beskriva vad han uppfattade som kunskap som är införlivad i kroppen ([1945]2012, s. 145), vilket etnologen Gunnell Olsson diskuterar i artikeln ”Sofiero slottspark: en plats som tar sig en modal ton” (2011).

74 Ingold 2013, s. 109, vår översättning.

75 Så beskrivs det av Bengt Molander i boken *Kunskap i handling* (1996, s. 183).

76 I de allra flesta sammanhang där frågor om bevarande och återskapande av parker, trädgårdar och växter diskuteras påpekas föränderligheten som en specifik komponent att ta hänsyn till, inte bara i val av åtgärder och utförande utan också i förhållande till regelverk och styrdokument. Trädgårdsantikvarien Maria Flinck skriver att synen på bevarande och förändring inom kulturmiljövården under lång tid har uppfattats ”som varandras motsatser” (2013, s. 18). Hon väljer att lyfta fram föränderligheten som en naturlig del av en trädgårds historia. Inte minst syns det i valet av titel på boken: *Historiska trädgårdar. Att bevara ett föränderligt kulturarv* (Flinck 2013). Flinck har i sin tur inspirerats av den brittiska landskapsarkitekten Sheena Mackellar Goulty som i boken *Heritage Gardens. Care Conservation and management* både diskuterar problematiken som uppstår med föränderlighet i bevarandeprocesser för trädgårdar och lyfter fram fall exempel från parker och trädgårdar i fem olika länder (1993).

77 Boken heter *En bok om Morlanda Säteri* och är skriven av Berit & Jon Thornburn (2014a) och därifrån kommer det följande citatet. Berit Thornburn har även skrivit artikeln ”Trädgården på Morlanda blommar igen” i *Bohuslän: årsbok 2014* (2014b).

78 Utredningen genomfördes av trädgårdsarkitekt Camilla Lengstrand och landskapsarkitekt Kolbjörn Waern och finns dokumenterat i *Sundsby säteri: vårdprogram för park och trädgård* (2006).

79 Abelin själv författade en hel del texter, bland annat böckerna *Den mindre trädgården: en bok för täppan och torpet* (1902); *Villaträdgården: en bok för sommarställen och stadsgårdar* (1903); *Trädgården inomhus – i krukor och jord, i glas och vatten: en bok för kvinnan och hemmet* (1904); *Om frukt och frukt-*

trädsodling på fritt land: en handbok för Sveriges fruktodlare (1906); *Koloni-trädgården: en bok för stadsbor och industrisambällen* (1907); *Herrgårdsträdgården: en principbok om och för de större trädgårdarna på landet* (1915).

80 Det finns mycket skrivet om Rudolf Abelin och Norrvikens trädgårdar, till exempel ett kapitel av Kolbjörn Wærn om trädgårdarna i boken *Svensk trädgårdskonst under fyrahundra år* (2000), Ulf Nordfjell & Christel Kvants *Norrvikens trädgårdar Båstad: utvecklingsplan* (2021), trädgårdsjournalisten Christel Kvants bok *En trädgårdsdröm. Norrvikens trädgårdar* (2002), Ingrid Björkmans (red.) *Norrvikens själ: hyllning till Rudolf Abelin* (2006) och Ingmar Simonssons *Norrvikens trädgårdar* (2015).

81 De olika konflikterna finns väl dokumenterade och kanske kan man säga att det mest utmärkande – och särskiljande – är de återkommande aktörerna och de låsta positionerna. En översikt finns i Henning Grauers uppsats i kulturgeografi ”En trädgård med ogräs? En fallstudie av konflikten kring den fysiska planeringen av Norrvikens trädgårdar i fritidshuskommunen Båstad” (2013).

82 Landsantikvarie Kristina Nilén fick i uppdrag att utreda Norrvikens trädgårdars värde. Den främsta slutsatsen i den utredningen var att Norrvikens trädgårdar har ett högt kulturhistoriskt värde (2001).

83 Tidigare nämnda Stefano Mancuso har även skrivit en bok om träd, *Tree Stories* (2023). Andra böcker som diskuterar träd är landskapsarkitekten Allan Gunnarsson *Träden och människan* (1988), biologen Peter Wohllebens *Trädens hemliga liv* (2017) och historikern Gunnar Wetterbergs *Träd: en vandring i den svenska skogen* (2018). Etnologerna Charlotte Hagström och Carina Sjöholm har publicerat en skrift baserad på ett material insamlat via Folkliivsarkivet vid Lunds universitet, *Tankar om träd: en etnologisk studie av människors berättelser om trädets betydelser* (2007). Under det senaste decenniet har det dessutom kommit ett flertal böcker som debatterar dagens svenska skogsbruk, bland annat journalisten Lina Röstlunds *Skogslandet: en granskning* (2022). Nämnas kan också religionshistorikern David Thurfjells bok *Granskogfolk: hur naturen blev svenskarnas religion* (2020) om människors relationer till skog och träd.

84 Hur dessa starkt formade och mönstrade planteringar såg ut, vilka växter som användes och hur planteringarna anlades och sköttes har undersökts och beskrivits av Maria Löfgren i *Tapetgrupper. Anläggning och skötsel av 1800-talets blomsterplanteringar* (2023). För att kunna göra jämförelser mellan dåtid och nutid ställer Löfgren samma frågor till de historiska källorna som till trädgårdsmästare som anlägger liknande planteringar idag.

- 85 Vi har tidigare nämnt att Tina Westerlund diskuterat att trädgårdsmästarens närvaro och uppmärksamhet över tid har betydelse för de bedömningar som görs i förökningsarbetet (2017, 2022b). I en annan artikel, "Ways of Tacit Knowing: A film article" diskuterar hon tillsammans med Joakim Seiler, Lars Eriksson och Gunnar Almevik uppmärksamhet på sinnliga bedömningar utifrån två olika hantverksinriktningar, trädgård och restaurang, som ett sätt att fördjupa sin kunskap och att bli bättre på att förmedla (Seiler et al. 2021).
- 86 Filosofen Donald Schön resonerar om hur den reflekterande praktikern bygger en "repertoar av exempel, bilder, förståelser och handlingar" (Schön 1995, s. 138). Trädgårdsmästarens förökningskunskap bygger på jämförelser av praktikfall i förhållande till olika växter och deras utvecklingsstadier. Det är en kunskap som byggs upp över tid där resultat av förökningshandlingar kanske inte går att utläsa förrän efter ett antal veckor, eller ibland betydligt längre än så. Baserat på en sådan repertoar av exempel kan trädgårdsmästaren tillämpa kombinationer av erfarenheter i nya situationer.
- 87 Vikten av att dokumentera arbete som utförs i kulturhistoriskt värdefulla trädgårdar har diskuterats inom Hantverkslaboratoriets nätverk Trädgårdsmästare i historisk miljö. 2023 publicerades en handledning: *Dokumentera trädgårdens skötsel: En handledning från planering till sammanställning*, skriven av Jeanette Blom och Katarina Ottosson.
- 88 En kombination av de fyra ledorden underhållning, utbildning, estetik och eskapism tas ofta fram av marknadens representanter som en sorts manual för turismverksamhet (Pine & Gilmore 1999) och har slagit igenom med full kraft. Inom upplevelseindustri sätts stor tilltro till turism som tillväxtsektor och i alla kommuner arbetas det mer eller mindre med turismen, eller besöksnäringen som den vanligen kallas, som en strategisk del i kommunens näringslivsprogram. Sociologen John Urry är en av de forskare som tidigt och i ett flertal sammanhang skrivit om de ekonomiska, sociala, miljömässiga och kulturella konsekvenserna av den turistiska utvecklingen; *The tourist gaze: leisure and travel in contemporary societies* (1990), *Consuming Places* (1995), och *Performing Tourist Places* (2003) tillsammans med Jørgen Ole Bærenholdt med flera, för att nämna några. Arbetet med dagens publika parker och trädgårdar kan sägas vara en del av denna utveckling.
- 89 Julie von Hofsten har i sin kandidatuppsats "Konstnärernas trädgård: en processanalys av trädgårdsrekonstruktionen på Carl Larsson-gården" (2023) granskat den rekonstruktionsprocess av trädgården på Carl Larssongården som pågick mellan 2010-2014.
- 90 Maria Flinck skriver om trädgårdars skapelseberättelser i artikeln "Det var en djungel! Den heroiska berättelsen om trädgården" i tidskriften *Laboratorium för folk & kultur* (2010).
- 91 Begreppet storytelling handlar om strategiskt berättande, ett berättande som används som del i en marknadsföringsstrategi och som kommit att bli en integrerad del av besöksnäringen såväl som i en mängd andra sammanhang. Det finns gott om konsulter som säljer tjänster om hur man hittar berättelser som kan användas i utvecklingen av olika verksamheter och hur dessa historier kan förmedlas för att nå nya besökare och därmed lyckas med marknadsföring (se Saltzer-Mörling & Strannegård 2004; Mossberg & Johansen Nissen 2006; Mossberg 2008; Fog, Klaus et al. 2010; Lundqvist et al. 2013).
- 92 Vi har tidigare diskuterat betydelsen av berättelser och storytelling i trädgårdssammanhang i artikeln "Sellable stories. The use of histories in marketing of heritage plants and gardens" (Saltzman et al. 2020).
- 93 Begreppet "autenticitet" används brett i en mängd olika sammanhang, exempelvis i fältet om bevarandet av det trädgårdsrelaterade kulturarvet (till exempel Bendix 1997; Gustavsson & Peterson 2005; Tandré 2014; SFV 2015). Autenticitet har länge varit ett viktigt begrepp i forskning om turism (se till exempel Andersson Cederholm 1999; Gilmore & Pine 2007; Timm Knudsen & Waade 2010).
- 94 Att kunskaper och färdigheter inom trädgårdsodling och skötsel är en viktig del i bevarandet av det trädgårdsrelaterade kulturarvet betonas särskilt av tidigare nämnda författare som Maria Flinck (2013), Tina Westerlund (2017) och Joakim Seiler (2020). Det diskuteras också utifrån specifika områden inom trädgårdsskötsel, till exempel skötsel av gräsytor, grusgångar eller häckar (se skriftserien *Skötsel av historiska trädgårdar* utgiven av Hantverkslaboratoriet och Riksantikvarieämbetet).

REFERENSER

- Abelin, Rudolf (1902). *Den mindre trädgården: en bok för täppan och torpet*. Stockholm: Fritzes bokf.
- Abelin, Rudolf (1903). *Villaträdgården: en bok för sommarställen och stadsgårdar*. Stockholm: Fritze.
- Abelin, Rudolf (1904). *Trädgården inomhus - i krukor och jord, i glas och vatten: en bok för kvinnan och hemmet*. Stockholm: Fritze.
- Abelin, Rudolf (1906). *Om frukt och fruktträdsodling på fritt land: en handbok för Sveriges fruktodlare*. Stockholm: Fritze.
- Abelin, Rudolf (1907). *Koloniträdgården: en bok för stadsbor och industrisambällen*. Stockholm: Fritze.
- Abelin, Rudolf (1917). *Herrgårdsträdgården: en principbok om och för de större trädgårdarne på landet*. Stockholm.
- Aldén, Björn & Ryman, Svengunnar (2022). *Svensk sortklassificering av odlade växter. Prydnadsväxterna och deras grupper*. Uppsala: SLU Tankesmedjan Movium.
- Alkan Olsson, Johanna, Hanson, Helena, Persson, Erik, Sjöholm, Carina & Vareman, Niklas (red.) (2021). *Växtvärk. Perspektiv på invasiva främmande växter i svensk natur*. Lund: Palaver Press Akademi.
- Almevik, Gunnar (2021). Ett annat hantverk. Almevik, Gunnar & Gustafsson, Christer (red.). *Kulturvård: en introduktion*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Andersson Cederholm, Erika (1999). *Det extarordinäras lockelse: Luffarturistens bilder och upplevelser*. Lund: Arkiv.
- Andersson Cederholm, Erika & Hultman, Johan (2010). The value of intimacy - negotiating commercial relationships in lifestyle entrepreneurship. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism* 10(1), pp. 16–32.
- Andersson Cederholm, Erika & Carina Sjöholm (2014). Att leva och sälja sin dröm livsstilsföretagaren mellan familjeliv, marknad och politisk retorik. *Sociologisk forskning* 51(2), s. 137–156.

- Andersson Cederholm, Erika & Sjöholm, Carina (2020). Decommodification as a socially embedded practice: The example of lifestyle enterprising in animal-based tourism. Hall, Mikael, Lundmark, Linda & Zhang, Jundan Jasmine (eds.). *Degrowth and Tourism. New Perspectives on Tourism Entrepreneurship, Destinations and Policy*. London: Routledge.
- Andréasson, Anna (2007). *Trädgårdshistoria för inventerare*. Alnarp: Programmet för odlad mångfald/SLU.
- Andréasson Sjögren, Anna (2013). *Kulturreliktväxter: levande fornminnen och hur vi bevarar dem*. Alnarp: NordGen.
- Andréasson Sjögren, Anna, Heimdal, Jens & Leino, Matti Wiking (2021). *Svensk trädgårdshistoria. Förhistoria och medeltid*. Stockholm: Kungl. Vitterhetsakademien.
- Appelgren, Staffan & Anna Bohlin (2015). Growing in Motion. The Circulation of Used Things on Second-hand Markets. *Culture Unbound* 7, pp. 143–168.
- Appelgren, Staffan & Bohlin Anna (2017). Second-hand as Living Heritage: Intangible Dimensions of Things with History. Davis, Peter & Stefano, Michelle. L. (eds.). *The Routledge Companion to Intangible Heritage*. London: Routledge.
- Bangstad, Torgeir Rinke & Pétursdóttir, Þóra (eds.) (2021). *Heritage ecologies*. London: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Barenthein, Hans & Berggren, Gunbritt (2014). *Fridolins lustgård: berättelsen om Karlfeldtsgården* Sångs i *Sjugare*. Karlfeldtsamfundet.
- Barker, Kezia & Francis, Robert A. (red.) (2021). *Routledge Handbook of Biosecurity and Invasive Species*. London: Routledge.
- Bærenholdt, Jørgen Ole. (red.) (2003). *Performing tourist places*. Aldershot, Hants, England: Ashgate.
- Bendix, Regina (1997). *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Benediktsson, Karl (2015). Floral hazards: nootka lupin in Iceland and the complex politics of invasive life. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 97 (2), pp. 139–154.
- Benfield, Richard W. (2013). *Garden Tourism*. Wallingford: CABI Publishing.
- Benfield, Richard W. (2021). *New directions in gardens tourism*. Wallingford: CABI Publishing.
- Bengtsson, Rune (red.) (1989). *Perennboken med växtbeskrivningar*. Stockholm: LT.
- Bennett, Jackie (2019). *Författarens trädgård: brittiska författares inspirerande trädgårdar*. Lund: Westander förlag.
- Berglund, Karin (2012). *Samtal i trädgården hos konstnärer, scenografer, författare, musiker, landskapsarkitekter*. Stockholm: Norstedt.
- Björck, Amelie (2019). *Zooësis: om kulturella gestaltningar av lantbruksdjurens tid och liv*. Göteborg: Glänta produktion.
- Björkman, Ingrid (red.) (2006). *Norrvikens själ: hyllning till Rudolf Abelein*. Båstad: Norrvikens trädgårdssällskap.
- Blom, Jeanette & Ottosson, Katarina (2023). Dokumentera trädgårdens skötsel: En handledning från planering till sammanställning: Hantverkslaboratoriet/Göteborgs universitet.
- Brand, Åsa (2021). ”Den älskade och bortkastade tulpanen: En studie i faktorer och skötselinsatser för tulpanlökens återblomning i svenska trädgårdar”. Kandidatuppsats, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.
- Breithoff, Esther & Harrison, Rodney (2018). From Ark to Bank. Extinction, Proxies and Biocapitals in Ex-situ Biodiversity Conservation Practices. *International Journal of Heritage Studies* 21(1), pp. 37–55.
- Bruhn, Jørgen, Wingård, Rikard & Brudin Borg, Camilla (2022). *Ekokritiska metoder*. Lund: Studentlitteratur.
- Büntgen, Ulf; Piermattei, Alma; Krusic, Paul J. Esper, Jan; Sparks, Tim & Crivellaro, Alan (2022). Plants in the UK flower a month earlier under recent warming. *Proc. R. Soc. B* 289:20212456.
- Čakovská, Barbora (2018). Garden Tourism. Reasons for Opening Private Gardens in the UK National Garden Scheme. *Current Issues in Tourism* 21(12), pp. 1344–1348.
- Carlberg, Birgitta (1988). *Gömda växter i glömda trädgårdar. Om att bevara gamla kulturväxter*. Wahlström & Widstrand.
- Cele, Sofia (2023). I skuggan av byggnaden: De gröna kulturmiljöernas status som kulturarv. Forum för trädgårdshistorisk forskningsseminarium 2022. *Bulletin för trädgårdshistorisk forskning*, 36, s. 4–5.

- Chen, L., Lai, J., He, T., Rong, J., Tarin, M. W. K. & Zheng, Y. (2018). Differences in Photosynthesis of Variegated Temple Bamboo Leaves with Various Levels of Variegation are Related to Chlorophyll Biosynthesis and Chloroplast Development. *Journal of the American Society for Horticultural Science*, (143)2, pp. 144–153.
- Connell, Joanne (2005). Managing Gardens for Visitors in Great Britain. A Story of Continuity and Change. *Tourism Management* 26(2), pp. 185–201.
- Dash, Mike (2001). *Tulpanmani: terminshandel, finanskris och den åtråvärda tulpanlöken*. Stockholm: Svenska förl.
- D’Hertefeldt, Tina, Alkan Olsson, Johanna, Hanson, Helena, Persson, Erik., Sjöholm, Carina & Vareman, Niklas (red.) (2021). Lupinbekämpardagen. *Växtvärk. Perspektiv på invasiva främmande växter i svensk natur*. Lund: palaver press akademi.
- Ebenhard, Torbjörn (2021). En miljon arter riskerar att dö ut! Tunón, Håkan & Sandell, Klas (red). *Biologisk mångfald, naturnyttor och ekosystemtjänster: svenska perspektiv på livsviktiga framtidsfrågor*. Uppsala: SLU, Centrum för Biologisk Mångfald.
- Ehn, Billy (2011). Doing-It-Yourself. Autoethnography of Manual Work. *Ethnologia Europaea* 41(1), pp. 52–63.
- Ehn, Billy (2014). Komma åt detaljerna. Almevik, Gunnar, Höglund, Sara & Winbladh, Anna (red.). *Hantverkare emellan*. Mariestad: Hantverkarslaboratoriet, Göteborgs universitet.
- Ekström, Simon & Kaijser, Lars (red.) (2018). *Djur: berörande möten och kulturella smärtpunkter*. Göteborg: Makadam.
- Eliasson, Karin (2017). *Trädgårdarna på Astrid Lindgrens Näs*. Stockholm: Salikon förlag.
- Ellen, Roy (2021). Seeds versus vegetative propagules as strategies for surviving the Anthropocene: Social profiles and biocultural consequences. G. Karlsson, Bengt & Rabo, Annika (eds.) *Seedways. The circulation, control and care of plants in a warming world*. Stockholm: Kungl. Vitterhetsakademien.
- Engström, Rolf (2007). *Att inventera rosor – en handledning*. Alnarp: Programmet för odlad mångfald/SLU.
- Flinck, Maria (2010). ”Det var en djungel!” Den heroiska berättelsen om trädgården. *Laboratorium för folk & kultur* nr 1, 2010, s. 22–24.
- Flinck, Maria (2013). *Historiska trädgårdar. Att bevara ett föränderligt kulturarv*. Stockholm: Carlsson Bokförlag i samarbete med Riksantikvarieämbetet.
- Fog, Klaus, Christian Budtz, Philip Munch & Stephen Blanchette (eds.) (2010). *Storytelling. Branding in Practice*. Berlin: Springer.
- Fourcade, M. (2010). The problem of embodiment in the sociology of knowledge: Afterword to the special issue on knowledge in practice. *Qualitative Sociology* (33)4, pp. 569–74.
- Frihammar, Mattias, Lars Kaijser & Maja Lagerqvist (2018). Hotet i vägrenen. Blomsterlupinens plats i ett svenskt kulturarvslandskap. *Kulturella perspektiv* 28(3–4), s. 13–24.
- Frihammar, Mattias, Kaijser, Lars & Lagerqvist, Maja (2020). Invasion i kulturarvslandskapet: om växter i rörelse och naturen som minnesarena. Gradén, Lizette & O’Dell, Tom (red.). *Kulturarv i förändring*. Lund: Studentlitteratur.
- Fritzson, Perola (2022). *Popplar. Park- och gatutråd i Nationella genbanken*. Alnarp: SLU.
- Gao, Lei & Annegreth Dietze-Schirdewahn (2018). Garden Culture as Heritage. A Pilot Study of Garden Culture Conservation Based on Norwegian Examples. *Urban Forestry & Urban Greening* 30, pp. 239–246.
- Gilmore, James H. & B. Joseph Pine (2007). *Authenticity. What Consumers Really Want*. Boston, Mass.: Harvard Business School Press.
- Ginn, Franklin (2014). Sticky lives: slugs, detachment and more-than-humanethics in the garden. *Transactions of the Institute of British Geographers* 39(4), pp. 532–544.
- Gradén, Lizette & O’Dell, Tom (red.) (2020). *Kulturarv i förändring*. Lund: Studentlitteratur.
- Grauers, Henning (2013). ”En trädgård med ogräs? En fallstudie av konflikten kring den fysiska planeringen av Norrvikens trädgårdar i fritidshuskommunen Båstad”. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lunds universitet.
- Gunnarsson, Allan (1988). *Träden och människan*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

- Gunnarsson, Allan, Saltzman, Katarina & Sjöholm, Carina (2017). *Ett eget utomhus. Perspektiv på livet i villaträdgården*. Göteborg/Stockholm: Makadam.
- Gunnarsson, Allan, Gustavsson, Eva, Klintborg Ahlklo, Åsa, Nolin, Catharina, Olausson, Inger & Leino, Matti Wiking (2023). *Svensk trädgårdshistoria. 1800-tal och 1900-tal*. Stockholm: Kungl. Vitterhetsakademien.
- Gustavsson, Bernt (2002). *Vad är kunskap?: en diskussion om praktisk och teoretisk kunskap*. Stockholm: Statens skolverk.
- Gustavsson, Eva (1989). Levande tavlor med perenner – en komposition med färg och form. Bengtsson, Rune (red.). *Perennboken med växtbeskrivningar*. Stockholm: LT:s förlag.
- Gustavsson, Roland & Anna Peterson (2005). Autenticitet i förvaltning och bevarande. Klintborg Ahlklo, Åsa & Magnusson Staaf, Björn (red.), *Illusion och verklighet. Landskapet som rekonstruktion*. Uppsala: Swedish Science Press.
- Gustavsson, Lars-Åke & Morin, Henrik (2021). *Rosarvet i Nationella genbanken*. Alnarp: SLU.
- Haas, Jonas & Romanus Haas, Hanne (red.) (2008). *Medeltida trädgård: med avstamp i historien för nuet och framtiden: seminarierapport 5, Nydala den 30 november 2006*. Jönköping: Jönköpings läns museum.
- Hagström, Charlotte & Sjöholm, Carina (2007). *Tänkar om träd. En etnologisk studie av människors berättelser om träd betydelser*. Lund: Lunds universitet.
- Hansson, Niklas & Helene Brembeck (2015). Market Hydraulics and Subjectivities in the "Wild". Circulations of the Flea Market. *Culture Unbound* 7, pp. 91–121.
- Harrison, Rodney (2013). *Heritage. Critical Approaches*. Milton Park, Abingdon: Routledge.
- Harrison, Rodney (2015). Beyond "Natural" and "Cultural" Heritage. Toward an Ontological Politics of Heritage in the Age of Anthropocene. *Heritage & Society* 8(1), pp. 24–42.
- Haraway, Donna Jeanne (2008). *When species meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Haraway, Donna, Ishikawa, Noboru, Gilbert, Scott F, Olwig, Kenneth, Tsing, Anna L, Bubandt, Nils (2016). Anthropologists Are Talking – About the Anthropocene. *Ethnos. Journal of Anthropology* (81)3, pp. 535–564.
- Head, Lesley (2016). *Hope and Grief in the Anthropocene*. London: Routledge.
- Head, Lesley (2017). The social dimensions of invasive plants. *Nature Plants* 3, 17075.
- Head, Lesley, Atchison, Jennifer, Phillips, Catherine (2015). The distinctive capacities of plants: re-thinking difference via invasive species. *Transactions of the Institute of British Geographers* (40)3, pp. 399–413.
- Hjalmarsson, Inger (2019). *Äldre äpplesorter för dagens trädgårdar. Nationella genbankens klonarkivsvårdare rekommenderar*. Alnarp: SLU.
- Hjalmarsson, Inger (2021). *Älskade jordgubbar! Ett bärkraftigt kulturarv i Nationella genbanken*. Alnarp: SLU.
- Hofsten, Julie von (2023). "Konstnärernas trädgård: en processanalys av trädgårdsrekonstruktionen på Carl Larsson-gården". Kandidatuppsats, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Ingrid M., Palmsköld, Anneli & Barnholt, Robin (2017). *Återbruk och byggnadsvård. Cirkulering av delar och detaljer från äldre byggnader*. Göteborg: Makadam.
- Ingold, Tim (2013a). *Making. Anthropology, Archaeology, Art and Architecture*. London: Routledge.
- Ingold, Tim (2013b). Prospect. Ingold, Tim & Pálsson, Gisli (eds.). *Bio-social Becomings. Integrating Social and Biological Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- IPBES (2019). *Global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services*. Bonn: IPBES secretariat.
- Iwarsson, Mattias (2014). *Gamla trädgårdsväxter. Nyttans och nöjets biologiska kulturarv*. Visby: Riksantikvarieämbetet.
- Iwarsson, Mattias & Tunón, Håkan (2021). Bortglömd mångfald? De odlade växterna. I Tunón, Håkan & Sandell, Klas (red.) *Biologisk mångfald, naturnyttor och ekosystemtjänster: svenska perspektiv på*

- livsviktiga framtidsfrågor*. Uppsala: SLU, Centrum för Biologisk Mångfald.
- Janson, Erik (2002). *Somrars fröjd. Svenska författares och konstnärers trädgårdar*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Johannessen, Kjell S. (2021). *Praxis och tyst kunskande*. Ny upplaga Stockholm: Dialoger.
- Jönsson, Lars-Eric (red.) (2017). *Politiska projekt, osäkra kulturarv*. Lund: Lunds universitet.
- Kincaid, Jamaica (2020). *(Boken om) Min trädgård*. Stockholm: Tranan.
- Kincaid, Jamaica (2023). *Bland blommor: en vandring i Himalaya*. Stockholm: Tranan.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara (1998). *Destination Culture. Tourism, Museums, and Heritage*. Berkeley: University of California Press.
- KML, Kulturmiljölagen, 1988:950. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Krok, Th. O. B. N. & Almquist, Sigfrid (2001). *Svensk flora [1] Fanerogamer och ormbunksväxter*. 28., [omarb.] uppl. Stockholm: Liber utbildning.
- Kvant, Christel (2002). *En trädgårdsdröm. Norrvikens trädgårdar*. Båstad: Norrvikens trädgårdar.
- Latour, Bruno (2004). *Politics of nature: how to bring the sciences into democracy*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Latour, Bruno (2023). *Var landar vi? – politisk orientering i den nya klimatregimen*. Stockholm: Bokförlaget Faethon.
- Lawrence, Anna (2022). Listening to plants. Conversations between critical plant studies and vegetal geography. *Progress in Human Geography* 46(2), pp. 629–651.
- Lengstrand, Camilla & Waern, Kolbjörn (red.) (2006). *Sundsby säteri: vårdprogram för park och trädgård*. Göteborg: Länsstyrelsen Västra Götalands län.
- Lindblad, Cecilia (2021). Varför bry sig om biologisk mångfald, naturnyttor och ekosystemtjänster i Sverige idag? Tunón, Håkan & Sandell, Klas (red.) *Biologisk mångfald, naturnyttor och ekosystemtjänster*. Uppsala: SLU, Centrum för Biologisk Mångfald.
- Lipovská, Barbora (2013). The Fruit of Garden Tourism May Fall over the Wall. Small Private Gardens and Tourism. *Tourism Management Perspectives* 6, pp. 114–121.
- Lorentzon, Kenneth (1989). Växtbeskrivningar. R. Bengtsson (red.) *Perennboken med växtbeskrivningar*. Stockholm: LT:s förlag.
- Lundqvist, Anna; Veronica Liljander, Johanna Gummerus & Allars van Riel (2013). The Impact of Storytelling on the Consumer Brand Experience. The Case of a Firm-Originated Story. *Journal of Brand Management* 20(4), pp. 283–297.
- Löfgren, Maria (2023). *Tapetgrupper. Anläggning och skötsel av 1800-talets blomsterplanteringar*. Mariestad: Hantverkslaboratoriet/Göteborgs universitet.
- Macdonald, Sharon (2013). *Memorylands. Heritage and Identity in Europe Today*. London: Routledge.
- Mackellar Goulty, Sheena (1993). *Heritage Gardens. Care, conservation and management*. London and New York: Routledge.
- Mancuso, Stefano & Viola, Alessandra (2018). *Intelligenta växter*. Stockholm: Bazar Förlag.
- Mancuso, Stefano (2019). *Växtrevolutionen: växterna har redan uppfunnit vår framtid*. Stockholm: Bazar.
- Mancuso, Stefano (2023). *Tree Stories*. Hachette UK Distribution.
- Merleau-Ponty, Maurice (1945/2012). *Phénoménologie de la perception*. Paris: Gallimard. Rpt. as Phenomenology of Perception. New York: Routledge.
- Molander, Bengt (1996). *Kunskap i handling*. Göteborg: Daidalos.
- Moore, Darryl (2022). *Gardening in a changing world. Plants, people and the climate crisis*. London: The Pimpernel Press.
- Mossberg, Lena (2008). Extraordinary Experiences through Storytelling. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism* 8(3) pp. 195–210.
- Mossberg, Lena & Erik Nissen Johansen (2006). *Storytelling. Marknadsföring i upplevelseindustrin*. Lund: Studentlitteratur.
- Müller, Daniel (1888). *Trädgårdsskötsel: fullständig anvisning i frukt- och köksväxtodling, blomsterskötsel i växthus och boningsrum, trädgårdsanläggningskonst m.m.* Stockholm.
- Myers, Natasha (2015). Conversations on Plant Sensing. Notes From the Field. *NatureCulture* 3, pp. 35–66.
- Myers, Natacha (2017). From the anthropocene to the planthropocene: Designing gardens for plant/people involution. *History and Anthropology* 28:3, pp. 297–301.

- New York Times* 2018-09-11. 'Beauty or Beast? Iceland Quarrels Over an Invasive Plant'.
- Nilén, Kristina (2001). *Norrvikens trädgårdar i Båstad. Kulturhistorisk värdering*. Regionmuseet i Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2001:14.
- Nilsson, Göran (2008). Trädgårdsturism – en trend som får hjulen att snurra. *Movium Bulletin* nr 2, 2008.
- Nordfjell, Ulf & Kvant, Christel (2001). *Norrvikens trädgårdar Båstad: utvecklingsplan*. Båstad: Kulturcentrum.
- Norrvikens trädgårdar: framtida verksamhet och organisation: promemoria*. (1983). Jordbruksdepartementet. Promemoria avgiven av särskild tillkallad förhandlingsgrupp. Stockholm: Liber Förlag/Allmänna förlaget.
- Nygårds, Lena & Matti Leino (2013). *Klint Karins kålrot och Mor Kristins böna*. Alnarp: Programmet för odlad mångfald/SLU.
- Olausson, Inger (2014). *En blomstrande marknad: handelsträdgårdar i Sverige 1900–1950 med fyra fallstudier i Stockholms län*. Uppsala: Sveriges lantbruksuniv.
- Olsson, Gunnel (2011). Sofiero slottspark: en plats som tar sig en modal ton. *Rig. Kulturhistorisk tidskrift*. 4, s. 201–225.
- Oskarsson, Linnea (2003). *Perenner till salu! Perennutbudet på plantskolorna i Göteborgs och Bohus län under perioden 1850–1940*. Examensarbete, Sveriges lantbruksuniversitet.
- Oskarsson, Linnea (2008). *Att inventera perenner – en handledning*. Alnarp: Programmet för odlad mångfald/SLU.
- Ottosson, Katarina (2023). *Drivning av blomsterlök. Trädgårdshantverk på Prins Eugens Waldemarsudde*. Mariestad: Hantverkslaboratoriet/Göteborgs universitet.
- Owman, Caroline (2021). *Det meränmänskliga museet. Konservatorns bevarandepraktik som flyktlinje i modernitetens museum*. Diss. Umeå: Umeå Universitet.
- Palmsköld, Anneli (2018). Vintage, Retro, Shabby Chic. Concepts used on the Re:heritage Market. *Ethnologia Scandinavica*. 48, pp. 38–54.
- Pavord, Anna (2000). *Tulpanen*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Pearce, Fred (2015). *The New Wild: Why Invasive Species Will Be Nature's Salvation*. Boston: Beacon Press.
- Pearce, T., Antonelli, A., Brearley, F., Couch, C., Campostrini Forzza, R., Goncalves, S., Magassouba, S., Convaes, S., Motim, S., Mueller G., Lughada, E., Obreza, M., Sharrock, S., Simmonds, M., Tam-bam, B., Utteridge, T., Breman, E. (2020). International collaboration between collections-based institutes for halting biodiversity loss and unlocking the useful properties of plants and fungi. *Plants People Planet* 2(5), pp. 515–534.
- Persson, Erik (2021). Vad gör en växt främmande? Alkan Olsson, Johanna, Hanson, Helena, Persson, Erik, Sjöholm, Carina & Vareman, Niklas (red.). Växtvärk. Perspektiv på invasiva främmande växter i svensk natur. Lund: Palaver Press Akademi.
- Persson, Karin (2010). *Att inventera lök- och knölväxter: en handledning*. Alnarp: Programmet för odlad mångfald/SLU.
- Persson, Karin. & Oskarsson, Linnea (2012). DNA-analys av äldre kulturväxter; urval av växter till den Nationella Genbanken. Slutrapport SJV anslag 25-12761/10.
- Persson, Karin & Ireholm, Anita (2022). *Pelargoner i Nationella genbanken – fönsterträd med kulturarv*. Alnarp: Nationella genbanken, SLU.
- Petersson, Erika (2019). "Petissans gård på Skansen. En fallstudie av en historisk trädgård som flyttats till ett friluftsmuseum". Kandidatuppsats, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.
- Pettersson, Richard (2021). *Kulturell turism. En historisk översikt och analys om kulturarvsturism i Sverige*. Umeå: Bokförlaget h:ström.
- Pine II, Joseph B. & James H. Gilmore (1999). *The Experience Economy. Work is Theatre & Every Business a Stage*. Boston, Mass.: Harvard Business School.
- Polanyi, Michael (1966/2009). *The tacit dimension*. University of Chicago Press ed. Chicago: The University of Chicago Press.
- Pottinger, Laura (2018a). Growing, guarding and generous exchange in an analogue sharing economy. *Geoforum*. 96, pp. 108–118.
- Pottinger, Laura (2018b). 'It feels connected in so many ways' Circulating seeds and sharing garden produce. Ince, Anthony & Hall, Sarah

- Marie (eds.). *Sharing Economies in Times of Crisis. Practices, Politics and Possibilities*. London/New York: Routledge.
- Preece, John E. & Read, Paul E. (2005). *The Biology of Horticulture: an introductory textbook*. 2.ed. Hoboken: John Wiley & Sons.
- Qvenild, Marte (2013). *Wanted and Unwanted Nature. Invasive Plants and the Non-native Dichotomy*. Trondheim: Norwegian University of Science and Technology.
- Qvenild, Marte, Setten, Gunhild & Skår, Margarete (2014). Politicising plants. Invasive alien species and domestic gardening. *Bulletin för trädgårdshistorisk forskning* 27, pp. 14–16.
- Richardsson, Ann (2020). ”Fortsatt satsning på svensk växtmaterial”. *Viola*, nr 10, 2020.
- Rydberg, Marina (2014). *Trädgården vid Prins Eugens Waldemarsudde*. Stockholm: Norstedt.
- Räkna med kulturarvet: hållbarhet och klimat* (2023). Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Röstlund, Lisa (2022). *Skogslandet: en granskning*. Stockholm: Forum.
- Saltzer-Mörling, Miriam & Strannegård, Lars (2004). Silence of the brands. *European Journal of Marketing* 38(1–2), pp. 224–248.
- Saltzman, Katarina (2021). Naturen i vardagen. Etnologiska perspektiv på upplevelser av biologisk mångfald. Tunón, Håkan & Sandell, Klas (red.). *Biologisk mångfald, naturnyttor och ekosystemtjänster: svenska perspektiv på livsviktiga framtidsfrågor*. Uppsala: SLU, Centrum för Biologisk Mångfald.
- Saltzman, Katarina, Sjöholm, Carina & Gunnarsson, Allan (2016). Önskat eller oönskat? Växter i rörelse i den privata trädgården. *Rig. Kulturhistorisk tidskrift* nr 1, s. 14–34.
- Saltzman, Katarina & Sjöholm, Carina (2016). Managing nature in the home garden. Head, Lesley; Saltzman, Katarina; Setten, Gunhild and Stenseke, Marie (eds.). *Nature, Time and Environmental Management: Scandinavian and Australian perspectives on peoples and landscapes*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Saltzman, Katarina & Sjöholm, Carina (2019). Att dela och dela med sig. Trädgårdsväxter, kulturarv och ekonomi. Petersson McIntyre, Magdalena, Johansson, Barbro & Sörum, Niklas (red.) *Konsum-*

- tionskultur: Innebörder och praktiker*. Göteborg: Makadam.
- Saltzman, Katarina, Sjöholm, Carina & Westerlund, Tina (2020). Sellable stories. The use of history in the marketing of heritage plants and gardens. *Ethnologia Scandinavica* 50, pp. 121–144.
- Saltzman, Katarina, Sjöholm, Carina & Westerlund, Tina (2021). Gardeners' perspectives and practices in relation to plants in motion. Barker, Kezia & Francis, Robert A. (eds.) *Routledge Handbook of Biosecurity and Invasive Species*. London: Routledge.
- Schön, Donald A. (1995/2003). *The reflective practitioner: How professionals think in action*. Repr. New ed. Aldershot: Arena.
- Seiler, Joakim, Westerlund, Tina, & Almevik, Gunnar (2018). Utvecklande skötsel i kulturhistoriskt värdefulla parker och trädgårdar – kulturresevat och byggnadsminnen som laboratorium för park och trädgårdsvård. Persson, E (red.) *Det gröna kulturarvet. Rapport från Hållbar Utveckling Skånes konferens, Eslöv 19 mars 2015. Rapport 2018:4*. Alnarp: Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap, Sveriges lantbruksuniversitet.
- Seiler, Joakim (2020). *Management regimes for lawns and hedges in historic gardens*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Seiler, Joakim, Eriksson, Lars, Westerlund, Tina, & Almevik, Gunnar (2021). Ways of Tacit Knowing: A film article. *FormAkademisk – forskningstidskrift för design og designdidaktikk* 14(2).
- SFV, Statens fastighetsverk (2015). *Parkvård i kulturmiljö. Råd och erfarenheter*.
- Simonsson, Ingmar (2015). *Norrvikens trädgårdar*. Stockholm: Themis.
- Sjöholm, Carina (2011). *Litterära resor. Turism i spåren efter böcker, filmer och författare*. Göteborg/Stockholm: Makadam.
- Sjöholm, Carina (2021a). Om växter, nostalgi och konstruktionen av minnesbilder. Alkan Olsson, Johanna, Hanson, Helena, Persson, Erik, Sjöholm, Carina & Vareman, Niklas (red.). Växtvärk. Perspektiv på invasiva främmande växter i svensk natur. Lund: Palaver Press Akademi.
- Sjöholm, Carina (2021b). Hur kom spridningsbenägna växter att bli ”invasiva”? *Upptecknaren. Folklivsarkivets tidskrift* nr 15 s. 21–30.

- Sjöman, Henrik, Östberg, Johan & Bühler, Oliver (2012). Diversity and distribution of the urban tree population in ten major Nordic cities. *Urban Forestry & Urban Greening* 11(2012), pp. 31–39.
- Sjöman, Henrik, Hannus, Simon, Bellan, Patrick, Barblishvili, Tinatin, Darchidze, Tamaz and Sikharulidze, Shalva (2019). Hunting for a Larger Diversity of Urban Trees in Western Europe – A Case Study from the Southern Caucasus. *Arboriculture & Urban Forestry* 45(5), pp. 221–235.
- Smith, Laurajane (2006). *Uses of Heritage*. New York: Routledge.
- Stiftelsen Trädgårdsodlingens Elitplantstation, Förvaltningsberättelse 2017.
- Stout, Arlow Burdette (1934). *Daylilies: the wild species and garden clones, both old and new of the genus Hemerocallis*. New York: Macmillan Company.
- Strand, Marie, Aronsson, Mora, & Svensson, Mikael (2018). *Klassificering av främmande arters effekter på biologisk mångfald i Sverige – ArtDatabankens risklista*. ArtDatabanken Rapporterar. 21. Uppsala: ArtDatabanken SLU.
- Strese, Else-Marie K. (2016). *Humle i den svenska nationella genbanken*. Alnarp: Programmet för odlad mångfald/SLU.
- Strese, Else-Marie K. & de Vahl, Erik (2018). *Kulturarvsväxter för framtidens mångfald*. Alnarp: Programmet för odlad mångfald/SLU.
- Sörlin, Sverker (2017). *Antropocen: En essä om människans tidsålder*. Stockholm: Weyler.
- Tandre, Anna (2014). *Parkanläggningar som biologiskt kulturarv*. Visby: Riksantikvarieämbetet.
- Tassin, Jacques (2020). *Tänk som ett träd*. Lund: Bakhåll.
- Thorburn, Berit & Thorburn, Jon (2014a). *En bok om Morlanda Säteri*. Uddevalla: Bohusläns museums förlag.
- Thorburn, Berit (2014b). Trädgården på Morlanda blommar igen. *Bobuslän: årsbok* 2014, s. 18–30.
- Thunberg, Carl Peter (1784). *Caroli Petri Thunberg ... Flora Iaponica sistens plantas insularum Iaponicarum secundum systema sexuale emendatum redactas ad XX classes, ordines, genera et species cum differentiis specificis, synonymis paucis, descriptionibus concinnis et XXX IX iconibus adiectis*. Lipsiae in bibliopolio I.G. Mülleriano.
- Thurfjell, David (2020). *Granskogsfolk: hur naturen blev svenskarnas religion*. Stockholm: Norstedts.
- Timm Knudsen, Britta & Waade, Anne Marit (red.) (2010). *Re-investing Authenticity. Tourism, Place and Emotions*. Centre for Tourism & Cultural Change, Leeds Metropolitan University.
- Trädgårdstider (2021). Säsong 7, avsnitt 5 ”Modernism och reservdelsplantor”. SVT1, 2021-04-13.
- Tschan, Georg F. (2018). *Invasiva arter och transportinfrastruktur: en internationell kunskapsöversikt med fokus på vägar och växter*. Linköping: Statens väg- och transportforskningsinstitut.
- Tsing, Anna (2015). *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton/Oxford: Princeton University Press.
- Thörning, Rebecca, Klintborg Ahlklo, Åsa & Spendrup, Sara (2022). The Slow Flower Movement – exploring alternative sustainable cut-flower production in a Swedish context. *Heliyn* 8:10, pp. 1–10.
- Urry, John (1990). *The tourist gaze: leisure and travel in contemporary societies*. London: Sage.
- Urry, John (1995). *Consuming places*. London: Routledge.
- de Vahl, Erik, Mattalia, Giulia & Svanberg, Ingvar (2023). ”Cow Healers Use It for Both Horses and Cattle”: The Rise and Fall of the Ethnoveterinary Use of Peucedanum ostruthium (L.) Koch (fam. Apiaceae) in Sweden. *Plants*, 12, 116.
- Vareman, Niklas (2021). Definitioner och prioriteringar gällande invasiva främmande växter. *Växtvärk. Perspektiv på invasiva främmande växter i svensk natur*. Alkan Olsson, Johanna, Hanson, Helena, Persson, Erik, Sjöholm, Carina & Vareman, Niklas (red.) Lund: Palaver Press Akademi.
- Wærn, Kolbjörn, Andersson, Thorbjörn, Jonstoj, Tove & Lundquist, Kjell (red.) (2000). *Rudolf Abelin (1864–1961). Svensk trädgårdskonst under fyrahundra år*. Stockholm: Byggförlaget.
- Watkins, John & Wright, Tom (eds.) (2007). *The management & maintenance of historic parks, gardens & landscapes: the English heritage handbook*. London: Frances Lincoln.
- Wetterberg, Gunnar (2018). *Träd: en vandring i den svenska skogen*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

- Westerlund, Tina (2017). *Trädgårdsmästarens förökningsmetoder: dokumentation av hantverkskunskap*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Westerlund, Tina (2022a). Classification of Plant Propagation Practice. Westerlund, Tina, Groth, Camilla & Almevik, Gunnar (eds.) *Craft Sciences*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Westerlund, Tina (2022b). Knowledge in our hands: Analytical tools for craft knowledge communication. *Craft Research* 13:2, pp. 237–59.
- Westerlund, Tina & Saltzman, Katarina (2022). Managing Conflicting Desires in a Garden Plant: Crafting with a Variegated Daylily. Fredriksen, Biljana C. & Groth, Camilla (red.). (2022). *Expanding Environmental Awareness in Education Through the Arts: Crafting-With the Environment*. Singapore: Springer.
- Widén, Marie & Widén, Björn (red.) (2008). *Botanik: systematik, evolution, mångfald*. Lund: Studentlitteratur.
- Whatmore, Sarah (2002). *Hybrid geographies: natures, cultures, spaces*. London: SAGE.
- Wohlleben, Peter (2016). *Trädens hemliga liv*. Stockholm: Norstedts.
- Zoob, Caroline (2020). *Virginia Woolfs trädgård: historien om trädgården vid Monk's House*. Lund: Westander Förlag.
- Åsberg, Cecilia, Hultman, Martin & Lee, Francis (red.) (2012). *Posthumanistiska nyckeltexter*. Lund: Studentlitteratur.

WEBBSIDOR

- Göteborgs Botaniska Trädgård: <https://www.botaniska.se/> (besökt bl a 2023-07-04)
- Prins Eugens Waldemarsudde: <https://waldemarsudde.se/> (besökt bl a 2023-07-04)
- Morlanda Säteri: <http://www.morlandasateri.se/> (besökt bl a 2023-07-04)
- Sundsby Säteri: <https://www.tjorn.se/webbplatser/sundsby-sateri> (besökt bl a 2023-07-04)
- Norrvikens trädgårdar: <https://norrvikenbastad.se/> (besökt bl a 2023-07-04)
- American Daylily Society: <https://daylilies.org/> (besökt bl a 2021-01-14)
- Blomsterfrämjandet: <https://www.blomsterframjandet.se/om-blomsterframjandet/> (besökt bl a 2023-07-04); <https://tulpanguiden.se/> (besökt bl a 2023-07-04)
- Elitplantsstationen (Elitplantstationen – en länk mellan växtförädling och svensk trädgårdsodling): <https://www.elitplantstationen.se/> (besökt bl a 2023-07-04)
- Forskningsprojektet Re:heritage: <https://www.gu.se/forskning/reheritage-cirkulering-och-kommodifiering-av-ting-med-historia> (besökt bl a 2023-07-04)
- Hantverkslaboratoriet: Nätverket trädgårdsmästare i historisk miljö <https://www.gu.se/hantverkslaboratoriet/natverket-tradgardsmastare-i-historisk-miljo> (besökt bl a 2023-07-07)
- Hantverkslaboratoriet: Skriftserien Skötsel av historiska trädgårdar. Böcker och skrifter | Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet (gu.se) (besökt bl a 2023-07-07)
- Impecta: <https://www.impecta.se/sv/froer/kulturarvsvaxter#%7B%7D> (besökt bl a 2023-07-04)

Linnevad: <https://linnevadtulipa.se> (besökt bl a 2023-07-04); <https://linnevad.wordpress.com/om-linnevad-tulipa/> (besökt bl a 2023-07-04)

Naturvårdsverket (invasiva växter): <https://www.naturvardsverket.se/amnesomraden/invasiva-frammande-arter/> (besökt bl a 2023-07-04)

<https://www.naturvardsverket.se/globalassets/amnen/invasiva-frammande-arter/pdf/etablerade-vaxter-i-sverige/faktablad-dammvaxter-a4-vresros.pdf> (besökt bl a 2023-07-04)

<https://www.naturvardsverket.se/om-miljoarbetet/internationellt-miljoarbete/multilateralt-miljosamarbete/plattform-for-biologisk-mangfald---ipbes/>. (besökt bl a 2023-07-04)

Nationella genbanken: <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/nationellagenbanken/> (besökt bl a 2023-07-04)

Perenner.se: <https://perenner.se/vaxt/phlox-paniculata-alma-jansson-2l-gk-hostflox/> (besökt bl a 2022-05-13)

Perenngruppen: <http://www.perenngruppen.com/gem/default.aspx?pageNr=922> (besökt bl a 2023-07-04)

Pom: <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/programmet-for-odlad-mangfald-pom/> (besökt bl a 2023-07-04)

<https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/programmet-for-odlad-mangfald-pom/om-pom/kort-om-kulturvaxter/>(besökt bl a 2023-07-04)

Runåbergs: <https://www.runabergsfroer.se/?a=325> (besökt bl a 2023-07-04)

SKUD, Svensk kulturdatas: <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/skud/> (besökt bl a 2023-07-04)

SLU: <https://www.slu.se/ew-nyheter/2023/5/ar-nationaldagen-blommigare-i-ar-forsommarkollen-ger-svaret/> (besökt bl a 2023-07-05)

The Florence Charter 1981: <https://www.icomos.org/en/newsletters-archives/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/158-the-florence-charter> (besökt bl a 2023-07-05)

UNESCO:

<https://ich.unesco.org/en/home> (besökt bl a 2023 -07-05)

Weibulls: <https://weibulls.com/information/artiklar/traedgard-pa-mormors-vis-en#> (besökt bl a 2023-07-04)

TACK

Vi vill framföra ett varmt tack till alla dem vi intervjuat och besökt, som välvilligt delat med sig av sin tid, sitt engagemang, sina erfarenheter och upplevelser.

Ett särskilt tack till Helene Brembeck, professor i etnologi, och Johan Hultman, professor i kulturgeografi, för kloka och värdefulla synpunkter på en tidig version av manus som gav oss skjuts och engagemang för att göra en rejäl genomskrivning.

Tack också till förläggare Pernilla Ståhl och formgivare Ida Magntorn för entusiasm och fingertoppskänsla i bokproduktionen.

Många kollegor, studenter och andra med vilka vi haft tillfälle att utbyta tankar och idéer genom åren har bidragit med reflektioner, och hjälpt oss att uppmärksamma olika synvinklar på de frågor boken behandlar. Även kommentarer från granskare av de artiklar och kapitel vi skrivit under projektets gång har tillfört viktiga perspektiv.

Det forskningsprojekt som boken bygger på har finansierats av Vetenskapsrådet och utgivningen av boken har möjliggjorts genom tryckbidrag från Magnus Bergvalls Stiftelse, Åke Wibergs Stiftelse, Lars Hiertas Minne, Brandförsäkringsverkets stiftelse för bebyggelsehistorisk forskning, Stiftelsen Längmanska kulturfonden, Kungliga Patriotiska Sällskapet och Thora Ohlssons Stiftelse.

PRESENTATION av FÖRFATTARNA

KATARINA SALTZMAN är docent i etnologi och universitetslektor i kulturvård vid Göteborgs universitet. I sin forskning utgår hon från kulturvvetenskapliga perspektiv på naturens mångfald. Hon har studerat människors vardagliga relationer till olika landskap, från världsarv och jordbruk till stadens mellanrum och utkanter, ofta med fokus på hur gränser mellan naturvård och kulturvård kan utmanas och överbryggas. Forskning om villaträdgårdar tillsammans med Carina Sjöholm och Allan Gunnarsson presenterades i boken *Ett eget utomhus. Perspektiv på livet i villaträdgården*. Ett projekt om stigar och vandringsleder i samarbete med Sverker Sörlin och Daniel Svensson ledde till antologin *Pathways. Exploring the routes of a movement heritage*.

CARINA SJÖHOLM är docent i etnologi och universitetslektor vid Institutionen för tjänstvetenskap vid Lunds universitet. Hon har forskat om olika kulturella och kreativa uttrycksformer, som till exempel kulturbaserad turism, livsstilsentreprenörer och konsumtionskultur och är författare bland annat till boken *Litterära resor. Turism i spåren efter böcker, filmer och författare*. Relationen mellan natur och kultur är en röd tråd i flera av forskningsprojekten och tillsammans med Katarina Saltzman och Allan Gunnarsson har hon skrivit om villaträdgårdars betydelse, bland annat i boken *Ett eget utomhus. Perspektiv på livet i villaträdgården*. Flera av dessa olika perspektiv har också betydelse i ett projekt om jaktturism.

TINA WESTERLUND är trädgårdsmästare och filosofie doktor i kulturvård. Hon är universitetslektor vid institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet i Mariestad, där hon även är verksamhetsledare för Hantverkslaboratoriet, ett nationellt centrum för kulturmiljövårdens hantverk. Fokus i hennes forskning är frågor om hur hantverkskunskap kan kommuniceras, vilket hon särskilt undersökt i sin doktorsavhandling *Trädgårdsmästarens förökningsmetoder. Dokumentation av hantverkskunskap*. Hon har också tillsammans med Camilla Groth och Gunnar Almevik varit redaktör för den hantverksvetenskapliga antologin *Craft Sciences*. Under sex säsonger har hon medverkat som expert i Vetenskapsradions program *Odling med P1*.

